

ГАМБІТ КОНЕМ

ДИМ

Не один тому рік, як Ансельм Голенд об'явився у Джефферсоні; звідки — ніхто не знав. Та був він тоді молодий вродливий чи бодай показний із себе, отож за три роки одружився з одиначкою — донькою власника двох тисяч акрів із найкращих земель у цілому краю й оселився в тестевому домі, де через два роки дружина породила йому двійко синів-близнюків, а ще по кількох роках його тесть помер і лишив Голенда ровновладним господарем всієї маєтності, записаної тепер на ім'я дружини. Але ще в до цієї події ми в Джефферсоні чували, як він вихвалявся: "Моя земля, моє жниво"; і ті з-поміж вас, чії батьки й діди виростали тут, позирали на нього холоднуvато і трохи скоса, як на чоловіка безжального і (з оповідей про нього і білих, і чорних орендарів та інших, з ким він мав діло) шаленого. Проте заради його дружини і з поваги до його тестя ми поводилися з ним чемно, ба навіть 'шанобливо. Тим-то, коли його дружина теж померла, як ті сини-близнюки були ще дітьми, ми на нього складали вину за те, що її життя занапастила несамовита лють неотесаного прибули. А коли сини його дійшли літ і один по одному покинули домівку назавжди, ми не здивувалися. І як одного дня, півроку тому, його знайшли мертвим (нога застрягла в стремені осідланого коня, яким він їхав, а тіло страхітливо потрощене, бо кінь, очевидячки, волочив його крізь огорожу, — на коневій спині та по боках на той час іще видніли сліди ударів, завданих у звичайному для нього нападі люті), ніхто з нас не відчував жалю, бо тільки перед тим він припустився, як на людей нашого міста, часу і поглядів, непростимого блюзнірства. У день його смерті ми довідалися, що він порозривав могили на родинному цвинтарі, де спочивали родичі його дружини, серед них і ту могилу, в якій дружина пролежала тридцять років. Отже, цього божевільного, осатанілого від лк>ті старого поховали серед могил, які він наважився осквернити, і в належний час його заповіт було призначено до офіційного ствердження. І зміст того заповіту нас не здивував. Без подиву довідались ми, що навіть з могили він завдав останнього удару по

тих, кого міг тепер скривдити чи зневажити, — по залишеній на сім світі власній плоті й крові.

В пору батькової смерті близнюкам було по сорок. Первісток, Ансельм-молодший, казали, був у матері за пестуна — 1 либонь, через превелику подібність до батька. Так чи інак,] а після її смерті, поки хлопці були ще дітлахами, до нас доходили чутки про чвари між старим Ансом і молодим Ансом, і начебто Вірджиній, другий близнюк, виступав у ролі посередника, хоч і батько, й брат проклинали його за ті зусилля, таку вже вдачу він мав, отой Вірджиній. А молодий Анс теж був штучка; як було йому десь так під двадцять, утік з дому і пропадав десять років. Коли повернувся, брати вже були повнолітні, і Ансельм зажадав офіційно від батька, щоб землю, котру, як ми тепер дізналися, старий Анс лише опікував, було розділено і він, молодий Анс, дістав свою частку. Старий Анс тут затявся, мов несамовитий. Певно, що вимогу ставлено так само несамовито, бо вони обидва, і старий і молодий Анси, були дуже схожі один на одного. І ми дізналися, що Вірджиній, хто б таке й подумав, став на бік батька.

Тобто ми про це почули. Бо земля лишалась як була, і до нас дійшло, як посеред колотнечі, навіть задля них нечувано шаленої,— колотнечі аж такої шаленої, що слуги-негри повтікали на ту ніч хто куди з дому, — молодий Анс подався геть, захопивши запряг мулів, свою власність; і від того дня аж до батькової смерті, навіть після того, як Вірджиній теж був змушений залишити дім, Ансельм більш ніколи не обзивався до свого батька й брата. Але з округи він того разу не виїхав. Просто перебрався глибше у гори ("Де може назирати, що поробляють старий і Вірджиній",— говорив дехто з нас, а думали так усі); і наступні п'ятнадцять років він жив у двокімнатній халупі з мазаною долівкою самотній, наче який пустельник, сам собі готуючи страву, і навертав парюю мулів до містечка хіба яких чотири рази на рік. Якось раніше він був заарештований і суджений за те, що гнав самогон. Він зовсім не боронився, відмовившись визнати себе винним чи невинним, і, оштрафований як по звинуваченню, так і за неповагу до суду, розходився, мов сам не свій, точнісінько батько,— коли його брат

Вірджиній запропонував сплатити штраф. Він накинувся на Вірджинія в судовій залі і пішов до в'язниці з власної охоти, а по восьми місяцях був помилуваний за добру поведінку й повернувся до своєї халупи мовчазним, понурим чоловіком з орлиним лицем, котрого і сусіди, й сторонні обминали десятою дорогою.

Другий близнюк, Вірджиній, залишився на місці, обробляв землю, що від його батька ніколи не бачила нічого доброго, навіть поки той був живий. (Про старого Анса казали: "Звідки б він не походив і на кого б його не ростили, та тільки не на хлібороба". І так говорили ми поміж собою, маючи те за щирю правду: "Через це й чвари в нього з молодим Ансом, що бачить той, як батько марнує землю, призначену матір'ю для нього і Вірджинія"). Так ось Вірджиній залишився на місці. Ясно, що йому там не дуже,, було з медом, і згодом ми говорили: "Вірджиній мусив знати, що таке становище не може тривати довго". А ще згодом ми казали: "Мабуть, він знав". Бо то вже Вірджиній був такий. Ніколи було не вгадаєш, що він собі думає. Старий Анс і молодий Анс були як, вода. Каламутна вода, то правда; але видно було людям, що в них до чого. А про Вірджинія ніхто ніколи не знав, ні що він думає, ні що 'робить, аж поки вже було по всьому. Ми не знали навіть, що скоїлося того разу, коли Вірджинія, котрий десять років тримав усе на своїх плечах, як молодого Анса не було, врешті теж вигнали; вій цього не казав, мабуть, і Гренбі Доджеві, та ми знали старого Анса, знали й Вірджинія і могли собі уявити щось подібне.

Ми бачили, як десь протягом року, відколи молодий Анс позабирав своїх мулів і подався в гори, у старого Анса закипало на душі. Аж одного дня його прорвало, либонь, ось так:

— Думаєш, що коли брат пішов, то будеш просто крутитись тут і загребеш її всю, — може, ні?

— Мені всієї не треба,— відказує Вірджиній.— Я хочу лише свою частку.

— Ага, — це старий Анс. — І ти б хотів покряти її одразу, чи не так? Як і він, стоїш на тому, що її слід було поділити, коли ви з ним досягли повноліття?

— Я б радше взяв її трохи та господарював як годиться,, ніж маю бачити всю такою, як вона тепер,— каже Вірджиній, все такий справедливий, все такий лагідний: ніхто в окрузі не бачив зроду, щоб він коли втратив самовладання чи бодай розгнівався, навіть як Ансельм кинувся бити її з ним у суді через той штраф.

— Ти б хотів, ти б хотів? — гарячкує старий Анс.— А я, на кому вона вся трималася, хто сплачував за неї податок, поки ви з братом рік у рік відкладали грошики, вільні від податку?

— Ти ж знаєш, Анс не відклав за своє життя ,і п'яти центів,— відповідає Вірджиній.— Кажи про нього що хочеш, та скнарості йому не закидай.

— А таки так! Йому вистачило мужності зажадати того, що вважав своїм, а як не дістав, то забрався геть. А ти? Ти просто крутишся тут, чигаєш на мій кінець, розпустивши свої стокляті солоденькі губи. Заплати мені податок за свою половину зо дня смерті твоєї матері і забирай її.

— Ні, — каже Вірджиній. — Цього я і не зроблю.

— Ні? — відповідає старий Анс. — Ні? Ах, ні. Навіщо тратити свої гроші на половину, коли можна сидіти нишком і гребонуту колись усеньку, не виклавши й цента. — Тут ми уявляли, як старий Анс (досі вони малювалися нам пристойними людьми, що точать розмову сидячи) підводиться, голова розкуйовджена, брови настовбурчились. — Геть з мого дому! Клянусь небом, я тобі...

Вірджиній і пішов собі аж тоді. Не кваплячись, непохапки. Спакував своє манаття ("було в нього більш, як у Анса, таки чималенько всякого дріб'язку) і подався миль за чотири-п'ять жити в якогось родича, сина далекого кривняка своєї матері. Цей далекий родич жив сам і до того ж на добрій фермі, хоч тепер і майже зруйнованім заставами, бо той родич зовсім не був хлібороб, а наполовину гендляр худобою, наполовину світський проповідник, невеличкий, рудуватий миршавий чоловічок, такого забудеш за хвилину по тому, як глянеш і відвернешся,— і, мабуть, що в обох тих професіях він знався не краще, ніж у хліборобстві. Без поспіху пішов Вірджиній, без усяких дуроцнів і шаленства, не спалюючи, як брат, за собою мостів, але, як не дивно, це не принизило молодого Анса в наших очах. Власне, ми завжди позирали на Вірджинія теж трохи скося; він занадто добре володів собою. Бо то в людській природі — більше довіряти тому, хто сам на себе не може покластися. Ми називали Вірджинія битою головою і не були здивовані, довідавшись, як він ужив свої заощадження, аби зарятувати зі скрути родичеву ферму. Не були ми здивовані й тоді, коли через рік дізнались, як старий Анс відмовився платити податок за свою землю і як за два дні до останнього терміну пошта принесла шерифові анонімно й готівкою всю до останнього цента суму Голендо-вої заборгованості. "Вірджиній маху не дасть",— говорили ми, бо, на нашу думку, підпису ті гроші й не потребували. Шериф сповістив старого Анса.

— Пустіть з молотка і пропадіть ви пропадом, — відповів старий Анс.
— Що вони там собі гадають, їм тільки й лишилось клопоту, що сидіти вичікувати, тим вилупкам, тому поріддю...

Шериф переказав про цю справу молодому Ансові.

— Це не моя земля, — відповів молодий Анс.

Шериф повідомив Вірджинія. Той прийшов до міста і сам переглянув податкові книги.

— Зараз мені й без того мороки вистачає, — сказав він. — Звісно, як він випустить землю з рук, я, маю надію, зможу її перебрати, тільки не знаю, така добра ферма довго не чекатиме і надто дешево не піде.

Ото тільки й того. Ні гніву, ні подиву, ні жалю. Та він був бита голова; ми не здивувалися, коли дізнались, як шериф одержав той пакунок з грішми і непідписаною цидулкою: "Гроші на податок за ферму Ансельма Голенда. Квитанцію надіслати Ансельму Голендові-старшому". "Вірджиній маху не, дасть", — сказали ми. Протягом наступного року ми чимало думали про Вірджинія, як то він там у чужім домі господарює на чужій землі і як на очах у нього занапащується ферма й дім, де він народився і що належали йому по закону. А старий тепер пустив усе зовсім напризволяще: рік за роком добрячі розлогі ниви занедбувались і нищились ярами, хоч шериф, як тільки січень, то й одержував усе поштою оті анонімні гроші і посилав квитанції старому Ансові, бо старий тепер зовсім не вибирався до міста, і будинок аж валився над його головою, і ніхто, крім Вірджинія, туди не заглядав. Разів п'ять чи шість на рік він верхи під'їздив до парадного ґанку, а старий виходив і рикав на нього дикими й лютими прокльонами. Та Вірджиній сприймав це спокійно і, пересвідчившись на власні очі, що з батьком усе гаразд, перемовлявся з небагатьма неграми, які zostалися, а потім рушав знову геть. Більше ж туди ніхто ніколи не заглядав, хоч здаля хтось, було, й побачить, як старий проїде зажуреною кошлатою нивою на буланому коні, котрий мав заподіяти йому смерть.

А потім того літа ми довідалися, що він розкопував могили в кедровім гаю, де спочивало п'ять поколінь жінчиної рідні. Про це сповістив один негр, і окружний санітарний інспектор подався туди, відшукав буланого коня, прив'язаного в гаю, а сам старий вихопився з гаю з дробовикЦл у руках. Санітарний інспектор завернув назад, а через два* дні туди рушив помічник шерифа і побачив: лежить старий обік свого коня, нога застряла в стремені, а на коневому озадді сліди кийка — таки не хворостини, а кийка, — там, де його лупцьовано знов, і знов, і знов.

Так його й поховали серед осквернених могил. Вірджиній зі своїм далеким родичем прийшли на похорон. Власне, самі вони — то й був увесь похорон. Бо Анс-молодший не прийшов. Та й згодом не підходив він близько до садиби, хоч Вірджиній лишався там досить довго, поки позамикав усі двері й розплатився з неграми. Але й він теж перебрався в дім до родича, а в належний час заповіт старого Анса було передано судді Дьюкінфілдові на затвердження. Зміст заповіту не становив жодної таємниці; ми всі його знали. Формально все було правильно, і ми не дивувалися ні з цього, ні зі змісту, ні з ужитих виразів:

"...за винятком цих двох посмертних дарів, заповідаю і відказую... своє майно моєму синові Вірджинію, в разі буде переконливо доведено... в суді, що саме названий Вірджиній сплачував податок за мою землю... єдиним і незаперечним авторитетом щодо тих доказів має бути сам суддя".

Інші два посмертні дари були:

"Моєму молодшому синові Ансельмові... залишаю дві повних упряжі для мулів з умовою, що цю упряж вживе... Ансельм для одних відвідин моєї могили. В іншому разі ця упряж має стати і залишитись частиною... моєї власності, описаної вище.

Родичеві моєї дружини Гренбі Доджеві залишаю... один долар готівкою на купівлю псалтиря чи псалтирів на знак моєї вдячності за харчі і притулок моєму синові Вірджинієві, відколи... Вірджиній пішов з-під мого даху".

Такий був заповіт. І ми позирали й наслухали, аби почути й побачити, "що казатиме і робитиме молодий Анс. Та не чули й не бачили нічого. І ми назирали, аби побачити, що робитиме Вірджиній. А той не робив нічого. Чи ми не знали, що він робив, що думав. Але такий уже був Вірджиній. Бо тоді однаково вже було по всьому. Все, що йому треба було робити,— чекати, поки суддя Дьюкінфілд затвердить заповіт; тоді Вірджиній міг

віддати Ансові його частку,— якби той забажав. Тут ми розділились. "У них з Ансом не було ніколи жодних чвар",— говорив дехто. "У Вірджинія ні з ким ніколи не було жодних чвар",— заперечували інші. "Як по цьому судити, то він мав би поділитися тою фермою з кожним в окрузі".— "Але ж то Вірджиній хотів був сплатити Ансів штраф",— говорили перші. "І не хто ж, як Вірджиній, став на бік батька, коли молодий Анс хотів розділити землю",— товкли своєї ті інші.

Тим-то ми чекали, і приглядались. Тепер ми приглядались до судді Дьюкінфілда; цілу ту справу наче хто раптом просіяв крізь решето йому в долоні; так, наче він засів, мов який бог, над глузливим сміхом того старого, що й під землею не хотів помирати, і над цими двома непримиренними братами, що п'ятнадцять років були просто мертві один для одного.

Тільки ми вважали, що цим останнім вибриком старий Анс перестарався; що вибором судді Дьюкінфілда власна лютість старого підважила його замір, бо в судді Дьюкінфілдові, на нашу думку, старий Анс якраз обрав з-поміж нас людину достатньої порядності, й честі, і здорового глузду — того роду порядності й честі, яким ніколи було заплутатись і зневіритись у собі від надто великої юридичної вченості. Сам факт, що затвердження досить-таки простого документа, здавалось, розтяглося в нього занадто довго, був для нас лише зайвим доказом, що суддя Дьюкінфілд якраз та людина серед нас, для котрої знання законів — то лише половина правосуддя, а друга половина — неспіх та віра в себе і в господа бога.

Отож законом встановлений термін наближався, і ми все стежили за суддею Дьюкінфілдом, як він проходив щодня судовим подвір'ям з дому на роботу і назад. Рухався він розмірено й неквапно: вдівець за шістдесят років, ставний, сивоголовий, він тримався прямо й гідно, як казали негри, "мов з дошкою за спиною". На суддю його призначено сімнадцять років тому; він мав небагато юридичних знань і чимало твердого здорового глузду; і ось уже тринадцять років ніхто не виступав його супротивником на перевиборах; і навіть ті, кого, бувало, вкрай

дратував його вигляд лагідної та привітної поблажливості, як доходило до діла, голосували за нього з якоюсь дитячою певністю й довірою. Тож ми терпляче стежили за ним, знаючи, що як він остаточно вчинить, то й буде справедливо, не тому, що це він так учинив, а тому, що він не дозволив би ні собі, ні кому іншому вчинити якимось не по правді. І ось кожного ранку ми бачили, як він перетинав Майдан точно в десять хвилин по восьмій і простував до суду, куди точно за десять хвилин до нього, з тою годинниковою акуратністю, з якою блок-сигнал сповіщає про прибуття поїзда, прибував негр-швейцар, щоб відкрити на день установу. Суддя заходив до свого кабінету, а негр влаштовувався на скрученому дротом луб'яному кріслі у вимощеному плитами коридорі, що відділяв кабінет від власне судової зали, де й просиджував цілісінький день, куняючи, і так уміснадцять років. Потім о п'ятій пополудні негр прокидався і входив до кабінету, мабуть, будити і суддю, який досить прожив уже на світі, аби знати, що труднощі в усякому ділі — це вигадки тих нерозважних теоретиків, які не мають жодного власного діла; а потім ми спостерігали, як вони знов перетинають Майдан, один за другим футів через п'ятнадцять, і простують додому, дивлячись тільки перед себе, тримаючись так прямо, що обидва сурдуги, пошиті тим самим кравцем як на суддю, спадали з двох пар плечей рівними, ніби дощаними площинами, без натяку на талію чи стегна.

Аж одного дня по обіді, одразу по п'ятій, раптом через Майдан у бік суду ринув люд. Інші, бачивши це, бігли й собі, важко гупаючи по бруку, поміж возів та авто; голоси напружені, настирливі. "Що? Що таке?" — "Суддю Дьюкін-філда", — прогуло поміж народом; всі бігли далі, ось вони вже в мощеному коридорі між судовою залю і кабінетом, де, махаючи руками, стояв старий негр у своїм сурдугі з господарєвого плеча. Проминули його і вскочили до кабінету. За столом сидів суддя, відхилившись трохи в кріслі, зовсім спокійний. Очі розплющені, і перенісся його акуратно простріле-не, так що здавалося, ніби він має троє очей. То була куля, проте ніхто в той день на Майдані, навіть старий негр, що просидів цілий день на своїм кріслі в коридорі, не чув жодного звуку.

Забарна того дня вийшла справа у Гевіна Стівенса з тою малою бронзовою коробкою. Бо присяжні взагалі спершу ніяк не могли второпати, до чого він хилить, та й ні один, мабуть, чоловік із присутніх тоді в кімнаті: ні присяжні, ні обидва брати, ні далекий родич, ні старий негр. Так що врешті голова спитав навіпрямки:

— То ви, Гевіне, твердите, що між заповітом містера Го-ленда і вбивством судді Дьюкінфілда існує зв'язок?

— Так, — відказав наш окружний прокурор. — І я збираюся твердити не тільки це. 1

На нього звели очі: присяжні, обидва брати. Тільки старий негр і далекий родич не дивились на нього. За останній тиждень негр наче постарів на п'ятдесят років. Він приступив до урядової праці одночасно з суддею; власне, саме завдяки йому, бо слугував у родині судді від давніших часів, ніж дехто з нас пам'ятав. Був старший за суддю, хоч до того дня, тиждень тому, виглядав на сорок років молодшим, — зморщений, безформний, у занадто широкому сурдугі, він приходив до суду на десять хвилин раніше за суддю, відчиняв приміщення, підмітав, стирав пил на столі, не порушивши на нім нічого, все це з тою вправною недбалістю, що була плодом сімнадцятилітньої практики, а потім уможувався спати на скрученому дротом кріслі в коридорі. Тобто він тільки ніби спав. (Єдиним іншим шляхом до кабінету були вузькі сходи, що вели до судової зали; ними користувався лише сам голова суду під час сесії, та й він мусив перетинати коридор і проходити не далі як за вісім футів від негрового крісла, хіба що йшов би коридором до Г-подібного повороту під єдине вікно у кабінеті і заліз тим вікном). Бо ніхто зроду не проминув того місця, щоб не побачити, як зморшкуваті повіки на старезних карих очах без райдужної оболонки у людини в кріслі миттю розплющувалися. Вряди-годи ми спинялись коло нього погомоніти, послухати, як голос його гримить страхітливо покаліченими, гучними і беззмістовними юридичними фразами, яких він мимохіть набрався, мов заразних мікробів, і які виголошував з професорською глибокодумністю, після чого дехто й і самого нашого улюбленого суддю слухав

наомішкувато. Та при всім тім негр був старий; забував часом наші прізвища і плував одного з одним; і плутаючи наші обличчя та хто з якого покоління, він часом пробуджувався з дрімоти, щоб окликнути відвідувача, якого не було й близько, померлого вже багато років тому. Та не бувало такого, щоб хтось пройшов повз нього непомічений.

Але інші в залі дивились на Стівенса — присяжні за столом, обидва брати, сидючи в однакових позах на різних кінцях тієї самої лави, схрестивши руки, з однаковими смуглявими орлиними лицями.

— Чи твердите ви, що вбивця судді Дьюкшфілда перебуває в цій кімнаті? — спитав голова.

Окружний прокурор поглянув на них, на звернені до нього обличчя.

— Я збираюся твердити не тільки це, — відповів він.

— Твердити? — перепитав Ансельм, молодший близнюк. Він сидів один аж з краю лави, відділений цілою довжиною лави від брата, з яким не розмовляв п'ятнадцять років, прикипівши до Стівенса пильним, лютим поглядом.

— Так, — мовив Стівенс. Він стояв край столу. Заговорив, ні на кого зокрема не дивлячись, невимушено, мов байку оповідав, розказував уже відоме нам, час від часу звертаючись до другого близнюка, Вірджінія, за підтвердженням. Він розповідав про молодого Анса і його батька. Здавалось, наче він вигороджує живого, розказуючи-про те, як молодший Анс у гніві залишив дім, у природному гніві на батькове поведження з землею, яка належала Ансовій матері і половині якої в той час по праву належала йому. Тонем людини цілком справедливої, відданої фактам, відвертої, хіба, може, трохи небезсторонньої щодо Ансельма-мрлодшого. Отож-то воно й було. Бо через ту начебто небезсторонність, ту уявну прихильність почав нам вимальовуватися образ молодого Анса, що прирікав його на щось, чого ми тоді не знали,

прирікав саме через те жадання справедливості і любов до покійної матері, спотворені шаленством, успадкованим від того самого чоловіка, що скривдив його. А два брати сиділи, розділені гладенькою дошкою,— молодший прикипів до Стівенса поглядом, повним стримуваної люті, старший дивився не менш пильно, та з лиця його нічого не можна було вчитати. Стівенс розповідав тепер, як молодий Анс у гніві подався геть і як за рік врівноваженішого, спокійнішого Вірджінія, що не раз намагався зберегти мир і супокій, теж було прогнано. І знов, дотримуючись фактів, відверто намалював він нам картину: братів роз'єднав не живий батько, а те, що кожен успадкував від нього; і вони були зв'язані один з одним тою землею, яка ростила їх разом і не тільки була їхньою по праву, але в якій лежав і прах їхньої матері.

— Так вони й жили, дивлячися здалеку, як занапащує-ться та добра земля і дім, в якому вони народились і народилась їхня мати, розвалюється на шматки з вини старого недоумка, що наважився врешті, коли вигнав синів і більш нічим не міг їм дошкулити, позбавити їх спадку назавжди, пустивши його на продаж за несплату податків. Але тут хтось перешкодив його замірам, той, хто мав досить передбачливості та самовладання, аби тримати язика за зубами в справі, яка, зрештою, більш анікогісінько не обходила, поки сплачувалися ті податки.

Отже, їм тільки й лишалося, що ждати, поки вмере батько. Він був, зрештою, старий, та хоч був би й молодий, чекання для чоловіка з витримкою не було б занадто обтяжливим, навіть якби він не знав змісту заповіту, складеного старим. Та не таким легким було б це чекання для запального, несамовитого чоловіка, особливо якби той несамовитий чоловік довідався чи запідозрив зміст заповіту, і був того певен, та ще й почував себе непоправно скривдженим: позбавленим громадянських прав та доброго імені через людину, що занапастила йому найкращі роки життя і вигнала з-поміж людей жити самотником у гірській хижі. Такий чоловік не мав би ні часу, ні бажання морочити собі голову чеканням чи нечеканням чогось.

Вони не відривали очей від Стівенса, ті два брати. Мов з каменю витесані, якби не Ансельмові очі. Стівенс говорив спокійно, ні на кого зокрема не дивлячись. Він був окружним прокурором майже відтоді, як суддя Дьюкінфілд зайняв свою посаду. Кінчав він Гарвард, цей гнучкий, мов на шарнірах, чоловік з кучмою патлатого сірувато-сталевого волосся, котрий здатний був обговорювати Ейнштейнові теорії в колі університетських професорів та по півдня проводив серед гурту чоловіків, що підпирали стіни сільських крамниць, балакаючи до них їхньою говіркою. Він називав це своїми канікулами.

— Потім у свій час батько вмер, як це й наперед було ясно кожному чоловікові, не позбавленому самовладання і завбачливості. І його заповіт був тоді поданий на затвердження; і навіть люди глибоко в горах прочули, що в ньому було, прочули, як ця віддавна занапащувана земля мала перейти до законного власника. Чи власників, бо Анс Голенд, як і ми, добре знає, що незалежно від заповіту Вірдж тепер не візьме більше за свою законну половину, так само, як коли б і сам батько дав був йому до того нагоду. Анс це знає, бо він знає, що на місці Вірджа зробив би те саме — віддав би Вірджеві його половину. Бо вони обидва діти Ансельма Голенда, але вони також діти Корнелії Мардіс. Але навіть якби Анс не знав цього, не вірив, він знав, що з землею, яка належала його матері і в якій тепер лежать її кістки, віднині будуть поводитись як треба. Тож, мабуть, тієї ночі, коли він почув, що, батько помер, мабуть, уперше відтоді, як Анс був дитям, від тих, мабуть, часів, як мати ще була жива і підіймалася на ніч сходами зазирнути в кімнатку, де він спав, може, Анс уперше відтоді заснув. Бо то була, розумієте, відплата за все: кривду, несправедливість, утрату доброго імені і пляму від ув'язнення — все тепер розвіялось, мов сон. Можна було тепер забути, бо все стало на своє місце. До цього часу, бачте, він звик бути самотником, жити відлюдьком. Він почував себе щасливішим там, де був, у глушині. І тепер довідався, що все минулось, мов лихий сон, що земля, матирина земля, її спадщина і могила були тепер у руках саме того чоловіка, якому він міг і став би довіряти, хоч вони й не балакали один до одного. Хіба ви не розумієте?

Ми дивились на нього, сидячи коло столу, до якого ніхто не торкався від дня смерті судді Дьюкінфілда, столу, де застигли на своїх місцях речі, які разом з дулом пістолета були останнім, що він бачив на цім світі, і які були роками нам знані: папери, заляпана чорнильниця, коротка ручка, з якою суддя не бажав розлучатись, невеличка бронзова коробка, якою він притискав свої папери. Брати-близнюки, кожен зі свого кінця дерев'яної лави, пильнував Стівенса — нерухомо, напружено.

— Ні, ми не розуміємо, — сказав голова. — До чого ви хилите? Який зв'язок між усім цим і вбивством судді Дьюкінфілда?

— А ось який, — пояснив Стівенс. — Коли суддю Дьюкінфілда вбили, заповіт той саме лежав у нього на затвердженні. Це був химерний заповіт, та ми всі іншого й не сподівались від містера Голенда. Але юридично його було складено правильно, нікого зі спадкоємців не обійдено; всі ми знаємо, що половину землі Анс матиме тієї ж хвилі, як тільки зажадає. Отже, заповіт правильний. Його затвердження мало бути хіба формальністю. Проте суддя Дьюкінфілд зволікав з ним більше двох тижнів, аж до своєї смерті. І так той чоловік, котрий гадав, що йому лишається тільки виявити терпіння...

— Який чоловік? — перебив голова.

— Терпіння, — продовжував Стівенс. — Тому чоловікові лишалося тільки виявити терпіння. Але не терпіння муляло його, бо він уже витерпів п'ятнадцять років. Річ була не в цьому, а в чомусь іншому, про що він довідався (чи пригадав), коли вже було запізно, чого йому не сХід було забувати; бо він спритний чоловік, наділений самовладанням і завбачливістю; достатнім самовладанням, щоб чекати нагоди протягом п'ятнадцяти років, достатньою завбачливістю, щоб приготуватись до всіх несподіванок, за винятком однієї: провалини у власній пам'яті. А коли вже було запізно, він згадав, що існує інший чоловік, котрий має знати про забуте ним. І той, інший чоловік, котрий мав це знати, був суддя Дьюкінфілд. І те, що він також мав знати, полягало в тому, що кінь той не здатний був убити містера Голенда.

Коли замовк Стівенсів голос, в залі ані шелеснуло. Присяжні припишкли довкола столу, дивлячись на окружного прокурора. Ансельм повернув лице до брата і зирнув на нього з-під насуплених брів; потім він знов уп'явся в Стівенса, подавшись цього разу трохи вперед. Вірджіній не поворухнувся; в його суворому напруженому виразі не помітно було ніяких змін. Між ним і стіною сидів далекий родич. Руки складені на колінах, а голова трохи похилена, неначе він був у церкві. Ми знали про нього тільки те, що він якийсь мандрівний проповідник і що вряди-годи, назбиравши гурт миршавих коней та мулів, десь подавався міняти чи продавати їх. Бо він був чоловіком скупим на балачку і в стосунках з людьми виявляв таку страдницьку несміливість і невпевненість у собі, що ми жаліли його тим гидливим жалем, який відчуваєш до скаліченого хробака, боячись навіть ставити його перед болісною необхідністю відповісти на запитання "так" чи "ні". Та ми чували, як по неділях на папертях сільських церков він робиться іншим чоловіком, цілком перемінюється; голос його тоді бринить проникло і впевнено наперекір його вдачі та зростові.

— І ось уявіть собі те чекання,— вів далі Стівенс,— як той чоловік заздалегідь знав, що мало статися, знав, зрештою, причину, з якої нічого не робилось, чому той заповіт потрапив до кабінету судді Дьюкінфілда та й мов крізь землю провалився, і ніхто ні сном ні духом не знав куди, бо він забув те, чого йому не можна було забувати. І тою причиною було те, що суддя Дьюкінфілд знав також, що людина, яка била того коня кийком, аж полишалися сліди на спині, спершу вбила містера Голенда, а потім запхала його ногу в стремено і била коня кийком, щоб перелякати. Та кінь не схарапудився. Людина наперед знала, що так і буде; знала це роками, але забула. Бо ще лошам того коня раз так відшмагано, що відтоді він завжди, щойно вздрівши лозину в руці вершника, лягав додолу, про що знав містер Голенд і знали всі близькі до родини містера Голенда. Отже, кінь просто ліг поверх трупа містера Голейда. Та спершу це теж узгоджувалось; так теж було незле. Ось що, певно, думав той чоловік,, протягом наступного тижня, лежачи ночами в своєму ліжку і чекаючи, як чекав уже п'ятнадцять років. Бо навіть тоді, коли було вже запізно і він зрозумів, що дав маху, навіть тоді він не згадав усього того,

чого не можна було забувати. Потім він згадав і те, коли було вже запізно, після того як труп знайшли, побачили і зафіксували сліди ударів на коневі, і було вже запізно усувати їх. На той час вони вже й так, мабуть, посходили з коня. Але був єдиний спосіб, до якого він міг удатися, щоб усунути їх з людської пам'яті. Уявіть собі його жах, його лють, почуття чоловіка, чимось непоправно ошуканого: те шалене бажання хоч на мить повернути час назад, аби переробити щось чи довести до кінця, коли вже було запізно. Бо це останнє, що він пригадав, коли вже було запізно, було те, що містер Голенд купив того коня в судді Дьюкінфілда, людини, яка сиділа тут, за цим столом, розглядаючи питання чинності заповіту на дві тисячі акрів найкращих земель у нашій окрузі. І той чоловік вичікував, бо в нього був лише один спосіб усунути слід кийка; і нічого не діялось. І нічого не діялось, і він знав чому. І він вичікував, скільки міг, поки не зросло в нього переконання, що на карту поставлено більше, ніж якісь там гони землі. Так що ж він ще міг учинити, окрім того, що вчинив?

Ледь замовк його голос, як озвався Ансельм. Голос хрипкий, уривчастий.

— Ви помиляєтеся, — сказав він.

Всі ми, як один, поглянули на нього, туди, де він сидів, перехилившись уперед на лаві в заболочених чоботях і зношеному комбінезоні, зирячи на Стів'енса; навіть Вірджиній повернувся і глипнув на нього. Тільки далекий родич та старий негр не поворухнулися. Вони наче й не слухали.

— В чому я помиляюся? — запитав Стівенс.

Та Ансельм не відповів. Він уп'явся очима в Стівенса.

— Чи дістане Вірдж маєток хоч... хоч...

— Хоч би й що? — спитав Стівенс.

— Чи він... той...

— Ви про свого батька? Чи він загинув, чи був убитий?

— Так, — вимовив Ансельм.

— Так. Ви з Вірджем одержите землю, матиме той заповіт силу чи ні, якщо, звісно, Вірдж поділиться з вами, в тому разі, коли він матиме силу. Той чоловік, що убив вашого батька, не був цього певен і не важився спитати. Бо він цього не хотів. Він хотів, щоб Вірджеві дісталось все. Ось чому він бажає, щоб той заповіт мав силу.

— Ви помиляєтесь, — сказав Ансельм тим хрипким, уривчастим голосом. — Я вбив старого. Та тільки це було не через ту розпрокляту ферму. Ну, тепер давайте сюди вашого шерифа.

І тепер уже Стівенс, пильно дивлячись в Ансельмове люте лице, спокійно промовив:

— А я кажу, що ви помиляєтесь, Ансе.

Якийсь час по тому ми, що дивились і слухали, перебували в стані розслаблення, начебто вві сні, коли здогадуєшся наперед, що має трапитись, у той же час усвідомлюючи, що то, зрештою, байдуже, бо ось-ось маєш прокинутись. Ми були немовби поза часом, спостерігаючи події ззовні,, припинили десь поза часом від тої першої миті, коли глянули на Ансель-ма так, ніби зроду його доти не бачили. Прокотився якийсь гомін, повільний, здавлений звук зітхання від полегкості, чи що. Мабуть, ми всі думали про те, що Ансовим кошмарам прийшов нарешті кінець. Ми наче теж полинули назад, туди, де він лежав дитиною в ліжку, а мати, в якої, казали, він був улюбленцем, чия спадщина була втрачена для нього і навіть саме місце спочинку її довго нетривоженого праху осквернено,

підвелась на хвилю, щоб поглянути на нього. Давно те діялось, дуже давно, а мов рукою подати. І хоч як рівно прос-тягся коридор, хлопчик, що лежав там невинно, загубився в ньому, як то з усіма нами буває, мусить бути, завжди буде; той хлопчик був такий же мертвий, як і всі його кривні, що лежали в тому розритому кедровому гаю, і на чоловіка, на котрого ми дивились, дивились через ту невідворотну розпадину, може, з жалощами, але не з милосердям. Тим-то суть Стівенсових слів доходила до нас десь так само довго, як і до Анса; йому самому довелось повторити:

— Ну, а я кажу, що ви, Ансе, помиляєтесь.

— Що?— перепитав Анс, подавшись наперед. Він не підвівся, але враз наче штрикнув нестямно:— Брехня! Ви...

— Ви, Ансе, помиляєтесь. Ви не вбивали свого батька. Людиною, що вбила вашого батька, був той, хто міг спланувати і задумати вбивство цього старого чоловіка, який щодня сидів тут за цим столом, день у день, поки старий негр не входив, і не будив його, і не казав, що пора йти додому, — чоловіка, що зроду не вчинив чоловікові, жінці чи дитині нічого, крім добра, як він розумів його по своїй совісті і по велінню божому. Не ви вбили вашого батька. Ви домагались від нього того, що вважали своїм по праву, а коли він відмовився дати, пішли, подалися геть, ніколи більше не говорили до нього. Ви чули, як він занапащує садибу, проте лишалися спокійним, бо та земля була всього-на-всього "розпроклята ферма". Ви зберігали спокій, доки не почули, як навіжений чоловік розриває могили, де поховано плоть і кров вашої матері та й вашу власну. Тоді, і тільки тоді, пішли ви до нього з докорами. Та ви ніколи не мали хисту дорікати, ані він те слухати. Отже, ви знайшли його там, у гаю, з дробовиком. Не думаю, щоб ви дуже зважали на той дробовик, по-моєму ви його просто відібрали в батька з рук, відлупцювали голіруч і лишили там, біля коня; може, думали, що він мертвий. Потім, як ви вже пішли, туди нагодився хтось інший і знайшов містера Голенда. Можливо, той хтось весь час ходив за вами назирці. Хтось, хто теж зичив йому смерті. Не з 'серця та гніву, а з розрахунку.

Можливо, щоб погріти руки коло заповіту. От він прийшов туди, знайшов те, що ви лишили, і докінчив: засадив ногу вашого батька в стремено і спробував уперіщити того коня, щоб він поносив, аби про людське око все було шито-крито, забувши зопалу те, чого не можна було йому забувати. Але то не були ви. Бо ви повернулись додому і коли почули, що було знайдено, не говорили нічого. Бо в той час ви подумали таке, чого не наважилися сказати навіть самому собі. І коли почули, що було в заповіті, ви подумали, що знаєте. І були тоді раді. Бо ви жили самотою, поки молодість і палке прагнення розбагатіти не вивітрилися з вас; ви тільки й хотіли, що спокою собі і матеріному прахові. Та й поза тим чого варті земля і становище серед людей для людини без громадянських прав, із заплямованим іменем?

Ми сиділи нишком, а Стівенсів голос завмирав у цій невеликій кімнаті, де повітря ніколи й не ворухнулося, ніколи не було ані найменшого протягу, бо ж суд був обведений муром.

— Не ви, Ансе, вбили вашого батька та й суддю Дьюкінфілда. Бо якби та людина, що вбила вашого батька, вчасно згадала, що суддя Дьюкінфілд був колись власником коня, суддя Дьюкінфілд жив би й сьогодні.

Ми затамували подих, сидячи довкола столу, за яким сидів, бувало, і сам суддя Дьюкінфілд, коли звів погляд на той пістолет. До столу відтоді не торкалися. На ньому й досі лежали папери, ручки, стояла чорнильниця, мала, химерно мережана бронзова коробка, яку донька привезла йому з Європи дванадцять років тому,— навіщо, ні вона, ні суддя не знали, бо годилась хіба на сіль до ванни або тютюн, суддя ж не вживав ні того, ні того,— і яку він тримав, щоб притискувати папери, теж річ зайва там, де ніколи не було протягів. Але він тримав її там на столі, і всі ми це знали і бачили, як він бавиться тою іграшкою, в розмові відкриваючи покритку на пружині і милуючись, як вона грайливо, з виляском зачинається від найменшого доторку.

Озираючись тепер на те все, я бачу, щр далі справа вже не мала б бути такою забарною, як була. Тепер мені здається, ми мусили знати все одразу; я й досі наче відчуваю ту гидливість без милосердя, що, зрештою, виконує роль жалощів, як коли розглядаєш м'якого хробака, настромленого на шпильку, і тебе аж нудить від обридження — взяв би його та й розчавив хоч голою долонею, як нема чим, і думаєш: "Ну ж бо роздуши його. Щоб тільки пляма лишилася. Кінчай з ним". Але не такий був план у Стівенса. Бо він мав план, і ми згодом це зрозуміли: раз він неспроможний розкрити вину підозрілого, той мусить це зробити сам. І то було нечесно-, так як він це зробив; пізніш ми йому так і сказали. ("Ах, — відказав він, — та хіба ж правосуддя не є завжди нечесне? Чи ж не складене воно завжди з несправедливості і щасливого випадку та тривіальності в неоднакових дозах?")

Та Як би там не було, коли він знову заговорив тим тоном, спокійним, мов яку байку правив, поклавши тепер долоню поверх бронзової коробки,— ми ще не розуміли, до чого він хилить. Однак люди так залежать від своїх упереджень. Нас вражає не дійсність, не обставини; вражає шок від того, що мусили б уже знати, якби не були засліплені вірою в те, що, як згодом виявляється, ми вважали за істину не з якої іншої причини, а лише тому, що випадково повірили в ту мить. Він знову торочив про куріння, про те, як чоловік ніколи не відчуває справжньої насолоди від тютюну, доки не впевниться, що він йому шкодить, і як некурці позбавляють себе в житті одної з найбільших насолод для чутливої натури: свідомості, що віддаєшся порокові, який шкодить тільки тобі самому.

— Ви курите, Ансе? —'■ спитав він.

— Ні, — відказав Анс.

— Ви теж ні, правда ж, Вірдже?

— Ні, — промовив Вірджіній. — Ніхто з нас ніколи не кутив —• ні батько, ні Анс, ні я. Мабуть, це у нас спадкове.

— Родинна риса,— підхопив Стівенс.— Чи так і в родині вашої матері? Як у вашім коліні, Гренбі?

Далекий родич мигцем зиркнув на Стівенса. Не поворухнувшись, він, здавалось, поволі зіщулювався в своєму чепурному шерстяному костюмі.

— Ні, сер. Я зроду не вживав.

— Може, тому, що ви проповідник, — висловив здогад Стівенс. Гренбі не відповів. Він знову глянув на Стівенса. Обличчя лагідне, все ще безнадійно збентежене.

4 — А я так завжди кутив, — просторікував Стівенс. — Завжди, відколи остаточно оклигав з нудоти, викликаної кутивом, як було мені чотирнадцять років. То добрий шмат часу, досить довгий,-щоб чоловік став перебірливим на тютюн. Але більшість курців перебирають, всупереч психологам і стандартизованому тютюну. А може, то лиш сигарети стандартизовані. А може, вони стандартизовані тільки для профанів, некурців. Бо я помічав, як охоче некурці легковажно судять про тютюн, так само як чимало з нас охоче судять легковажно про те, чого самі не вживають і з чим не знайомі, бо людиною керують її упереджені уявлення. Та візьміть чоловіка, який продає тютюн, хоч би сам він його не вживав, і який бачить, як один клієнт за другим розриває пачку і запалює сигарету просто перед ним по другий бік прилавка. Спитайте його, чи всякий тютюн смердить однаково, чи не може він відрізнити один гатунок від іншого по запаху. Або, може, то форма і колір обгортки, в якій він продається; бо навіть психологи ще не сказали нам, де кінчається бачення і починається нюх чи кінчається слух, а починається бачення. Це вам скаже кожний юрист.

Знову голова спинив його. Поки що ми слухали досить спокійно, але, мабуть, усі ми були тієї думки, що збивати вбивцю з пантелику це одне, а нас, присяжних, це щось інше.

— Вам слід було провести всі ці розслідування до того, як скликати нас, — зауважив голова, — навіть якщо це докази, то який з них пожиток, раз убивці не —затримано? Припущення — річ добра, але...

— Гаразд,— урвав його Стівенс.— Дайте мені ще трохи поприпускати і якщо вам не видно буде ніякого поступу, скажіть мені, то я облишу своє, хай буде по-вашому. І я гадаю, що спочатку ви назвете це занадто сміливим, навіть як на припущення. Але ми знайшли суддю Дьюкінфілда мертвого, з простреленим переніссям,, в цьому ось кріслі, за цим столом. Це не припущення. І дядько Джоб сидів цілий день в тому кріслі в коридорі, де кожен, хто входить до цієї кімнати (хіба що він спустився б сходами з судової зали і заліз вікном), проходить за вісім футів од нього. І ми не знаємо, щоб хто коли за сімнадцять років проминув дядька Джоба в тому кріслі. Це теж не здогад.

— Так у чім же ваш здогад?

Але Стівенс знову завів балачку про тютюн, про куріння.

— На тім тижні я зайшов до Вестової аптеки по тютюн і він розповів мені про одного чоловіка, що теж перебирав куривом. Дістаючи мені тютюн з ящика, він видобув коробку сигарет і простяг мені. Вона припала порохом, поблякла, наче її тримали вже віддавна, і Вест мені сказав, що один комівояжер накинув йому дві таких коробки багато років тому. "Курили їх коли-небудь?" — спитав він. "Ні, — відказав я. — Либонь, то міські сигарети". Тоді він розповів мені, як продав другу коробку якраз того самого дня. Він, мовляв, сидів за прилавком, розклавши на ньому газету, чи то читаючи її, чи то назираючи за крамницею, поки помічник ходив обідати. І він сказав, що не чув і не бачив того чоловіка, доки не побачив його просто перед прилавком так близько, що аж підскочив.

Невеличкий чоловічок, по-міському вбраний, казав Вест, зажадав таких сигарет, про які Вест зроду не чув. "Таких у мене нема, — сказав Вест. — Не держимо їх". — "Чому ви їх не держите?" — питає той. "Нема на них збуту". І він розказав мені про того чоловічка в міському вбранні, з обличчям — як у поголеної воскової ляльки, з якимось застиглим поглядом і наче застиглою манерою говорити. Тоді Вест розгледів його очі та придивився до його ніздрів і зрозумів, у чому річ. Бо той чоловічок по зав'язку накурився якогось дурману. "Нема на них ніякого попиту", — каже Вест. "А я зараз? — питає той. — Продаю вам для мух липучку, чи що?" Потім чоловічок купив другу пачку тих сигарет і вийшов. А Вестові стало якось не по собі, і кинуло в піт, і наче тягло на блювоту, казав він. І ще він сказав мені: "Якби я мав на думці якесь диявольське діло, на яке сам би не відважився; знаєте, що б я вчинив? Сунув би тому іродові доларів з десяток, і наштотхнув на те диявольство, і сказав йому довіку більше не траплятись мені на очі. Коли він вийшов, у мене було точнісінько таке відчуття. Наче мене ось-ось мало занудити".

Стівенс обвів нас поглядом і помовчав. Ми не відривали від нього очей.

— Він приїздив сюди звідкілясь авто, великим родстером, той городянин. Той городянин, що в нього вивівся був його улюблений гатунок тютюну. — Знову Стівенс помовчав, а потім помалу повернув голову і глянув на Вірджінія Голенда. Здавалось, ми цілу хвилину спостерігали, як вони пильно дивляться один на одного. — І один негр сказав мені, що вночі, перед тим як убито суддю Дьюкінфілда, ця велика машина стояла в повітці Вірджінія Голенда.

І ще раз ми спостерігали, як вони обоє з незворушними обличчями пильно вдивлялися один в одного. Стівенс заговорив тоном спокійним, розважливим, майже задумливим:

— Хтось переконував його не виїздити сюди в тому авто, тому великому авто, яке досить раз побачити, щоб запам'ятати і впізнати. Можливо, той хтось хотів заборонити йому приїздити в тому авто,

погрожував, та тільки чоловічок, якому доктор Вест продав ті сигарети, не стерпів би забагато погроз.

— Під тим "хтось" ви розумієте мене, — озвався Вірджиній. Він не ворухнувся, не відвів пильного погляду від Стівенсового обличчя. А от Ансельм поворухнувся. Він повернув голову і глянув на брата раз. Було зовсім тихо, та коли заговорив далекий родич, ми спершу не розчули і не зрозуміли. Він говорив тільки раз, відколи ми увійшли до кімнати, і Стівенс замкнув двері на ключ. Голос його був кволий; знову, хоч він і не ворухнувся, здавалося, що він млосно шулиться під одежею. Він говорив збентежено, з замішанням, знайомим для всіх нас болісним бажанням знітितись.

— Той чоловічок, про якого ви говорите, він приїздив до мене, — промовив Додж. — Завітав "до мене. Завітав у мій дім того вечора смерком і казав, що йому кортить купити малорослих коней для цього... цієї гри...

— Поло? — підказав Стівенс.

Родич, поки говорив, ні на кого не глянув; наче промовляв до своїх рук, що ними повільно ворухив на колінах.

— Так, сер. Вірджиній був при тім. Ми говорили про коней. Потім наступного ранку він сів у свою машину і подався. У мене нічого не знайшлося підхожого для нього. Я не знаю, ні звідки він узявся, ні куди подався.

— Ані до кого ще він прибував з візитом,— перебив його Стівенс.¹— Ані за яким ще ділом він приїздив. Цього ви не можете сказати.

Додж не відповів. У цьому й не було потреби, і знову шмигнув він у ту свою зніченість, мов якесь мале і кволе звірятко в нору.

— Ось такий мій здогад, — виголосив Стівенс.

І тоді ми повинні були зрозуміти. Воно лежало перед нами на видноті, як на долоні. Ми мусили відчувати в тій кімнаті того, у кого Стівенс викликав жах, і шаленство, і люте бажання повернути час на мить назад, щоб виправити сказане, зроблене. Але, може, той "хтось" ще не відчув усього, ще не відчув того удару, того струсу, як чоловік може секунду-другу не усвідомлювати, що його підстрелено. Бо тепер заговорив Вірджиній різко, якимось шорстко:

— А як ви збираєтеся це довести?

— Що довести, Вірдж? — перепитав Стівенс. Знову вони видивились один на одного: спокійно, твердо, мов два боксери. Не фехтувальники, а таки боксери чи бодай дуелянти з пістолями. — Хто найняв того зарізяку, того душогуба аж із Мемфіса? Я не маю цього доводити. Він признався сам. По дорозі назад до Мемфіса він наїхав на дитину в Батенбурзі (він був усе ще одурманений наркотиком, мабуть, прийняв порцію додатково, коли скінчив тут своє діло); його спіймали і, відібравши пістолета з глушником, ув'язнили, а коли дурман почав вивітрюватись, він, сидючи в тюремній камері, тіпаючись і рикаючи, розповів, де був, до кого навідувався.

— Ага, — сказав Вірдж. — Чудово. Отже, вам треба лише довести, що він побував того дня в цій кімнаті. І як ви це зробите? Знов дасте долара тому старому негриськові, аби він ще раз пригадав?

Але Стівенс Наче й не слухав. Він стояв край столу, між двома групами, і, говорячи, тримав у руці бронзову коробку, повертав її на всі боки, розглядав і промовляв усе тим же спокійним, задумливим тоном:

— Усі ви знаєте специфічну особливість цієї кімнати. Що тут ніколи не буває протягів. Що тут, як накурять, скажімо, в суботу, то аж у понеділок

вранці, коли дядько Джоб відкриє двері, дим усе ще слатиметься понад плінтусом, наче заспаний собака. Ви всі це бачили.

Тепер усі ми сиділи, подавшись трохи вперед, як Анс, пильнуючи Стівенса.

— Так, — сказав голова. — Ми всі це бачили.

— Так, — продовжував Стівенс, мовби й не слухаючи, і повертав закриту коробку в руці на всі боки.— Ви питалися у мене про мої здогади. Ось вони. Але щоб їх здійснити, потрібен догадливий чоловік — чоловік, здатний підійти до крамаря, що сидить за прилавком, одним оком читаючи газету, а другим пильнуючи дверей, чи не зайде клієнт, так, щоб той крамар і незчувся. Чоловік з великого міста, що домагався міських сигарет. Отже, наш чоловік, вийшовши з аптеки, пройшов через весь суд нагору, як міг би це зробити хто завгодно. Може, з десяток душ бачили його; вдвічі більше, може, взагалі й не глянули на нього, бо є два місця, де люди не дивляться в обличчя одне одному: у святилищах юстиції і в громадських убиральнях. Отож він увійшов до су до мої зали, спустився сходами в коридор і побачив дядька

Джоба, що спав у своїм кріслі. Чи, може-бути, він пройшов далі коридором і заліз через вікно за спиною в судді Дью-кінфілда. А можливо, прослизнув просто повз дядька Джоба, виринувши, розумієте, з тилу. А проминути за вісім футів сонну людину в кріслі для чоловіка, здатного підійти до продавця, що схилився на прилавок у своїй крамниці, було б не дуже важко. Може, він навіть запалив сигарету з купленої у Веста пачки, ще навіть поки суддя Дьюкінфілд не помітив його присутності в кімнаті. Чи, може, суддя Дьюкінфілд спав ух кріслі, як часом траплялося. Тож, мабуть, той чоловік стояв тут і досмоктував сигарету і дивився, як дим поволі повзе через стіл і лаву під стіною, думаючи, перш ніж натиснути курок пістолета, про так легко зароблені гроші, про дурнуватих селяків. І шуму було менше, ніж від чиркання сірником, яким він припалив сигарету, бо він так убезпечив себе проти шуму, що забув про тишу. А потім він вийшов, як і прийшов, а десяток чи

два десятки чоловіків дивились на нього і не бачили, а о п'ятій по обіді того дня дядько Джоб пішов будити суддю і казати, що пора збиратись додому. Чи не так, дядьку Джобе?

Старий негр підвів очі.

— Я глядів за ним як обіцяв місіс,— вимовив він.— І я клопотався ним так, як обіцяв місіс. І увійшов сюди, і подумав спершу, що він спить, як от часом...

— Стривай, — урвав його Стівенс. — Ти ввійшов і побачив його в кріслі, як завжди, і, переходячи кімнату, помітив дим під стіною позад столу. Чи не так ти казав мені?

Старий негр у своєму скрученому дротом кріслі розплакався. Вія виглядав, мов стара мавпа, що плаче немічно чорними слізьми, втираючи обличчя тремтячою від старості, від ще чогось вузлуватою рукою.

— Я не раз приходив сюди вранці прибирати. Він там слався, той дим, а суддя, що ніколи в житті й не скуштував курива, зайде, було, нюхне своїм задертим носом і скаже: "Ну, Джобе, десь, певно, викурили ми за ніч того пацюка від юстиції".

— Ні, — перебив Стівенс. — Розкажи, як того дня дим слався там позад столу, коли ти увійшов будити його йти додому, коли ніхто не проходив повз тебе, окрім ось цього містера Вірджа Голенда. А містер Вірдж не курить. Одначе дим той там слався. Розкажи, як розказував мені.

— Та слався. А я думав, що він спить, як завжди, і підійшов розбудити його...

— І ця мала коробка стояла скраю на столі, де він крутив її в руках, поки говорив з містером Вірджем, а коли ти простяг руку, щоб збудити його...

— Так, сер. Вона зіскочила зі столу, а я думав, що він спить...

— Коробка зіскочила зі столу. І вона грюкнула, і ти здивувався, чого це не збудило суддю, і глянув униз, де коробка валялася в диму з одчиненою кришкою, і ти подумав, що вона зламалась. І сягнув рукою вниз, щоб подивитись, бо суддя любив її, бо міс Емма привезла її з-за океану, хоч для притискування паперу вона йому в кабінеті була непотрібна. Тож ти зачинив кришку і поставив коробку назад на стіл. І тоді побачив, що суддя не просто спить.

Він замовк. Ми припинили так, що чули свій віддих. Стівенс начебто роздивлявся свою руку, в якій повільно обертав на всі боки коробку. В розмові зі старим негром він трохи відвернувся від столу так, що тепер був повернутий більше до лави, ніж до присяжних за столом.

— Дядько Джоб називає її золотою коробкою. І це назва не гірша за інші. Краща за більшість інших. Бо весь метал майже однаковий; просто людям часом забাগнеться одного сорту дужче, ніж інших. Та в усіх є певні спільні властивості, подібності. Одна з них така: щоб не закрити в металевій скриньці, воно збережеться незмінним довше, ніж у дерев'яній чи паперовій. Можна закрити, скажімо, дим у металевій коробці зі щільною кришкою, як ось ця, і навіть через тиждень дим ще буде там. Більш того, хімік, чи курець, чи торговець тютюном, як от доктор Вест, може визначити, з чого той дим походить, з якого гатунку тютюну, особливо як то виявиться рідкісна марка, така, якої в Джефферсоні не продають і якої в нього лише випадково трапилося дві пачки і випадково він пам'ятає, коли продав одну з них.

Ми не ворухнулись. Так і сиділи, зачувши покvapне тупотіння нерівних чоловікових кроків, потім ми побачили, як він вибив коробку із

Стівенсових рук. Але ми не дуже зважали на нього навіть тоді. Як і він, ми стежили за коробкою, що розпалась надвоє,— кришка відскочила, і з неї пахнуло димом, що потроху став розтікаться і танути. Як один, ми пережилися через стіл і дивилися вниз на рудувату і безнадійно плюгаву голову Гренбі Доджа, як він уклякнун на підлозі і розганяв руками дим, що розповзався по кімнаті.

— Тільки я все-таки не... — промовив Вірджиній. Ми п'ятеро вже вийшли на судовий двір, трохи мружачись один па одного, мов щойно повилазили з печери.

— Заповіт у тебе складено, правда ж? — запитав Стівенс. Тут Вірджиній завмер непорушно, втупившись у Стівенса.

— А...— нарешті озвався він.

— Звичайні собі взаємні заповіти-доручення з рівними правами сторін. Ви з Гренбі один одному спадкоємці і виконавці по духівниці для взаємного захисту спільних маєтно-стей. Це природно, і, мабуть, Гренбі перший натякнув тобі, сказавши, що зробив тебе спадкоємцем. Так що ти краще подери свій примірник, зроби краще спадкоємцем Анса, якщо вже маєш складати заповіт.

— Він не потребує чекати аж доти, — сказав Вірджиній. — Половина землі вже його.

— Ти тільки дбай про неї, та він і сам знає, що ти дбатимеш, — промовив Стівенс. — Ансові не треба ніякої землі.

— Авжеж, — Вірджиній одвернувся набік. — Але я хочу...

— Ти тільки дбай про неї. Він знає, що ти подбаєш.

— Авжеж, — Вірджиній знову глянув <на Стівенса. — Ну, по-моєму, я... Ми обоє завдячуєм тобі...

— Більше ніж ти гадаєш, — докінчив Стівенс. Він говорив дуже поважно. — А може, тому коневі. За тиждень по смерті твого батька Гренбі, як сказав мені Вест, купив пацюкової отрути на добрих трьох слонів. Але, згадавши про те, що він забув про коня, він боявся труїти своїх пацюків, поки не з'ясується з заповітом. Бо він і лукавий проноза, і дурний водночас: така небезпечна комбінація. Він досить дурний, щоб думати, ніби закон — це щось на взірець динаміту: раб того, хто перший наклав на нього руки; та й тоді небезпечний раб; і якраз досить, лукавий, щоб гадати, ніби люди користаються з цього раба, вдаються до нього тільки в особистих цілях. Я це виявив, коли він якось минулого літа підіслав до мене одного негра, щоб з'ясувати, чи спосіб смерті людини може вплинути на затвердження її заповіту. І я знав, хто підіслав до мене того негра, і знав, що яку б інформацію не передав тому, хто його послав, той уже наперед не віритиме їй, бо я слуга того раба, динаміту. Отже, якби то був нормальний кінь або Гренбі вчасно згадав, ти лежав би тепер у землі. Для Гренбі від того, може, зовсім і не полегшало, але тебе вже не було б.

— О, — промовив Вірджиній спокійно й поважно. — Я таки чимало зобов'язаний.

— Ще б пак, — підхопив Стівенс. — Ти маєш зобов'язань досить. Ти дечим зобов'язаний Гренбі.— Вірджиній глянув на нього. — Ти зобов'язаний йому за ті податки, що він сплачував ось уже п'ятнадцятий рік.

— О,— мовив Вірджиній.— Так. Я гадав, що батько...

Кожного року, в жовтні Гренбі позичав у мене гроші, не багато і не все однаково. Казав, купити худобу. Дещо з того повертав. Але він і досі винен мѐні... ні, я винен йому. — Він говорив дуже серйозно, дуже

поважно. — Коли чоловік пускається на лиходійство, то суть не в тім, що він чинить, а в тім, що по собі лишає.

— Але каратимуть його люди сторонні за вчинки. Бо не ті, кого зачепить ним учинене, каратимуть його. А для нас усіх то добре, що вчинки відбирають злочинця з їхніх рук. Я відібрав його з твоїх рук, Вірдже, кров чи не кров. Розумієш?

— Розумію,"—відказав Вірджіній. — Однак я все одно б не... — Тут він раптом позирнув на Стівенса. — Гевіне, —. почав він.

— Чого? — спитав Стівенс. Вірджіній пильно дивився на нього.

"— Ти говорив про хімію і ^аке інше, про той дим. Я наче в дещо з того повірив, а трохи наче ні. І мені здається, коли скажу, в що я повірив, а в що ні, ти з мене'сміятимешся.

Обличчя в нього було цілком поважне. У Стівенса — також. Але щось таке було в Стівенсовім обличчі, у погляді: щось бистре і жваве, проте не глузливе.

— То було тиждень тому. Якби ти відкрив ту коробку та подивився, чи є там ще дим, він би вийшов. А якби в тій коробці не було диму, Гренбі не виказав би себе. А то було тиждень тому. Як ти знав, що там у коробці лишилось хоч трохи диму?

— А я й не знав,— відповів Стівенс. Він сказав це хутко, жваво, радісно, майже щасливо, майже сяючи. — Я не знав. Я, як міг, затягував оправу, поки аж напустив туди диму. Саме перед тим, як ви всі ввійшли в кабінет, я напустив у ту коробку повну люльку диму і закрив її. Але я не знав. Я потерпав, і ще дужче од Гренбі Доджа. Але все обійшлося гаразд. Той дим протривав в коробці майже годину.

МАКАКА

Доведеться мені спробувати розповісти історію Макаки. Так, саме спробувати — свідомо постаратися подолати суперечності в його короткій ганебній історії, відомій мені через людей, якимось розібратися в ній не тільки за допомогою таких туманних знарядь, як припущення, висновки та вигадки, але застосувати ці туманні знаряддя до туманного і нез'ясовного матеріалу, залишеного ним по собі. Бо то лише в літературі парадоксальні та взаємно суперечливі події з історії людського серця можуть бути зіставлені та оправлені мистецтвом у щось правдоподібне й вірогідне.

Він був недоумок, ба й зовсім кретин; йому взагалі ні в якому разі не місце було у в'язниці. Але в той час, коли його судили, у нас був молодий окружний прокурор, що мріяв про Конгрес, а в Макаки не було ні рідних, ні грошей, ні навіть адвоката, бо він, здається, й не тямив, навіщо йому •цой адвокат, і взагалі, що це таке, то ж суд призначив йому адвоката-молодика, свіжоспеченого юриста, котрий знався на практичному судочинстві, либонь, хіба тільки трохи більше за самого Макаку і, мабуть, на вказівку суду визнав від імені Макаки провину чи, може, забув, що має право апелювати з огляду на розумову неповноцінність, бо ж Макака і не пробував заперечувати, що він вчинив убивство. Власне, він сам це твердив, навіть знов і знов повторював, і його несила було втримати. Він ані признавався, ані вихвалявся. Виглядало так, наче він поривається виголосити промову перед людьми, що затримали його біля трупа, доки не прибуде помічник шерифа, перед помічником і перед іншими арештантами — випадковими неграми, зловленими на картярстві, чи бродяжництві, чи за продаж віскі у завулках,— і перед мировим суддею, що притягав його до відповідальності, і перед адвокатом, призначеним від суду, і перед самим судом та присяжними. Навіть через годину по вбивстві він, здавалося, не міг пригадати, де воно трапилось; не міг навіть пригадати чоловіка, що його, як сам твердив, убив; він назвав своєю жертвою (на спонуку, на підказку) кількох чоловіків, що були живісінькі, а один навіть був якраз присутній у мировому суді. Але він і не думав відмовлятися, що вбив когось. То не було наполягання. Просто він безглуздо стверджував факт тим веселим, захопленим і лагід* ним голосом, силкуючись виголосити свою промову, намагаючись сказати

людям щось таке, що аж ніяк не трималося купи, і його не хотіли слухати. Він не складав зізнань, не намагався навести доказів, щоб пом'якшити провину і тим самим уникнути покарання. То було так, наче він, користуючись нагодою, силкується ствердити якусь істину, щоб перекинути міст через дотеперішню прірву між самим собою і живим світом, світом живих людей, вагомою і тружденною землею, як свідчить химерна промова, що її він виголосив під шибеницею через п'ять років.

Але ж йому взагалі не треба було на світ з'являтися. Він походив, тобто з'явився,— чи він там народився, чи ні, не знала жодна душа,— із лісистого узгір'я на сході нашої округи: з краю, де двадцять п'ять років тому (Макаці було десь під двадцять п'ять) майже не було доріг і куди навіть окружний шериф не потикався,— край неприступний і майже безгосподарний, заселений замкнутими в собі гуртами людності, яка не визнавала нікого і нічого і якої зовнішній світ ніколи не бачив, поки аж кілька років тому добрі дороги з автомобілями вдерлися в ті землі й у ті зелені фортеці, де натуралізовані шотландці й ірландці з поперекручуваними прізвищами родичалися між собою, і гнали віскі, та стріляли з-поза рублених стодол чи звивистих, як змії, парканів у кожного чужинця. Саме ці добрі дороги і форди занесли до Джефферсона не тільки Макаку, але й невиразні поголоски про його походження. Бо схоже було, що й самі люди, серед яких він виріс, знали про нього майже так само мало, як і ми; оповідалося про стару жінку, що жила, наче відлюдниця, серед тих затятих самітників, у рубленій хаті із зарядженим дробовиком, поставленим одразу під входними дверима, і сином, якого не могли терпіти навіть у тому краю ті люди, який вчинив убивство і втік чи, може, його вигнано, і де його носило, ніхто не знав десять років; аж одного дня він повернувся з жінкою — жінкою з жорстким, лискучим, металевого відтінку волоссям і жорстким, білявим обличчям, наче в типовій жительки міста. Її здаля бачили в садибі, як вона переходила подвір'я чи просто стояла в дверях, позираючи на зелену глушину з виразом холодним і понурим, байдужим і незбагненним, і смертоносним теж, але по-зміїному, а не так, як у майже традиційному ритуалі того краю: пересторога, а потім — стрілянина. Згодом вони десь поділися. Решта не знала, куди вони подались, як не

знала і звідкіля взялися. Подейкували, начебто одної ночі стара, місіс Оудлтроп, наставила на них дробовик і вигнала геть з хати та й з околиці.

Втім, хай там як, а вони пішли; і тільки аж по кількох місяцях сусіди помітили, що в тому домі є мале, дитина, — чи принесене туди, чи там уроджене — знов-таки вони не знали. То й був Макака; а далі оповідалось, як через шість чи сім років почули трупний дух і хтось зайшов до хати, де стара місіс Оудлтроп уже з тиждень як лежала мертва, і знайшли мале створіння в самій білизні, пошитій з матраца, що сягнуло по дробовик у кутку за дверима. Макаки взагалі не могли спіймати. Тобто в той перший раз не зуміли вдержати, а більш нагоди такої не трапилось. Але він не забіг зовсім геть. Знали, що він десь никає довкола хати, і наступної неділі застукали його за розкопуванням могили палицею й голірuch. Він доти вже встиг видовбати чималу яму. її засипали, і тої ночі хтось із них зробив на нього засідку, щоб зловити й нагодувати. Але воно знов не далось, мале, розлючене створіння (під ту пору голе), що спритно вислизало їм з рук, мов намащене лоєм, і втікало, не видаючи жодного людського звуку. Після цього деякі сусіди носили їжу до покинутої хати і лишали для нього. Але самого його ніколи не бачили. Тільки почули через кілька місяців, що він живе в одного бездітного вдівця, старого Фрейзера, гучної слави самогонника. Мабуть, той Фрейзер і дав йому те прізвисько, яке він приніс із собою в наше місто, бо ніхто ніколи не знав, як стара місіс Оудлтроп називала його, і тепер у наших краях узнали його, чи бодай призвичаїлись,— невисокого і вже трохи череватого юнака, наче йому було не вісімнадцять, а тридцять вісім, з негарним, хитро-дурнуватим, простодушним лицем, не так рисам якого, як скорше виразові, мабуть, він і завдячував своє прізвисько. І він відповідав людині, що підібрала його й годувала, абсолютною і безоглядною відданістю собаки і в свої вісімнадцять років, казали, умів гнати Фрейзерове віскі не згірше за самого Фрейзера.

Це було й усе, чого він будь-коли навчився,— гнати і спродувати віскі
* там, де це заборонялося законом, отже, мусило робитися потай, від чого його прилюдна заява, коли йому через п'ять років натягли на голову

чорний ковпак за вбивство начальника у виправній тюрмі, робиться ще пара-доксальнішою. То було все, що він знав: самогон і відданість людині, яка годувала його і навчала, щб робити, і як, і коли; отже, коли Фрейзер помер і чоловік, хто б він там не був, під'їхав якоюсь автомашиною і сказав: "Ану, Макако, стрибай сюди",— той і вскочив, як бездомний собака, і приїхав до Джефферсона. Тепер він спав за дві-три милі від міста на заправній станції, в задній кімнатці на солом'яному матраці, коли той матрац бував незайнятий ще перепилим клієнтом, нездатним ні машину вести, ні пішки йти; там він навіть навчився качати бензин і правильно давати здачу, хоч робота його полягала, головне, в тому, щоб тримати в голові, де позаривано півпінтові пляшки у піщаній канаві ярдів за п'ятсот. У місті його тепер знали одягнутим у дешеве, яскраве міське вбрання,' на яке він замінив свій комбінезон, кольорові сорочки, що линяли після першого прання, оперезані стрічкою солом'яні брилі, що розкисали у першу ж зливу, смугасті черевики, що розвалювались просто на ногах,— люб'язний, нечутливий до образ, балакучий, як було його кому слухати, з тим хитрим і дурнуватим лицем, водночас і лукавим, і мрійливим, блідий навіть під засмагою, наділений тією кумедною якістю, що його міркування не дуже в'язалися з глуздом. Місто знало його сім років аж до тої суботньої ночі, коли вбитий чоловік (його загибель не була ні для кого втратою, але, як я казав, у Макаки не було ні друзів, ні грошей, ні адвоката) розпластався на землі позаду ^станції, а Макака стояв там з пістолетом у руці,— при тому були ще двоє, вони провели з покійним весь вечір,— і поривався виповісти тим, хто його тримав, а потім самому помічникові шерифа захопленням і лагідним голосом щось своє, немовби постріл зламав той бар'єр, за яким він жив двадцять п'ять років, і тепер він перескочив через провалля в світ живих людей,' завдяки трупові біля його ніг.

Бо про смерть,він мав уявлення не ясніше, ніж дика звірина,— чи про смерть отого чоловіка біля його ніг, чи згодом про смерть тюремника або й свою власну. Та в нього під ногами була просто річ, яка ніколи не ходитиме, не говоритиме, не їстиме, отже, не буде джерелом ні доброго, ні злого; певно, що річ байдужа та безкорисна.' Він не мав ніякого уявлення про тягар втрати, непоправної, остаточної. Йому було шкода,

що так сталося, але тільки й того. Здається, він не усвідомлював, що від того трупа на землі починався ланцюг, потік помсти і що комусь доведеться розплачуватись. Бо він і не думав заперечувати, що то він учинив, хоч заперечення йому нічим би не побило, коли два товариші покійного були за свідків проти нього. Але він не заперечував, хоч і ніяк не міг пояснити, що ж таке трапилося, за чим зайшла сварка, ні навіть (як я вже казав) де це сталося і кого він убив; один раз він заявив (як я теж казав), ніби його жертвою був чоловік, що в ту мить стояв у юрбі, яка привалила за ним до мирового суду. Він просто невгавно силкувався будь-що сказати про те, що сиділо в ньому всередині двадцять п'ять років і звільнитись від чого аж тепер йому випала нагода (а може, й слова), так само як через п'ять років на ешафоті йому судилося кінець кінцем висловити це (чи й що інше), встановивши нарешті той зв'язок зі старою, плодючою, вологою і тружденною землею, якої він жадав, але про яку незугарен був сказати, бо тільки тепер йому було підказано, як висловити те, чого він бажав. Він поривався висловити це помічникові шерифа, що арештував його, і мировому судді, що притягав його до відповідальності; він стояв у суді з таким виразом на обличчі, який мають люди, коли чекають нагоди заговорити, і слухав обвинувальний акт "супроти миру й гідності суверенного штату Міссісіпі, що названий Макака Оулдтроп вчинив свідомо і зловмисне, і заздалегідь..." і перебив пронизливим і різким голосом, звук якого, завмираючи, лишив на його обличчі той самий вираз подиву і здивування, що й на всіх наших:

— Мене звать не Макака; мене звать Стоунвол Джексон Оулдтроп.

Розумієте? Якщо це була правда, то він не міг цього чути майже двадцять років, від бабиної (якщо то була баба) смерті, а проте він не міг згадати навіть подій місячної давності, коли вчинив убивство, і вигадати цього він не міг. Він не міг знати, хто такий Стоунвол Джексон, щоб називатись його іменем. Він ходив один рік до сільської школи. Не інакше, як старий Фрейзер посилав його, але він покинув ходити. Навіть перший клас сільської школи був, мабуть, йому над силу. Про це він розповідав ще моєму дядькові, коли зайшла мова про його помилування. Він не пам'ятав навіть, коли саме і де була та школа і чому він її залишив.

Але пам'ятав, що ходив, бо йому там подобалося. Все, що він міг згадати, — як там вони гуртом читали книжку. Він не міг сказати, що читали, бо не розумів, про віщо була та книжка; він і тепер навіть не вмів підписатися. Але казав, що то було здорово: держиш книжку і чуєш усі голоси разом, а потім відчуваєш (він казав, що власного голосу йому не було чути) і свій голос теж укупі з іншими "по дзижчанню в горлі", як він це називав. Отже, він ніяк не міг чути про Стоунвола Джексона, а проте воно в ньому сиділо, успадковане від землі, від ґрунту, передане йому знедоленим людом — щось від гірких гордощів і впертої непокори землі і людей, що топтали її та спали в ній.

Дали йому довічно. Це був найкоротший процес у нашій окрузі за всі часи, бо, як я казав, ніхто не вболівав за покійним і нікого, крім мого дядька Гевіна, начебто не турбувала доля Макаки. Він ніколи доти не бував у поїзді. І ось їхав, прикутий кайданами до помічника шерифа, в новому комбінезоні, що хтось,— чи, бува, не сам суверенний штат, чий мир і гідність він порушив,— дав йому, і ще в новій, незаношеній імітації панамі з неоковирно квітчастою тасьмою (було ще тільки перше червня і він пробув у тюрмі шість тижнів), що він купив якраз на тім тижні, субота якого виявилась фатальною. У вагоні він сидів біля вікна, звернувши до нас своє якесь скривлене, одутле, пришелепувате лице, помахуючи пальцями одної руки, а вільною впершись у вікно, аж поки поїзд не рушив, помалу набираючи ходи, металеві ляскаючи міжвагонними переходами, брудно-темне страховище, що відвозило його, герметично зачиненого, з на-

ших очей, лишаючи нам відчуття безповоротності непоправніше, ніж коли б навіть ми бачили, як зачиняються за ним двері в'язниці, щоб ніколи більше в його житті не відчинитись, а звернута назад голова його витягалася, щоб нас бачити, лице, бліде й мале за брудною шибкою, а проте із запитливим, хоч і нестривоженим виразом, серйозне, просвітліле й урочисте. Через п'ять років один із товаришів убитого вночі тієї суботи, вмираючи від запалення легенів та віскі, посвідчив, що стріляв він, а пістолет тицьнув Макаці в руку зі словами: "Ось полюбайся, що ти накоїв".

Мій дядько Гевін домігся помилування: склав клопотання, зібрав підписи, з'їздив до столиці штату, добився губер-наторового підпису і затвердження, сам відвіз його до виправної тюрми і сказав Макаці, що він вільний. А Макака дивився на нього з хвилину, доки второпав, та й заплакав. Він не хотів виходити. Він тепер був на привілейованому становищі; переніс нач начальника тюрми ту саму собачу відданість, яку виявляв до старого Фрейзера. Він не навчився нічого робити до пуття, тільки гнати і спродувати віскі; хоч коли потрапив до нашого містечка, то навчився підмітати заправну станцію. Ось це він робив і тут; його життя тепер було ніби таке саме, як і тоді, коли він ходив до школи. Він підмітав і прибирав дім начальника, дружина якого навчила його в'язати; плачучи, він показав моєму дядькові светра, якого в'язав начальникові до дня народження і з яким" було ще на кілька тижнів роботи.

З тим дядько Гевін і повернувся додому. Він привіз помилування з собою, але не знищив, бо казав, що воно зареєстроване, і головне тепер у тім, щоб попорпатися в законах, подивитись, чи можна людину вигнати з виправного закладу, наче з коледжу. Але я таки думаю, він не втрачав надії, що, може, одного дня Макака передумає; по-моєму, він через те і зберіг документ. І тоді Макака визволив сам себе, без нічиєї допомоги. Це сталося через тиждень після розмови з ним дядька Гевіна; дядько Гевін, мабуть, ще й не вирішив, де покласти помилування на схов, як прийшла та звістка. Заголовки у мемфіських газетах кричали про це наступного дня, але ми знали ще звечора по телефону: як Макака Оудлтроп, очевидно, при невдалій спробі очолити втечу з тюрми, безжально і обмірковано вбив начальника з його ж пістолета. Цього разу не було ніяких сумнівів; півсотні свідків бачили його вчинок і кілька інших в'язнів схопили його і відібрали пістолет. Отак-то. Макака, чоловік, який тиждень тому плакав, коли дядько Гевін сказав йому, що пін вільний, намагається очолити втечу з в'язниці,

вчиняє вбивство (людини, для якої в'язав светра і плакав, щоб йому дали закінчити цю роботу) так безжально й обмірковано, що його спільники виступили проти нього.

Дядько Гевін знов поїхав до нього на побачення. Він сидів тепер в одиночці, в корпусі смертників. Він і далі в'язав той светр. В'язав добре, казав дядько Гевін, і светр мав уже бути готовий. "У мене ще тільки три дні,— пояснив Макака,— отже, я не можу гаяти часу".

— Але ж навіщо, Макако,— запитав дядько Гевін,— навіщо? Навіщо ти це зробив?

Він оповідав, що спиці не перестали рухатись, навіть не затримались, а Макака глянув на нього з тим виразом безжурним, лагідним і мало не піднесеним. Бо в нього не було уявлення про смерть. По-моєму, він ніколи не пов'язував мертвяка біля своїх ніг тої ночі на заправній станції з чоловіком, який недавно ходив і говорив, або того на землі в тюремному дворі з людиною, що їй в'язав светр.

— Я знав, що гнати й продавати віскі недобре,— мовив він.— Я знав, що то не те. Тільки я...— він поглянув на дядька Гевіна. В цьому погляді була безжурність, але на мить з-поза неї прозирнуло якесь намацування: не замішання чи нерішучість, а саме шукання, намацування.

— Тільки що? — підбадьорив його дядько Гевін.— Віскі то не те? Не що? А що — те?

— Ні. Не те,— Макака позирнув на дядька Гевіна.— Я про той день у поїзді, коли чоловік у кашкеті просунув голову в двері і загукав, а я спитав: "Це вже? Це — де ми виходимо?"—а помічник шерифа сказав: "Ні". Тільки якби там не було помічника, щоб сказати мені, а той чоловік зайшов і загукав, я був би... /

— Зійшов не там, де треба? Це воно? А тепер ти знаєш, що треба, де треба сходити? Це те?

— Так,— сказав Макака.— Так. Я знаю тепер, що треба.

— Що? Що треба? Що ти знаєш тепер такого, чого досі тобі ніколи не говорили?

Він сказав їм. Він зійшов на ешафот через три дні і стояв, де йому звеліли, підставивши слухняну голову (сам, непроханий) трохи набік, щоб їм було зручніше надівати зашморг, а лице все так само безжурне, так само піднесене, з виразом людини, що чекає нагоди заговорити,— поки від нього відступилися. Це він, очевидно, сприйняв як сигнал, бо тоді заговорив:

— Я согрішив перед богом і людьми, і тепер я сплатив за те своїм стражданням. А зараз,— цю частину промови,

кажуть, він виголосив гучно, голосом яким і безжурним, бо тепер він говорив зсередини чорного ковпака.— А зараз я виходжу у вільний світ обробляти ріллю.

Ви розумієте? Це ж просто ні на яку голову не налазить. Хай він не тямив, що стоїть на порозі смерті, все одно в словах його немає глузду. Про рільництво міг він знати навряд чи більше, ніж про Стоунвола Джексона; певно, що він зроду не обробив і клаптя землі. Він бачив, звісно, бавовник і кукурудзу на полях, і людей, що працювали там. Але сам до того раніш не мав охоти, бо якби хотів, то нагоди йому не бракувало. А він ошаленів і вбив чоловіка, який обдарував його своєю приязню і — свідомо чи ні — рятував від справжнього пекла, і на якого він переніс усю свою собачу вірність і відданість, до яких тільки був здатний, і заради якого тиждень тому він відмовився від помилування,— а пояснює це тим, що хоче повернутися в світ і обробляти землю. І така зміна протягом єдиного тижня, після того як п'ять років він був відокремлений

та ізольований від світу надійніш за будь-яку черницю. Так, хай це могло бути логічним наслідком у тому розумі, який навряд чи він мав, і нехай воно могло бути досить сильним, щоб спонукати його вбити свого єдиного друга (так, то був начальник пістолет; ми чули про це, як той тримав його вдома, і одного дня пістолет зник, і, щоб не допустити розголосу, начальник звелів жорстоко бити, щоб дізнатися правди, свого негра-кухаря, іншого привілейованого в'язня, який, логічно, був єдиний, хто міг узяти. Потому не хто ж, як Макака, знайшов пістолета там, де начальник, як тепер він згадав, сам сховав його, і повернув господареві), — хай усе це було так, то яким же, в лиха, побитом могло йому там, де він тепер перебував, спасти на думку, заманутися обробляти ріллю? Ось що я сказав дядькові Гевіну.

— Це любісінько налазить на котрусь голову,— відповів дядько Гевін.
— Тільки що ми тої голови досі не маємо. Не мали й вони.

— Вони?

— Так. Не того вони повісили, хто вбив Гембрела. Всього-на-всього розіп'яли пістолет.

— Що ти хочеш сказати? — спитав я.

— Не знаю. Може, ніколи й не знатиму. Мабуть, таки й ніколи. Але це налазить на голову, за твоїм висловом; десь якось налазить. Бо мусить. Тут, зрештою, забагато штукарства, навіть задля сліпого випадку, не кажучи вже,— для природженого ідіота. Але, очевидно, останнім вибриком випадку буде те, що ми так нічого й не довідаємось.

6* 131

І все ж ми довідалися. Дядько Гевін розкрив усе ненароком, та не говорив ніколи нікому, окрім мене, і я розповім вам чому.

Під ту пору мали ми за губернатора чоловіка без роду, без племені і з минулим хіба тільки трохи менш таємничим, ніж у Макаки; політик, проноза, котрий (побоювався дехто з нас, дядько Гевін та інші в нашому штаті) далеко піде, якщо лишиться живий. Років через три по страті Макаки він оголосив без попередження щось на взірець свята. Встановив дату скликання ради в справах амністії у виправній тюрмі, де мав на увазі роздавати помилювання в'язням у той самий спосіб, як англійський король роздає шляхетні титули та ордени в день свого народження. Вся опозиція, звісно, заявила, що він одверто торгує помилюваннями з аукціону, але дядько Гевін думав інакше. Він казав, що губернатор значно хитріший; наступного року мали бути вибори, і губернатор не тільки здобував голоси рідні помилюваних, але й наставляв пастку для пуристів та моралістів: спробуй-но звинуватити його в корупції і тоді провалишся з цим через брак доказів. Але було відомо, що раду в справах амністії він тримав у своїх руках. Тож єдиний протест, з яким опозиція мала виступити,— це зажадати створення комітету, що був би весь час при тім присутній, і цей крок губернатор — о, то був проноза! — чемно схвалив, навіть аж такою мірою, що забезпечив їх транспортом. Дядько Гевін був одним із делегатів від нашої округи.

Він розповідав, що всім цим неофіційним делегатам роздали копії списків в'язнів, представлених до помилювання (гадаю, тих, що мали досить виборців серед рідні, аби бути вартими заходу),— злочин, вирок, відбутий уже строк, тюрмна характеристика і т. ін. Діялося .те в їдальні; дядько розповідав, що вони з іншими делегатами посідали на твердих лавах без спинки під одною стіною, а губернатор зі своєю радою — за столом на помості, де, звичайно, поки в'язні їли, сиділи наглядачі, аж тоді ввели і вишикували арештантів. Тут губернатор викликав до столу першого за списком. Але ніхто не ворухнувся. В'язні в посмугованих комбінезонах тільки збилися до купи і перешіптувалися між собою, в той час як наглядачі почали горлати на них, щоб виходили, а губернатор відірвав погляд від папірця і глянув на них, звівши брови. Тоді озвався хтось із глибини гурту: "Хай Терел скаже за нас, губернаторе. Ми його обрали говорити від усіх".

Дядько Гевін подивився туди не одразу. Він проглядав свій список, поки не знайшов потрібного імені: Терел, Біл.

Ненавмисне вбивство. Двадцять років. Відбуває від 9 травня, 19... Звернувся з проханням про помилування в січні 19... Відмовив начальник тюрми С. Л± Гембрел. Звернувся з проханням про помилування у вересні 19... Відмовив начальник тюрми С. Л. Гембрел. Характеристика: баламутних. Потім він підвів погляд і спостерігав, як Терел виходить з ґурту і йде до столу — високий, огрядний чоловік, з орлиним лицем, наче в індіанця, якщо не зважати на бліді жовтаві очі та незвично чорне розпатлане волосся,— він підходив до столу з кумедною сумішшю зухвальства й покори, потім спинився і, не чекаючи, поки звелять говорити, пробубонів якимось дивним, монотонним голосом, сповненим того самого приниженого зухвальства:

— Ваша честь і вельмишановні панове, ми согрешили перед богом і людьми, але тепер ми сплатили за те своїм стражданням. І зараз ми хочемо вийти у вільний світ і обробляти ріллю.

Дядько Гевін опинився на помості мало не раніш, ніж Терел докінчив мову, і схилився над губернаторовим кріслом, а губернатор повернувся своїм невеличким, хитрим, пухлим лицем з непроникними запитливими очима до настирливого і збудженого дядька Гевіна.

— Відправте цього в'язня поки що назад,— сказав дядько Гевін.— Я мушу переговорити з вами віч-на-віч.

Ще якусь мить губернатор дивився на дядька Гевіна, маріонеткова рада теж — з цілковито порожніми обличчями, казав дядько Гевін.

— Авжеж, звичайно, містере Стівенсе,— промовив губернатор. Він підвівся і пройшов за дядьком Гевіном до стіни із заґратованим вікном, а той Терел зостався стояти перед столом, несподівано закинувши голову і

абсолютно непорушний, а світло від вікна в його жовтих, прикутих до дядька Гевіна очах — мов два сірникових племінчики.

— Губернаторе, цей чоловік душогуб,— сказав дядько Гевін. Губернаторове обличчя анітрохи не змінилось.

— Ненавмисне вбивство, містере Стівенсе,— сказав він.— Ненавмисне вбивство. Як приватні й чесні громадяни нашого штату і як смиренні його служителі, ми з вами можемо прийняти це визначення суду присяжних Міссісіпі.

— Я не про це,— відмахнувся дядько Гевін; Він говорив, що йому з поспіху ввижалося, ніби Терел щезне десь, як він не поквартиться; він говорив, що в нього зародилося моторошне відчуття, ніби за секунду цей невеликий, непроникний чемний чоловічок перед ним чарами занесе Терела кудись, де його не відшукає ніяка відплата, силою своєї холодної волі й амбіції та нещадної аморальності.— Я кажу про Гембрела і того недоумка, що його повісили. Цей ось в'язень убив їх обох так само напевне, як коли б то він стріляв з пістолета і провалив люк під ногами.

Та ще й тепер обличчя губернатора зовсім не змінилось.

— Це дивне, хоч і серйозне звинувачення,— промовив він.— Ви, звичайно, маєте докази цього.

— Ні, але я дістану їх. Дайте мені поговорити з ним десять хвилин наодинці. Я добуду від нього докази. Я змушу його дати їх мені.

— А,— промимрив губернатор. Тепер він цілу хвилину не дивився на дядька Гевіна. Коли знов поглянув, його лице все ще не змінило виразу, але він витер з нього щось, мовби фізично витер хусточкою ("Це, бачиш, був мені від нього комплімент,— казав мені дядько Гевін.— Комплімент моїй тямучості. Тепер він говорив абсолютну правду. Це був найвищий

комплімент, на який він був здатний").— Яка, по-вашому, буде з того користь?

— Ви хочете сказати... — мовив дядько Гевін. Вони видивились один на одного.— То ви однаково напустили б його на громадян цього штату, цієї країни заради якихось нещасних кількох голосів на виборах?

— А чому б і ні? Якщо він знову вчинить убивство, це місце завжди буде готове для нього.

Тепер уже дядько Гевін роздумував з хвилину, хоч погляду й не опускав.

— Припустімо, я повторив би те, що ви тільки-но сказали. Я, правда, не маю доказів, але мені повірили б. І це б...

— Позбавило мене голосів? Так. Але, розумієте, я вже втратив ті голоси, бо ніколи їх не мав. Розумієте? Ви змушуєте мене вчинити те, що, як вам відомо, суперечить, може, і моїм принципам. Та чи визнаєте ви за мною принципи?— Тепер, казав дядько Гевін, губернатор дивився на нього з виразом майже теплим, майже з жалем і мов на якесь диво.— Містере Стівенсе, ви, як назвав би вас мій дідусь, джентльмен. Він прогарчав би це вам у лице з ненависті до вас і таких, як ви. Дуже ймовірно, він колись підстрелив би з-за паркана під вами коня — в ім'я принципу. І ви хочете перенести поняття 1860 року в політику двадцятого сторіччя. А політика в цьому сторіччі — досить прикра штука. Власне, мені часом здається, все двадцяте сторіччя досить прикра штука, що смердить комусь у небі під ніс. Та досить про це.

Тепер він повернувся знову в бік столу і кімнати, повної напружених облич.

— Послухайте поради людини, що зичить вам добра, дарма що й не може назватись вашим другом, і дайте спокій цій справі. Як я вже казав

раніше, коли ми випустимо його і він знову когось уб'є, як то, мабуть, і буде, він завжди може повернутися сюди. і

— Щоб його знову помилували,— сказав дядько Гевін.

— Можливо. Звичаї так швидко не міняються, запам'ятайте це.

— Але ви дозволите мені поговорити з ним віч-на-віч. Правда ж?

Губернатор завагався, дивлячись назад, чемний та люб'язний.

— Ну, та певно, містере Стевінсе. Я радий буду зробити вам послугу.

їх завели до якоїсь камери, так щоб наглядач міг стояти під заґратованими дверима з рушницею.

— Будьте пильні,— попередив наглядач дядька Гевіна.—■ З нього той ще харцизяка! З ним не жартуйте.

— Я не боюсь,— відповів дядько Гевін; він сказав, що тепер навіть не бережеться, хоч наглядач не зрозумів, до чого то.— У мене менше підстав боятись його, ніж навіть у містера Гембрела, бо Оудлтроп тепер мертвий.

Так от, вони стояли віч-на-віч у порожній камері — дядько Гевін та схоже на індіанина одоробло з лютими жовтавими очима.

— Так це ви перейшли мені дорогу цього разу,— сказав Терел своїм дивним, майже скиглявим, монотонним голосом.

Ми— знали про його справу також, вона фігурувала у звітах штату Міссісіпі, до того ж це трапилося не дуже далеко, і Терел теж зовсім не був хлібороб. Дядько Гевін казав, що саме це йому сяйнуло, ще доки він

усвідомив: Терел виголосив точнісінько ті слова, що й Макака на шибениці; не подібність слів, а сам той факт, що ні Терел, ні Макака зроду ніякої землі не обробляли ніде. То була інша заправна станція, цього разу близько від залізниці, і гальмівник з нічного поїзда засвідчив, що бачив під час руху поїзда, як двоє чоловіків вискочили з хашів з чимось у руках, що згодом виявилось людиною, а чи мертвою, чи живою, тоді кондуктор не зміг розібрати,— і жбурнули під поїзд. Та станція належала Терелові, було доведено, що там сталася бійка, і Терела заарештували. Спершу він заперечував бійку, потім заперечував присутність покійного, а тоді заявив, що покійний спокушав його (Терелову) доньку. І що його (Те-релів) син убив того, а він лиш намагався відвернути підозру від сина. Дочка й син обоє це заперечували, і син довів своє алібі, а Терела, що кляв на всі заставки обох своїх дітей, витягли з судової зали.

— Стривай,— перебив його дядько Гевін.— Спершу я маю до тебе питання. Що ти казав Макаці Оудлтропові?

— Нічого! — огризнувся Терел.— Я не казав йому нічого!

— Гаразд,— промовив дядько Гевін.— Це все, що я хотів знати.— Він одвернувся і гукнув до вартового за дверима.— У нас уже все. Можете нас випускати.

— ч.Заждіть,— похопився Терел. Дядько Гевін повернувся. Терел стояв, як і перед тим, високий, дужий, сухорлявий, у смугастому комбінезоні, з лютими порожніми жовтавими очиськами, і бубонів тим своїм монотонним, напівскиг-лячим голосом.— За віщо ви хочете держати мене тут під замком? Що я вам зробив? Ви багатий і вільний, можете ходити куди заманеться, а я мушу...— Тут він заверещав. Дядько Гевін казав, що він верещав, анітрохи не підвищивши голосу, щоб вартовий у коридорі не почув: — Нічого, кажу вам! Нічого я йому не казав!

Але цього разу дядько Гевін навіть не встиг повернути голову. Він казав, що Терел обійшов його двома кроками, абсолютно нечутними і визирнув у коридор. Тоді вернувся і глянув на дядька Гевіна.

— Слухайте,— заговорив він.— Якщо я скажу вам, даєте слово не голосувати навсупроти мене?

— Даю,— відповів дядько Гевін.— Я не голосуватиму "навсупроти" тебе, як ти це називаєш.

— А відки я знатиму, що ви не збрешете?

— О,— відгукнувся дядько Гевін.— Відки ти можеш знати, як не спробувавши?— Вони видивились один на одного. Тепер Терел опустив очі; дядько Гевін казав, Терел одну руку тримав перед собою, і він (дядько Гевін) спостерігав, як суглоби пальців білили від того, що Терел стискав кулака.

— Та вже ж мушу,— промовив він.— Таки мушу, та й квит.— Тоді підвів погляд; тепер він плакав не гучніше, ніж верещав перед тим:— Тільки як ви збрешете і я колись вийду звідси, то начувайтесь! Зрозуміли? Начувайтесь!

— Погрожуєш мені? — спитав дядько Гевін.— Ти, що стоїш тут у смугастому комбінезоні за мурами і під вартою? Хочеш мене насмішити?

— Я не хочу анічого,— сказав Терел. Тепер він мало не рюмсав.— Я хочу справедливості, от і все...— Тут він знов заверещав тим здавленим голосом, позираючи аж надто явно на побілілі суглоби свого кулака.— Я двічі добивався цього;

я двічі добивався справедливості і свободи. Але то все був він. То все через нього; він теж знав, що я знаю. Я сказав йому, що я...— Він урвав

так само несподівано, як і почав; дядько Гевін казав, що було чути, як він дихає, важко поса-пуючи.

— То був Гембрел,—підказав дядько Гевін.—Давай далі.

— Він, я йому сказав, що це зроблю. Я сказав йому. Бо він глузував з мене. Йому не слід було. Хай би собі голосував навсупроти мене, та й квит. Нізащо не треба було глузувати. Він казав, що я тут лишусь, поки й він лишатиметься чи матиме змогу тримати мене, і що він тут надовічно. Так воно й сталось. Він лишався тут до кінця свого віку. Якраз до самого кінця.— Але той не глузував, казав дядько Гевін. Це було не через глузи.

— Так. І ти сказав Макаці...

— Так, я сказав йому. Я говорив, що всі ми тут бідні, темні селяки, які не мали нагоди виправитись. Що бог звелів жити на повітрі у вільнім світі і обробляти його ріллю; тільки ми бідні й темні і не знали цього, а багаті люди не говорили нам, аж поки не стало запізно. Що ми, бідні темні селяки, які зроду-віку не бачили поїзда, посідали в поїзд, і ніхто не подумав нам сказати, де вийти і обробляти ріллю, як бог велів, і що то якраз він затримує нас, держить під замком поза вільним світом, щоб глузувати з нас навсупроти божій волі. Але я ніколи не казав йому того робити. Я тільки говорив: "І ми ніяк не можемо вийти, бо у нас нема пістолета. А якби хто мав пістолет, ми вийшли б у вільний світ і там обробляли ріллю, бо до цього бог нас призначив і ми цього хочемо. Правда ж ми хочемо цього?" І він сказав: "Так. Це так. Це таки так". І я сказав: "Тільки в нас нема пістолета". А він сказав: "Я можу пістолета взяти". І я сказав: "Тоді ми вийдемо у вільний світ, бо ми согрешили перед богом, але то не наша вина, бо нам не сказали, до чого він нас призначив. А тепер ми знаємо, до чого, бо хочемо вийти у вільний світ і обробляти богові ріллю". Ось і все, що я йому казав. Я ніколи не казав йому нічого робити. А тепер ідіть кажіть їм. Хай. і мене повісять. Гембрел зогнив, той дурень зогнив, а мені все'дно, що гнить під землею, що тут. Ідіть і розкажіть їм.

— Так,—сказав дядько Гевін.—Гаразд. Вийдеш на волю. Якусь хвилину, він казав, Терел зовсім не рухався. Потім перепитав:

— На волю?

— Так,— сказав дядько Гевін.— На волю. Але затям собі. Щойно ти погрожував мені. Тепер я тобі погрожувати-

му. І як не смішно, я свою погрозу маю чим підкріпити. Я стежитиму за тобою. І як другий раз що трапиться, як хто спробує зіпхнути на тебе вину за вбивство, а ти не знайдеш нікого, хто б засвідчив, що ти був деінде, нікого з рідні, хто перебрав би на себе вину,— ти розумієш?

Терел глянув на нього, коли він сказав "на волю", але тепер знову опустив очі:

— Чого ж, розумію.

— Гаразд,— промовив дядько Гевін. Він обернувся й гукнув до вартового:

— Тепер можете нас випускати.

Він повернувся до їдальні, де губернатор викликав арештантів одного по одному і видавав їм папери; і знов губернатор завагався, звернувши гладке, непроникне лице до дядька Гевіна. Він не чекав, поки дядько Гевін заговорить.

— Бачу, ви мали успіх,— сказав він.

— Так. Чи не хотіли б ви дізнатися...

— Аж ніяк, мій любий пане. Я мушу ухилитись. Я висловлюся навіть сильніше: я мушу відмовитись.— Знов, казав дядько Гевін, той дивився на нього з виразом теплим, насмішкуватим, мало не співчутливим, але украй настороженим і допитливим.— Я гадаю, що ви так-таки й не кидали надії надати цій справі іншого повороту. Правда ж — ні? ^

Тепер, дядько Гевін казав, він помовчав якусь хвилю. Потім відповів:

— Авжеж. Не кидав. Отже, ви збираєтесь випустити його на всі чотири? Справді збираєтесь?

Тепер, казав він, співчуття, тепло пропали, лице зараз було таке, яким він спершу його побачив: гладке, цілковито непроникне, наскрізь фальшиве.

— Мій любий містере Стівенсе,— почав губернатор.— Ви вже переконали мене. Але я на цьому засіданні всього-на-всього голова; голосує он хто. Та чи маєте ви надію, що зможете переконати цих джентльменів? — І дядько Гевін казав, що оглянувшись на них, на ідентичні маріонеткові пики семи чи восьми представників із незліченних губернаторових когорт серійно-сфабрикованих полководців.

— Ні,— сказав дядько Гевін.— Не зможу.

З тим і вийшов геть. Повертало на полудень, на спеку, та він рушив, не гаючись, до Джефферсона конем через широкі, до марева розпарені поля, поміж бавовником та кукурудзою божих дорідних нерозкаяних ланів, що переживуть всю корупцію та несправедливість. Був радий жароті, казав він; радий, що потіє, разом з потом позбуваючись запаху й присмаку того місця, де щойно побував.

ПОКЕР НАД ВОДАМИ і

Двоє чоловіків простували між річкою і густою стіною кипарисів, очерету, камедного дерева й шипшини. Один з них ніс випрану, ще й наче випрасувану, рядняну торбу. Другий був юнак, судячи з обличчя, десь під двадцять. Вода в річці стояла низько, як звичайно в середині липня.

— Мав би десь у цих водах ловити рибу,— озвався юнак.

— Як йому саме припала охота рибалити,— відказав той, що з торбою. Він і Джо перевіряють перемет, коли захоче Лонні, а не тоді, коли риба клює.

— Все одно її на гачок начіплялося,— сказав юнак.— Для Лонні, по-моєму, байдуже, хто познімає.

Тепер берег вигнувся розчищеним мисом, трохи не косою. Тут стояла конічної форми халупа зі шпичастим дахом, збудована почасти з пліснявої парусини та кривих дощок, а почасти з розплесканих каністр. Поіржавіла труба — від грубки неоковирно стирчала зверху, валялася невеличка купа дров і сокира, а до стінки приставлено в'язку очерету. Потім вони побачили на землі перед відчиненими дверима з десяток, мабуть, коротких шворок, щойно одрізаних із кинутої поблизу шпильки, та іржаву бляшанку, наполовину повну важких гачків, декотрі з яких уже понав'язувані на мотузки. Але нікого не було видно.

— Човна щось нема,— сказав чоловік з торбою.— Отже, він не пішов до крамниці.

Тут він помітив, що юнак подався далі, і вже набрав повітря, збираючись загукати, аж тут з-під ліска вихопився якийсь чоловік і спинився лицем до нього, якимось настирливо скімлячи — чоловік невеликий, але із здоровенними руками і плечима; босий, дорослий, проте в його рухах, в обшарпаному комбінезоні — щось дитяче; очі ж дивилися настирливо, як у глухонімого.

— Гей, Джо!— озвався чоловік з торбою, підносячи голос, як звичайно звертаються до тих, хто однаково зрозуміти не може.— Де Лонні? — він потряс торбою.— Риби наловили?

Але той тільки пильно подивився на нього, покvapно скімлячи. Потім повернувся і мотнувся стежкою туди, куди подався юнак, що саме в цю мить закричав:

— Глянь лиш на той шнур!

Старший рушив на поклик. Юнак збуджено схилився над водою коло дерева, від якого тягся похило вниз у воду світлий бавовняний шнур. Глухонімиий стояв одразу в нього за спиною, все ще скімлячи і хутко переминаючись на ногах, та коли старший чоловік наблизився, він повернувся і кинувся повз нього назад у бік халупи. При такій воді протягнутий від берега до берега між двома деревами шнур не мусив торкатись води і тільки гачки, звисаючи на шворках, мали бути занурені. Але тепер він ішов під воду від обох боків з великим заносом по течії, і навіть старший відчував його тремтіння.

—" Здорова, як людина! — вигукнув юнак.

— Он там його човен,— сказав старший. Юнак теж бачив: по той бік річки трохи нижче за течією, між групою верб у заводі за косою.— Пливи через річку і прижени його, побачимо, яка та рибина завбільшки.

Юнак скинув черевики, комбінезон та сорочку, перебрів мілке і поплив прямо, щоб течією знесло до човна, дістався туди і пригріб назад, стоячи в човні та нетерпляче вдивляючись униз за течією, у вигин занесеного шнура, близько середини якого вода часом нуртувала, мов через віщось перекочуючись.

Він підігнав човна до берега нижче від старшого чоловіка, що в цьому помітив глухонімого знов у себе за спиною,— все з тими ж покvapливими настирливими звуками той поривався влізти в човен.

— Ось геть! — старший чоловік одіпхнув його рукою.— Іди геть, Джо!

— Скоріше! — квапив юнак, нетерпляче вдивляючись у затоплений шнур, де саме щось поволі сплило на поверхню і знову пірнуло.— Там щось є на ній, клянусь усіма кнурами Джорджії. І здорове, як людина!

Старший ступив у човен. Він усе ще тримав мотузку і потягнув човна, перебираючи руками, вздовж самого перемета.

Раптом позаду них на березі глухонімих видав справжні звуки. І лунали вони зовсім голосно.

II

— Слідство? — спитав Стівенс.

— Лонні Грінап,— за слідчого був старий сільський лікар.— Двоє хлопців знайшли його сьогодні вранці втопленого на його власному переметі.

— Та невже!— вигукнув Стівенс.— Нещасний бідолаха. Я виїду.

Як окружному прокуророві, йому там не було чого робити, навіть якби то і не був нещасливий випадок. Він знав це. А хотів поглянути на лице покійного з причин суто сентиментальних. Те, що було тепер Йокнапатофською округою, заснував не один якийсь піонер, а три одразу. Вони приїхали гуртом на конях по Кемберлендській ущелині з Південної і Північної Каролін, коли Джефферсон був ще тільки постом Агентства в справах племені чикасо, відкупили собі в індіан землі й завелися родинами, і процвітали, і пощезали, так що тепер, через сто

років, у всій окрузі, ними заснованій, лишався одним однісінький представник усіх трьох родів.

Це був Стівенс, бо останній із Голстонів помер ще наприкінці минулого століття, а Луї Гренє,— щоб поглянути на його лице, Стівенс по обіді жаркого липневого дня їхав авто за вісім миль,— ніколи не знав, що він Луї Гренє. Він не вмів навіть написати Лонні Грінап, як він себе називав,— сирота, як і Стівенс, чоловік зросту трохи нижчого за середній і віком десь від тридцяти до сорока років, знаний цілій окрузі,— обличчя, як придивитись, майже делікатне, врівноважене, завжди веселе, з незмінним пухом м'якої золотавої бороди, що зроду не знала бритви, і ясними спокійними очима; "причинний", казали, але яка не була б та причина, вона торкнула його тільки злегенька, позбавивши не дуже багато чого такого, за чим варт було жалкувати; жив він рік у рік у халупі, що збудував собі зі старого намету і с'як-так припасованих дощок та розплесканих каністр разом з глухонімим сиротою, якого забрав до себе в хатину десять років тому і зодягав, і годував, і ростив, та розумово не підніс навіть до свого рівня.

Власне, хатина його, і перемет, і ятір знаходились майже точно в центрі тисячі з гаком акрів, якими володіли його предки. Але він цього не відав.

Він би лишився байдужий, Стівенс був того певний, не сприйняв би думки, що якийсь один чоловік міг володіти і насправді володів таким обширом землі, що належить усім і кожному нажиток та втіху,— в його власному випадку тих тридцять-сорок футів, на яких стояла халупа і прогін річки під переметом, де кожен міг вільно, вдома господар чи ні, брати його начиння та харчі, аби тільки вони в нього були.

А часом він, бувало, заплішить двері клинцем від прибудних звірів і разом з глухонімим товаришем об'явиться без попередження і запрошення в будинку чи хатині за десят'ю-дванадцять миль, де лишався тижнями, лагідний, врівноважений, нічого не вимагаючи й не підлещуючись; спав, де покладуть його господарі,— на горіщі в сіні, чи

на ліжку" в родинних покоях, чи у вітальні, а глухонімих юнак лягав на ґанку чи на землі, аби чути дихання того, хто був йому й за брата, й за батька. То був для нього єдиний звук на всій безгучній землі. І він безпомилково вчував його.

Щойно звернуло за полудень. Далина синіла спекою. Аж по той бік видовженої рівнини, де шосе підходило до річища і далі тяглось рівнобіжно з ним, Стівенс побачив той магазин? Звичайно, він мав би бути безлюдний, але зараз йому вже видно було збиті до купи безверхі та пом'яті авто, осідлані коні, й мули, і вози. Бачив Стівенс і їздців та водіїв, кожного з них він знав на ім'я і прізвище. А ті його знали ще краще, голосуючи за нього рік у рік і називаючи на ім'я, хоч і не зовсім його розуміли, точнісінько як не розуміли ключика гарвардської Фі Бета Каппа * на ланцюжку його годинника. Він під'їхав до машини слідчого.

Очевидно, воно було не в магазині, а у млині поруч, перед відчиненими дверима якого чисті суботні комбінезони, й сорочки, і непокриті голови, та засмаглі на сонці потилиці, облямовані білими смугами по суботньому голінні, стояли найгустіше й найтихіше. Перед ним розступились і пропустили всередину. Там стояв стіл і три стільці, на яких сиділи слідчий та два свідки.

Стівенс помітив чоловіка років під сорок, що тримав чисту рядняну торбину, згортаючи її знов і знов, аж поки почала вона скидатися на книжку, і юнака з виразом стомленого, але невгамованого подиву на обличчі. Труп лежав під ковдрою на низькій платформі, що правила за підвалину для нерухомого млина. Стівенс підійшов, відхилив край ковдри і зазирнув у лице, опустив ковдру і відступив, уже ладний повертатись до міста, але все обернулось інакше. Він змішався з гуртом чоловіків, що стояли під стіною, тримаючи капелюхи в руках, і став слухати двох тих свідків: юнак саме оповідав своїм здивованим, змореним голосом, повним невір'я в те, що сталося, докінчував описувати, як вони знайшли труп. Стівенс дивився, як слідчий підписує свідчення і ховає ручку в кишеню, і зрозумів, що до міста зараз повернутись йому не вдасться.

— Мабуть, це вже все,— промовив слідчий. Він позирнув у бік дверей.
— Ну, Айку,— додав він,— тепер можете його забирати.

Стівенс разом з іншими посунувсь набік і дивився, як чотири чоловіки пройшли до ковдри.

— Ви його берете, Айку?. — спитав він.

Старший з тих чотирьох затримав на мить погляд на Стівенсові.

— Так. Він тримав свої гроші на похорон у Мітчела в крамниці.

. — Ти, і Поуз, і Метью, і Джим Блейк,— сказав Стівенс. Тепер уже той глянув на Стівенса з подивом, майже нетерпляче.

— Ми можемо докласти, скільки не вистачить,— промовив він.

— І я теж,— запропонував Стівенс.

— Дякую,— відповів той.— У нас самих досить. Тут між них сердито втрутився слідчий:

— Ну, гаразд, хлопці. Дайте їм пройти.

Разом з іншими Стівенс вийшов знову на двір. Було вже по обіді. Тепер до дверей задом підігнали фургон, якого доти не було. Тильні двері в ньому були відчинені, ложе вистелене соломою, і Стівенс стояв з непокритою головою серед інших і дивився, як чотири чоловіки вийшли з повітки, несучи те, загорнуте в ковдру, і наблизились до фургона. Троє чи четверо інших подалися вперед допомогти, і Стівенс теж подався, торкнув юнака за плече і знов побачив той вираз недовірливого, змореного, нестямного подиву.

— Коли ти приганяв човна, то ще не знав нічого про лихо,— сказав Стівенс.

— Звичайно,— відказав юнак. Спершу він говорив досить спокійно.— Я переплив, узяв човен і став гребти назад. Я знав, що на шнурі щось є. Мені видно було, як оте ним водить... під водою... що, сер?

— Ти притяг човна за собою. Ти переплив на той бік, і взяв його, і пригнав уплав назад.

— Ні, сер! Я гріб з човна. Я пригнав його просто через річку. Я сном і духом не знав нічого! Я бачив, як оті риби...

— Чим? —перебив Стівенс. Юнак видивився на нього.— Чим ти гріб у човні назад?

— Та веслом же! Я взяв весло і гріб ним просто назад, і весь час мені було видно, як вони плюскочуть довкола у воді. Вони не хотіли відпускати! Вони чіплялись за нього, навіть коли ми ВИТЯГАЙ тіло, і ще гризли його! Риби гризли! Я знав, що так можуть черепахи, але ж то риби! Гризли його! Звісно, ми думали, що там рибина! Рибина, аякже! В рот не візьму довіку! Нізащо!

Наче й недовго те все робилось, а полудень уже десь подівся, забравши з собою трохи й спеки. Знову в авто, рука на ключі запалення, сидів Стівенс, дивлячись на фургон, готовий ось-ось рушати.

"І щось тут не гаразд,— думав він.— Щось не клеїться. Щось таке, чого я не добачив, не розгледів. Або щось таке, чого ще не трапилось".

Ось фургон рушив через курний насип у бік шосе, двоє з тих чоловіків на передку, а двоє інших на осідланих мулах збоку. Стівенсова рука повернула ключ; передача була вже увімкнута. Авто обігнало фургон, що їхав уже досить швидко.

Через милю він звернув з дороги на брудний путівець назад до гір. Почався підйом, сонце тепер то вириналило, то ховалось, бо місцями воно вже зайшло за кряжі гір. Ось дорога розгалузилась. У розвилині стояла церква, біло пофарбована і без дзвіниці, поряд з неогородженими, безладно розкиданими дешевими мармуровими надгробками та рештою могил, обведених тільки рядами поперевертаних скляних банок і черепками та битими цеглинами.

Він не вагався. Під'їхав до церкви, розвернувся і спинив машину, поставивши її передом до розвилини і дороги, якою щойно над'їхав і яка зникла за вигином. Через той вигин дороги він почув фургон, ще до того, як його побачив, а потім почув і ваговіз. Той наближався з боку гір, позад нього, швидко, ось вискочив на видноту, вже гальмуючи — кабіна, мілкий кузов, затягнутий зверху брезентом.

Ваговіз виїхав на дорогу коло розвилини і спинився; тоді Стівенс знову почув фургон і тоді ж побачив його та двох вершників, що в присмерку виринули з-за повороту, а біля ваговоза тепер стояв на дорозі чоловік, і Стівенс упізнав його: Тайлер Беленбо — фермер, одружений і сімейний, з репутацією людини самовпевненої та шаленої; уродженець нашої округи, він виїздив на Захід і повернувся, оточений, наче випарами, поголосками про великі гроші, виграні в карти; одружився, придбав землю і більше в карти не грав, але в деякі роки заставляв свій власний урожай і пускав ті гроші на спекуляцію майбутньою бавовною; високий на зріст, він стояв у присмерку на дорозі поруч із фургоном і, не підносячи голосу, не розмахуючи руками, говорив до тих на фургоні. Потім коло нього виринув ще один чоловік, у білій сорочці. Стівенс його не впізнав і більше на нього не глянув.

Рука його потяглась до ключа; загудів мотор, авто знову рушило. Він увімкнув передні ліхтарі і швидко вихопився з цвинтаря на дорогу поза фургоном, а чоловік у білій сорочці вистрибнув на підніжку й загорлав до нього; тоді Стівенс упізнав і його: молодший брат Беленбо, що багато років тому подався був до Мемфіса, де начебто найнявся під час страйку текстильників за збройного вартівника, але останні два-три роки жив у

брата, ховаючись, як" розповідали, не від поліції, а від якихось своїх мемфіських дружків чи пізніших компаньйонів по бізнесу. Час від часу його ім'я виринало разом з іншими у звітах про бешкети й побоїща на сільських танцях та гулянках.. Раз у Джефферсоні, де він по суботах мав звичку сп'яну хизуватися своїми колишніми подвигами чи клясти своє теперішнє життя і старшого брата, що змушував його працювати на фермі, два полісмени затримали його, і запроторили до в'язниці.

— За ким ви тут у біса шпигуєте? — загорлав він.

— Бойде,— покликав його старший Беленбо. Він навіть не підвищив голосу.— Вернись назад у машину.— Він не поворухнувся — огрядний чоловік з насупленим лицем, що дивився на Стівенса блідими, холодними, безвиразними очима.

— Здоров, Гевіне,— промовив він.

— Здоров, Тайлере,— відказав Стівенс. — Забираєте Лонні?

— Хтось тут має щось проти того?

— Я — ні,— сказав Стівенс, виходячи з авто.— Я вам

ПІДСОБЛЮ Перенести ЙОГО:

Потім він повернувся у своє авто. Фургон рушив далі. Ваговіз подався назад і розвернувся, вже набираючи швидкість; промайнули два обличчя: те, яке Стівенс бачив тепер, було не агресивне, а злякане, далі друге, на якому взагалі не було нічого, крім застиглих, холодних, блідих очей. Потрісканий тильний ліхтар зник за узгір'ям.

"То був реєстраційний номер округи Окатоба",— подумав Стівенс.

Поховали Лонні Грінапа наступного дня по обіді стараннями дому Тайлера Беленбо. Стівенса там не було.

— Джо теж, мабуть, не був там,— сказав він.— Лоннів німак.

— Ні. Його теж не було. Там ходили в Лоннів табір у неділю вранці подивитись на перемет, то казали: він ще був, шукав Лонні. Але на похороні його не було. Цього разу, як знайде Лонні, то може лягти поруч з ним, тільки його віддиху вже не почує.

пі

— Ні,— сказав Стівенс.

Того полудня він був у Мотстауні, центрі Окатобської округи. І хоч була неділя і він сам не знав, чого шукає, аж поки не знайшов, але впорався ще завидна: відшукав агента компанії, яка видала Лонні Грінапові поліс на страхування життя вартістю в п'ять тисяч доларів з подвійною компенсацією в разі наглої смерті на користь Тайлера Беленбо.

Все було, як годиться. Лікар, що оглядав Лонні Грінапа, ніколи не бачив його раніше, зате багато років знав Тайлера Беленбо, і Лонні поставив свою позначку на заяві, а Беленбо сплатив перший внесок і потім сплачував усі подальші.

Робилось усе це без якоїсь особливої секретності, крім того, що справа оформлялася в іншій окрузі, та й у тому, як розумів Стівенс, не було чогось аж надто дивного.

Окатобська округа лежала одразу через річку, за три милі від садиби Беленбо, і Стівенсові були відомі й інші люди, крім Беленбо, що мали землю в одній окрузі, купували ж собі авто і ваговози та тримали гроші в банку — в іншій, підкоряючись притаманній природженому селякові,

можливо, атавістичній, невиразній недовірі не так до людей з білими комірцями, як до бруківки й електрики.

— То мені ще не сповіщати компанії? — спитав агент.

— Ні. Я хочу, щоб ви прийняли його заяву, коли він прийде її подавати, пояснили йому, що формальності займуть десь так із тиждень, виждали три дні і викликали до вашої контори на дев'яту чи десяту годину наступного ранку; не кажіть йому, навіщо, для чого. Потім, коли довідаєтесь, що він одержав виклик, зателефонуйте мені в Джефферсон.

Наступного ранку, тільки-но засіріло, спекоті останніх днів прийшов край. Стівенс лежав у ліжку, слухаючи гуркіт грому і дивлячись на, спалахи блискавки та гучне шаління дощу, думаючи про те, як порощить він і як рине глинястими нестримними патьоками по свіжій сирітській могилі Лонні Грінапа на голому узгір'ї, біля безверхої церкви, і як лопотить над клетотливою від поводи річкою, по бляшано-парусиновій хижі, де глухоніми юнак ще й досі, певно, чекає, коли повернеться Лонні додому, знаючи: щось трапилось, але не знати, як і чому.

"Не знати як,— подумав Стівенс.— Якимось його ошукано. Навіть не завдали собі клопоту зв'язати його. Просто ошукали".

У п'ятницю ввечері агент з Мотстауна подзвонив йому по телефону, що Тайлер Беленбо подав заяву.

—■ Гаразд,— відповів Стівенс.— У понеділок передайте йому, щоб прийшов у вівторок. І сповістіть мене, коли знатимете, що він одержав виклик.— Він поклав трубку.

"Я граю в покер з чоловіком, який довів свою картярську вправність, чого про мене не скажеш,— думав він.— Та я принаймні змусив його потягти карту. І він знає, з ким сів грати".

Отже, коли в наступний понеділок по обіді надійшло друге повідомлення, він знав тільки те, що збирався робити. Майнула була думка попрохати в шерифа його помічника чи прихопити з собою когось із друзів.

"Але навіть і друг не повірить, що на руках у мене — виграшна карта, — сказав він собі,— хоч сам я й вірю, бо оди-нак-убивця, хоч би й дилетант у цім ділі, може впевнити себе, що замів усі сліди за собою. Але там, де двоє, ні один не буде певен, що по другому не лишилось якогось знака".

Отже, він вирушив сам. Був у нього пістолет. Він покрутив його в руках і поклав назад у шухляду.

— Ніхто бодай не застрелить мене з нього,— сказав сам собі. З міста виїхав, тільки-но смеркло.

Цього разу він проминув той магазин, що чорнів біля дороги. Коли досяг путівця, на який звернув був дев'ять днів тому, то цього разу повернув праворуч, проїхав із чверть милі і завернув у захаращений різним мотлохом двір; світло його фар впало просто на темну хатину. Він не вимкнув фар. Підійшов, освітлений жовтим промінням, до хатини, гукаючи: "Нейте, Нейте!"

За хвилю почувся голос негра, хоч світла не з'явилося.

— Я йду до табору містера Лонні Грінапа. Якщо до світанку не повернусь, то сходи в магазин і скажи там.

Відповіді не було. Потім заверещав жіночий голос:

— Ану, одійди геть від цих дверей! — Щось пробубонів чоловічий голос.— А що мені до того! — заголосила жінка.— Ти одійди геть і не пхай свого носа між цих білих!

"Отже, є інші, крім мене",— подумав Стівенс, замислившись над тим, як дуже часто, майже завжди, в неграх сидить інстинкт не до зла, а до розпізнання зла, коли воно вирине. Він повернувся до машини, вимкнув фари і взяв із сидіння ліхтарик.

Він знайшов ваговіз. Піднісши ліхтарика зовсім близько, він знову побачив той номер, який дев'ять днів тому зник а його очей за узгір'ям. Вимкнув ліхтарика і поклав до кишені.

За двадцять хвилин він зрозумів, що не було чого турбуватись про світло. Він був на стежці між чорною стіною хащів і річкою, бачив тьмяне жевріння за парусиновими стінами хатини і вже міг чути два голоси — один холодний, рівний, неквапний, інший — різкий і пронизливий. Він перечепився через купу дров, потім ще об щось і намацав двері, розчинив їх і ввалився у спустошену по смерті господаря хижу: натоптані лушпинням матраци постягувано з дерев'яних тапчанів, пічку перевернуто і порозкидано посуд, а

Тайлер Беленбо з пістолетом стояв навпроти нього, молодший же схилювся над перекинутою скринею.

— Відступись, Гевіне,— сказав Беленбо.

— Сам відступись, Тайлере,— сказав Стівенс.— Пізно ви кинулись.

Молодший випростався. Стівенс побачив, як на обличчі в нього проступає зізнання.

— А, стокрот...— вихопилось у нього. Це кінець, Гевіне? — спитав Беленбо.— Не бреш

мені, лета.

Мабуть, що кінець,— відказав Стівенс.— Опуст

— Хто ще з тобою?

— Досить,— мовив Стівенс.— Опустити, Тайлере, пістолет.

— Чорт,— лайнувся молодший. Він заворушився; Стівенс бачив, як очі в того прудко метнулися від Стівенса до дверей у нього за спиною.— Він бреше. З ним нікого нема. Він просто шпигує тут, як тоді, пхає носа, куди не просять, і про це він зараз пожалкує. Бо цього разу йому відкусять того носа.

Він посунув до Стівенса, трохи пригнувшись, трохи розставивши руки.

— Бойде! — остеріг Тайлер.

Той усе наближався до Стівенса, не всміхаючись, а з якимось химерним світлом, якимось блиском на обличчі.

— Бойде! — повторив Тайлер. Тоді він теж поворухнувся, надзвичайно спритно перехопив молодого і одним махом швиргнув назад на лежанку. Вони визвірились один на одного — Тайлер холодний, спокійний, без ніякого виразу, пістолета тримав перед собою, нікуди не цілячись, другий, напівзігнутий, прогарчав:

— Що ти в чорта хочеш робити? Датись йому відвести нас назад у місто, як двох паршивих баранів?

— Це вирішувати буду я,— сказав Тайлер. Він глянув на Стівенса.— Я не хотів, Гевіне. Я застрахував його життя, сплачував усі внески — це так. Але це був добрий бізнес: якби він пережив мене, я б ніяк не скористався з тих грошей, а якби я пережив його, то дістав би винагороду за власну розсудливість. З того не робилося ніякої таємниці. Все діялось явно і на видноті. Знати міг це кожен, кому не ліньки. Може, він сам про це казав. Я ніколи йому того не боронив. Та й хто що може тут закинути? Я завжди годував його, коли він приходив у мій дім, він

завжди лишався, скільки хотів, приходив, коли хотів, але цього я ніколи не бажав.

Молодший раптом засміявся, напівскорчений на лежанці, куди другий жбурнув його.

— Так ось ти якої заспівав,— мовив він.— Ось воно куди ми повернули.

Тут сміх урвався, хоч перехід був такий незначний чи, може, такий швидкий, що аж не помітний. Тепер він стояв, трохи нахилившись уперед, віч-на-віч із братом.

— Я не страхував його на п'ять тисяч доларів! Я не повинен був одержати...

— Цить,— перебив Тайлер.

— ...п'ять тисяч доларів, коли його знайшли мертвим на...

Тайлер спокійно підійшов до нього і двічі дав ляпаса долонею і тильним боком тої самої руки, все ще тримаючи пістолет перед собою в другій.

— Я сказав цить, Бойде,— промовив він, знову глянувши на Стівенса.
— Я не бажав того. А тепер не треба мені тих грошей, хоч би й платили, бо не про таке я думав. Не про таке, будь певен. Що ти збираєшся робити?

— Ще й питаєш? Я зажадаю обвинувального акта про вбивство.

— А спробуй потім довести! — вишкірився молодший.-

Спробуй доведи це! Я ніколи не страхував його життя за...

' — Замовчи! — урвав його Тайлер. Він говорив майже лагідно, дивлячись на Стівенса блідими очима, в яких була сама порожнеча.--- Ти не можеш цього робити. Йдеться про добре ім'я. —Таким воно було досі. Може, ніхто його дуже й не прославив, але ніхто ще й не зганьбив досі. Я нікому нічого не винен. І не взяв нічого чужого, ти не смієш цього робити, Гевіне.

— Я не смію робити нічого іншого, Тайлере.

Той дивився на Стівенса. Він чув, як Тайлер глибоко вдихнув і видихнув. Та лице аж ніяк не змінилось. , — Ти хочеш око за око, зуб за зуб.

— Того хоче справедливість. Може, цього хоче Лонні Грінап. А ти б не хотів?

Ще хвилю Тайлер дивився на нього, потім повернувся і спокійним жестом покликав за собою брата, а другим жестом — Стівенса, спокійно і владно.

Тоді вони вийшли з хатини, спинились у світлі проти дверей; звідкись налетів легкий вітерець, зашарудів листям над головою і стих, завмер.

Спершу Стівенс не розумів, що збирається робити Бо-ленбо. З чимраз більшим подивом спостерігав він, як Болен-бо повернувся обличчям до брата, простяг руку і заговорив тепер зовсім грубим голосом:

— От і кінець усій мороці. Я тремтів од тої ночі, коли ти прийшов додому і сказав мені. Слід було мені виховувати тебе краще, але я не зумів. Ось маєш. І покажи, що ти справжній молодчага.

— Вважай, Тайлере! — гукнув Стівенс.— Не роби того! Не втручайся, Гевіне. Це тобі плоть 'за плоть, ти

цього хотів, ти й дістанеш.— Він все ще стояв обличчям до брата, на Стівенса й не глянув.—Ось маєш,—повторив він.— І покажи, що ти справжній молодчага.

>, Та було вже запізно. Стівенс побачив, як молодший відскочив назад. Побачив, як Тайлер ступив крок уперед, і в голосі його вчувався подив, недовіра, потім усвідомлення промаху.

— Кинь той пістолет, Бойде,— застеріг він.— Кинь його!

— То ти хочеш його назад, га? — вишкірився молодший.— Я прийшов до тебе тої ночі і сказав, що ти вартий п'яти тисяч доларів, як тільки хто набреде на той предмет, і попрохав собі десять доларів, а ти мене прогнав. Десять доларів, а ти пошкодував. Авжеж, можеш їх собі zostавити. На ось!—низько в нього при боці щось блиснуло; і знов, коли старший упав, жовтогарячий вузький язик полум'я пронизав темряву згори донизу.

"Тепер моя черга",— майнуло, в Стівенса. Вони стояли один прбти одного; він чув, як знову звідкись налетів той легкий вітрець, трусонув листям над головою і завмер.

— Драпай, поки не пізно, Бойде,— промовив Стівенс.— Натворив уже досить. Тепер драпай.

— Авжеж, я драпону. Давай клопочися мною, бо за хвилину у тебе не буде ніяких клопотів. Я драпону, аякже, тільки спершу скажу словечко-друге деяким спритним жлобам, що пхають свого носа, куди їх не просять, і про віщо вони з біса гірко...

"Тепер він вистрелить",— подумав Стівенс і стрибнув. На мить він наче побачив сам себе на тлі блілого світла від річки, того відблиску, що річка відбиває в морок,— в повітрі над головою Бойда Беленбо. Потім він зрозумів, що бачить не себе і дочував був не вітер,— темна постать істоти, що не мала языка та й не потребувала його, що вже дев'ять днів чекала на повернення додому Лонні Грінапа, упала згори на спину вбивці,, простягти руки напоготові, зігнувшись тілом і напружившись у мовчазному й смертоносному замірі.

"Він був на дереві",— подумав Стівенс. Ураз сліпучо блиснув пістолет. Спалах він побачив, але звуку не почув.

Він сидів по вечері на веранді, охайно забинтований хірургом, коли стежкою надійшов окружний шериф — теж чоловік огрядний, люб'язний, чемний, з очима ще блідішими і ще більшою мірою позбавленими виразу, ніж у Тайлера Беленбо.

: • Я тільки на хвилину,— сказав він,— а то б не став тебе турбувати.

— Як то мене турбувати? — здивувався Стівенс. Шериф присів на поруччя веранди: ■

— Голова в порядку?

— В порядку,— відказав Стівенс.

— То добре. Мабуть, чув, де ми знайшли Бойда. Стівенс відповів чемно, з таким самим порожнім поглядом:

— Може, й чув. Сьогодні я мало що пам'ятаю, крім болю в голові.

— Ти сказав нам, де шукати. Ти був при тямі, коли я дістався туди. Пробував напоїти Тайлера. Ти сказав нам подивитись на переметі.

— Правда? Ну-ну, чого чоловік не наплете сп'яну чи при забитих памороках? Часом, диви, й угадає.

— Ти вгадав. Ми оглянули шнур, і там був Бойд, повішений на одному з гачків, мертвий, точнісінько як Лонні Грінап. А Тайлер Беленбо з перебитою ногою і другою кулею в плечі, і в тебе на голові проорано так, що сигару сховати можна. Як він потрапив на того перемета, Гевіне?

— Я не знаю,— відказав Стівенс.

— Гаразд. Тепер я вже не шериф. Як потрапив Бойд на того перемета?

— Я не знаю.

. Шериф глянув на нього; вони видивились один на одного.

— Це ти так усім друзям відповіси, як питають?

— Всім. Бо мене, бач, підстрелено. Я не знаю.

Шериф видобув із кишені сигару, якийсь час роздивлявся на неї.

— Джо,— той глухонімиий хлопчина, котрого виростив Лонні,— схоже, врешті кудись подався. Минулої неділі він ще крутився тут, але відтоді ніхто його не бачив. Міг би й лишатися. Ніхто б його не турбував.

— Може, він тужив занадто за Лонні, щоб лишитись,— сказав Стівенс.

— Може, він тужив за Лонні.— Шериф підвівся. Він відкусив кінчик сигари і запалив її.— Та куля тобі й— це вибила з пам'яті? Що ж саме породило в тобі підозру, що діло там було нечисте? Що то було таке, що всі ми начебто проґавили?

— Це було те весло,— відповів Стівенс.

— Весло?

— Траплялось тобі коли перевіряти перемет, натягнутий просто перед твоїм табором? Ти не гребеш, ти тягнеш човен, перебираючи руками по самому шнуру від гачка до гачка. Лонні не вживав ніколи свого весла; у нього навіть човен був прив'язаний до того самого дерева, що й перемет, а весло залишалося коло хатини. Якби ти там коли побував, то весла б не побачив. А однак той хлопець знайшов весло в човні.

І ЗАВТРА, І ПОЗАВТРА...

Окружним прокурором дядько Гевін був не завжди. Але від тих часів, коли він ще ним не був, минуло понад двадцять років, і тривали ті часи так недовго, що тільки старі люди про те пам'ятали, та й то не всі. Бо на ту пору він мав лиш одну судову справу.

Був він тоді молодий — мав двадцять вісім років,— усього рік, як закінчив юридичний відділ місцевого університету, куди вступив з дідової намови після повернення з Гарварда й Гейдельберга, а за цю справу взявся самохіть, попросивши в діда дозволу провадити її власноручно, і дід згодився, бо всі були певні: процес буде чистою формальністю.

Отож він вів цю справу. Навіть через багато років він твердив, що за всю свою кар'єру чи то приватного оборонця, чи то громадського обвинувача, крім цієї справи, він не програв жодної, в якій був би певний, що закон і справедливість на його боці. Власне, він не програв її: під час осінньої сесії присяжні не дійшли згоди, і процес відклали, а наступної, весняної сесії ухвалено виправдальний присуд — оскарженням був статечний заможний фермер, до того ж батько родини, на ймення Букрайт, з Французового Закруту, глухої околиці в південно-східному закутку округи; жертвою — хвальковитий розбишака, Бак Торп, як він сам назвався, чи Бак-Рикало, як прозивали його інші парубки, що він їх

підкорив своїми кулаками за три роки перебування на Французовому Закруті; безрідний цей чоловік з'явився нагло й не знати звідки, полюбляв скандали, гру в карти, гнав, як усі знали, нишком віскі і впіймався якось на шляху до Мемфіса з черідкою краденої худоби, негайно ж упізнаної власником. Бак Торп мав запродажну посвідку на ту худобу, але жодна душа в наших краях не чула імені людини, що підписала її.

А сама та історія була стара як світ і досить банальна: сімнадцятилітній сільській дівчині розпалили уяву хвастощі й молодецтво і мова, смілива й дотепна; батько — спробував повернути її на розум, та домігся не більшого, ніж звичайно домагаються батьки в таких випадках, отже, він удався до заборони, наказав і на поріг виходити, ну, і дівчина, звісно, втекла опівночі з дому; а о четвертій наступного ранку Букрайт розбудив Віла Ворнера, окружного мирового суддю й начальника поліції, віддав йому свого пістолета і сказав: "Арештуйте мене. Дві години тому я вбив Торпа". Сусіда, на імення Квік, перший, хто опинився на місці вбивства, знайшов Торпа з напівзведеним пістолетом у руці; а за тиждень після того, як у мемфіській газеті надруковано коротенький допис про пригоду, на Французовому Закруті об'явилась якась жінка, назвалася Торповою дружиною і, показавши шлюбне свідоцтво, зажадала грошей та власності, що залишились по небіжчикові.

Пригадую, всіх здивувало, що суд присяжних узагалі не відхилив позову; коли секретар його зачитав, у залі закладалися двадцять проти одного, що присяжні радитимуться хвилин десять, не більше. Прокурор навіть доручив вести справу одному із своїх помічників, а ознайомлення з доказами не забрало й години. Потім підвівся дядько Гевін, і я пам'ятаю, як він подивився на присяжних — на тих одинадцять фермерів та крамарів і на дванадцятого, що мав підкласти йому свиню,— то був також фермер, худий чоловічок із сивим рідким волоссям на голові, зовнішністю схожий на фермерів-горян, хирлявих та спрацьованих і разом дивовижно витривалих: у п'ятдесят років вони здаються старими людьми, а далі час уже не має над ними влади. Дядько Гевін промовляв спокійно, майже монотонно: на кримінальних процесах ми звиклі до

пафосу, але він його уникав, ось тільки слів добирав трохи не таких, як у пізніші літа. Із тутешніми мешканцями на той час він спілкувався усього лиш рік, одначе навіть тоді вже вмів промовляти так, що всі люди з нашого краю — негри, фермери з узгір'їв, багаті плантатори з рівнин — розуміли, про що йдеться.

— Всіх нас у цьому краю, на Півдні, змалку навчено кількох засад, і їх ми шануємо над усе. Серед них одна з перших — не найкраща, просто одна з перших,— що тільки життям можна заплатити за життя, відібране в когось іншого, що одна смерть — то лише напівдовершений вчинок.

Якщо так, то ми б могли порятувати життя обом, стримавши обвинуваченого тієї ночі, поки він ще не вийшов зі свого дому; ми б могли врятувати принаймні одного з них, хоч би й довелося збавити життя обвинуваченому, щоб його стримати. Тільки ми не дізналися вчасно. І я, власне, про це веду мову — не про забитого та його вдачу і не про моральну оцінку його вчинку; не про самооборону, не про те, чи мав обвинувачений право аж збавляти комусь життя, я веду мову про всіх нас, іще живих, і про те, чого ми не знаємо, про всіхчас, людських істот, а ми ж таки в глибині душі хочемо чинити по правді й не хочемо кривдити інших; ми блукаємо в хаосі людських пристрастей, почуттів і переконань, що їх ми собі не вибирали, і мірою сил своїх намагаємося в злагоді з ними чи всупереч їм чинити якнайкраще. Ось цей обвинувачений, теж людська істота з таким самим хаосом пристрастей, інстинктів та переконань, опинився перед проблемою, як зарадити неминучому лихові своєї дитини; вона ж бо в нерозважливому шаленстві юності — знову цей самий одвічний хаос, що його попри свою волю вона також дістала в спадок,— нездатна була себе вберегти; і ні в кого не просячи допомоги, розв'язав цю проблему, як підказували йому вдача й сумління, і далі не відступався від своєї ухвали й свого вчинку.

Він сів. Помічник прокурора лише підвівсь, уклонився присяжним і сів знову. Присяжні вийшли, а ми навіть не виходили із зали. Суддя і той не пішов. І я пригадую собі, як в залі протягло зітхнули і щось невловне цромайнуло між присутніми, коли годинникова стрілка над лавою

присяжних пересунулася за десятихвилинну поділку, і, пізніше, коли вона пересунулася за півгодинну поділку, а суддя підкликав бей-ліфа і зашепотів йому щось, і той вийшов, і вернувся, пошепки сказав щось судді, і суддя звівся і, вдаривши своїм молотком, оголосив перерву.

Я поквапом збігав додому, пообідав і знову поспішив до міста. В конторі було порожньо. Нащо вже дідусь любив подрімати після обіду, байдуже, чи хто з присяжних доходив згоди з рештою, чи ні, а й той повернувся перший; коли минула третя година, все місто вже знало, що суд присяжних виправдав би дядькові Гевіну обвинуваченого, якби не один чоловік з-посеред дванадцяти; а потім хутко ввійшов дядько Гевін, і дідусь сказав:

— Ну, Гевіне, добре що хоч ти вчасно заговк і в повітрі зависла ухвала присяжних, а не твій клієнт.

— Ваша правда, сер,— відказав дядько Гевін, дивлячись на мене своїми ясними очима; обличчя він мав тонке, жваве, буйне волосся вже тоді бралось в нього сивиною.— Ходи-но сюди, хлопче,— звернувся він.— Ти мені потрібен на хвилинку.

— Попроси в судді Фрейзера, хай дозволить тобі взяти свою промову назад і нехай Чарлі підготує тобі нову,— кинув дідусь. Але ми були вже за дверима, на сходах, дядько Гевін зупинився на півдорозі вниз, так що ми стояли наче й справді між небом і землею, і його рука лягла мені на плече, а очі були ясніші і дивились пильніше, ніж коли.

— Не годиться так чинити,— сказав він.— Але щоб відстояти справедливість, часто доводиться вдаватись до не дуже пристойних засобів. Засідання присяжних перенесли до тильної кімнати в пансіонаті місіс Раунсвел. Саме проти цієї кімнати росте шовковиця. Якби ти скрався на подвір'я за пансіонатом, щоб ніхто тебе не бачив, і обережно виліз на дерево...

Ніхто не побачив мене. Зате я міг крізь тріпотливе шовковичне листя заглядати в кімнату, а заразом і наслухати: дев'ять роздратованих, збуджених чоловіків порозвалювались на стільцях у глибині кімнати; містер Голенд, голова, і ще один добродій стояли перед стільцем, на якому сидів маленький, спрацьований висхлий горянин. Його звали Фентрі. Я пам'ятав імена їх усіх, бо дядько Гевін казав: "Коли в нашому краю хтось хоче зробити кар'єру юриста або політика, йому не треба красномовства чи бодай розуму; треба лиш мати несхибну пам'ять на імена". Але прізвище того чоловіка я запам'ятав би й так, бо то був Стоунвол Джексон — Стоунвол" Джексон Фентрі.

— Отже, він, по-вашому, не втік із сімнадцятилітньою дочкою Букрайта? — запитав містер Голенд.— По-вашому, його не знайдено з пістолетом у руці? По-вашому, ледве його поховали, не об'явилася та жінка й не довела, що вона йому дружина? По-вашому, він не був лобурякою, гірше того — чоловіком небезпечним, таким, що його як не Букрайт, то хтось інший рано чи пізно мусив би порішити, і Букрайтові просто не поталанило?

— Все це так,— потвердив Фентрі.

— Чого ж ви тоді хочете? — допитувався містер Голенд.— Чого ж ви хочете?

— Нічого не можу вдіяти,— відказав Фентрі.— Я не голосуватиму за Букрайтове звільнення.

І таки не голосував. Цього ж дня суддя Фрейзер розпустив присяжних і відклав справу до весняної сесії, а наступного ранку я ще не скінчив і снідання, як заявився дядько Гевін.

— Скажи матері, що, може, ми їдемо на цілу ніч,— попередив він.— Скажи, я обіцяю: зі мною тебе не підстрелять, і гадюка не вкусить, та й не обіп'єшся содовою водою... Бо мені треба знати,— додав він.

Ми звернули з північно-східної дороги, і мчали тепер швидко, і очі йому ясніли, не спантеличені, а тільки зосереджені та завзяті.

— Він народився, виріс і весь свій вік звікував тут, на другому кінці округи, за тридцять миль від Французового Закруту. Він під присягою посвідчив, що Букрайта зроду не бачив, а по ньому знати, що за тяжкою працею йому не було коли й брехати навчитись. Я навіть сумніваюся, чи він узагалі чув раніше Букрайтове ім'я.

Ми їхали мало не до полудня. Поминули багату родючу рівнину й опинилися тепер серед гір між сосен та папороті, між латками неродючої, вбогої землі на схилах, порослих щуплою кукурудзою й бавовником, що якимось із бідую трималися на світі, як і ті люди, що їх ця земля живила й одягала. Дороги перед нами не можна було назвати навіть путівцями,— такі вони були покручені й вузькі, поорані коліями й піскуваті, що машина половину відстані їхала на другій швидкості. Нарешті ми побачили поштову скриньку, а на ній карлючками виведено: "Г. А. Фентрі"; а далі двокімнатний рублений дім з < відкритими сіньми, і навіть я, дванадцятирічний хлопець, завважив, що тут уже багато літ ні до чого не торкалася жіноча рука. Ми ввійшли в хвіртку.

Тут почувся чийсь голос:

— Стійте! Не руште з місця!

А ми його навіть не помітили — старий дід, босий, з наїжаченою сивою щетиною вусів, у полатаній одежині, вили-нялій майже до кольору збираного молока, ще менший і худіший, ніж його син, стояв на краю благоденної веранди, тримаючи проти живота рушницю, і трясся від люті чи, може, старечої немочі.

— Містєре Фентрі...— почав дядько Гевін.

— Доста вже ви йому крові попсували!— закричав дід. Він лютував; голос у старого враз піднісся, мовби щось дике,, непогамовне розсаджувало йому груди:

— Геть звідси! Геть з моєї землі! Геть!..

— Ходім,— спокійно промовив дядько Гевін.

Очі в нього все ще ясніли, все ще були зосереджені й поважні. Тепер ми їхали поволі. Дальша поштова скринька показалася майже за милю,— і цим разом будинок був навіть пофарбований, мав квітник із петуній обіч східців, і земля довкруги була краща, і цим разом чоловік на веранді підвівся й підійшов до хвіртки.

— Добридень, містере Стівенсе,— привітався він.— Отже, Джексон Фентрі зірвав вам ухвалу присяжних.

— Добридень, містере Пруйте,— відказав дядько Гевін.— Начебто таки зірвав. Розкажітьню мені.

І Пруйт розказав, дарма що дядько Гевін під ту пору раз по раз забувався і тоді у нього вихоплювалися мовні звороти, набуті в Гарварді і навіть ще в Гейдельберзі. Здавалося, люди, глянувши йому в обличчя, відразу впевнялися, що він запитує зовсім не з цікавості і не задля власних егоїстичних цілей.

— Тільки матуся про це знає більше від мене,— сказав Пруйт.— Ходімо на веранду.

Ми зійшли з ним на веранду, де пухка сива стара жінка в чистому картатому капелюшку, в сукні й чистому білому фартушку сиділа в кріслі-гойдалці і лущила горох у дерев'яну миску.

— Це адвокат Стівенс,— мовив Пруйт.— Син капітана Стівенса з міста. Він хоче знати про Джексона Фентрі.

Отож ми посідали, і вони обоє — то син, то матір — почали розповідати по черзі.

— Онто їхня земля,— сказав Пруйт.— 'Шмат її видно з дороги. А чого не видно, виглядає не ліпше. Але його татусь і дідусь порали її і добували з неї собі на прожиття, і тримали родину, і сплачували податки, і не заборгували ані живій душі. Не збагну, як вони це робили, однак робили. І Джексон став до помочі, заледве підріс настільки, щоб дотягтися до чепіги плуга. Він так майже й не виріс вищий. Жоден з них не виростав. З того, мабуть, усе й пішло. Отже, Джексон і собі почав її порати свого часу, аж поки не став на порозі двадцяти п'яти літ, а виглядав уже на сорокалітнього; ні в кого ласки не питаючи, сам неодружений і взагалі ніякий, він жив удвох із татом, і самі вони собі прали й варили, бо як же чоловікові женитися, коли на двох з батьком у них одна пара черевиків. Та й взагалі, чи був сенс брати жінку на цю землю, що вже звела зі світу його бабу й матір, ще й сорока обом їм не було. Аж це якось увечері...

— Дурниці,— урвала його місіс Пруйт.— Як твій тато побрався зі мною, ми не мали навіть даху над головою. Ми оселилися в орендованій хаті на орендованій землі...

— Ну гаразд,— погодився Пруйт.— Аж це якось увечері приходить він до мене та й каже, що напивав роботу на тартаку у Французовому Закруті.

— У Французовому Закруті? — насторожився дядько Гевін, і очі йому ще дужче засніли, вже не стільки уважні, як передусім жваві.

— На поденщину,— пояснив— Пруйт.— Не щоб забагатіти, а доробитися, може, якогось гроша,— аби не мусити жи-> вотіти, як животіли його дідусь, доки не помер одного дня між чепігами плуга, і

його тато, чекаючи смерті десь у кукурудзяній борозні, і як мусив би він і сам животіти, та ще й не маючи сина, що хоч підібрав би його, неживого, з землі. Мовляв, він підрядив негра, щоб помагав порати землю татові, поки його там не буде, і він був би дуже вдячний, якби я туди навідувався вряди-годи взнати, чи добре почувається його тато.

— А ти й навідувався,— мовила місіс Пруйт.

— Та підходив таки близенько,— погодився Пруйт.— Підходив до самого поля, тож чув, як старий клене негра за повільність, і бачив, як той негр силкується не відставати від нього, і думав: "Оце добре, що Джексон не взяв двох негрів обробляти землю, поки його самого там не буде, бо якби цей старий — йому вже було під шістдесят — прожив хоч один день, відсиджуючись у холодку і не маючи чого рубати чи копати, то він і до захід сонця не протяг би". Так ото Джексон . подався геть. Пішов пішки. Бо вони мали тільки одного мула. Другого в них і зроду не бувало. Ну, та це всього яких миль за тридцять. Не було його так років два з половиною. Коли це одного дня...

— Він вернувся додому на перше різдво,— озвалася місіс Пруйт.

— Еге ж,— погодився Пруйт.— Він пройшов ті тридцять миль пішки й перебув різдво вдома, а назавтра знову пройшов ті самі тридцять миль назад до тартака.

— Чийого тартака? — запитав дядько Гевін.

— Квікового,— відказав Пруйт.— Старого Бена Квіка. Але на друге різдво він уже додому не приходив. Аж десь на початку березня, десь тоді, як річка на Французовому Закруті починає так пересихати, що й колоди через неї можна волочити, і вже скидалося, ніби він зібрався не в жарт одробити третій рік на тартаку, він раптом кинув роботу й повернувся додому. Але цим разом не пішки. Приїхав найнятою бричкою. Бо мав при собі козу й дитя.

— Заждіть,— озвався дядько Гевін.

— Ми так гаразд і не знали, як він приїхав додому,— докинула місіс Пруйт.— Бо він пробув удома вже більше тижня, коли ми довідалися, що в нього дитя.

— Заждіть,— повторив дядько Гевін.

Вони ждали, дивлячись на нього,— Пруйт сидів на поруччі веранди, а місіс Пруйт усе лушила горох із довгих ламких стручків, і обоє дивились на нього. Радості у його очах тепер було анітрохи не більше, ніж перше непевності чи навіть задуми; вони лиш заясніли ще дужче, так, ніби оте щось, причаєне в них, спалахнуло шалено, хоч очі й далі були спокійні,— так наче випереджували розповідь.

— Гаразд,— промовив він.— Розповідайте далі.

— І коли я нарешті довідалася й пішла туди,— сказала місіс Пруйт,— то немовляті не було ще й двох тижнів. І як тільки він його виходжував на самому козячому молоці...

— Коли ти не знаєш, то де вже мені знати,— сказав Пруйт.— Коза не те, що корова. Козу треба доїти кожних дві години чи десь так. Тобто й цілу ніч.

— Атож,— погодилася місіс Пруйт.— Він не мав навіть пелюшок. Кілька розпоротих торбин з-під борошна, та й годі, а повивати його навчила повитуха. От я накраяла трохи пелюшок і віднесла йому; він тримав і далі того негра до помочі татові в полі, а сам варив, і прав, і дитя бавив, і козу доїв, щоб його нагодувати; і я казала йому^ не раз: "Давай я візьму його. Бодай поки ссе. І ти теж можеш у нас у домі поселитись, коли хочеш". А він тільки дивився на мене — маленький, худий, вже виснажений,— зроду ж бо за столом не наїдався досхочу, і казав: "Дякую, місіс. Я сам дам собі раду".

— І вийшло на його,— сказав Друйт.— Не знаю, який із нього був робітник на тартаку, а що він ніколи не мав ніякої ферми, то хто зна, який із нього був би й фермер. Але хлопця він таки виходив.

— Атож,— притакнула місіс Пруйт.— А я все напосіда-лася на нього: "Ми навіть і не чули, що ти одружився",— кажу йому якось. А він: "Так, мем, ми побралися торік. Коли найшлося дитя, вона померла".—"Що вона була за одна? — питаю.— Якась дівчина з Французового Закруту?"—"Ні, мем,— каже він на те,— вона була з центру штату".—"А звалася як?"— питаю. "Міс Сміт",— каже.

— А за тяжкою працею йому навіть не було коли навчитися брехати,— сказав Пруйт.— Але хлопця він таки виходив. Коли вони вже зібрали осінній врожай, він відпустив негра і навесні знову працював укупі зі старим, як і перше. Він зробив собі щось ніби торбу-заплічника, (як ото, кажуть, роблять індіани, і тягав у ній хлопця. Я час від часу туди навідувався, поки ще земля не вгрілася, і бачив, як Джексон з батьком вирубують чагарі й орють, а торба висить на плоті, і хлопець спить у ній навсторч, і так солодко, ніби в пуховому ліжку. Тої весни він навчився ходити, і я не раз дивився, стоячи біля плоту, як те мале нещастячко десь посеред борозни щосили налягає на ноги, щоб устигнути, за Джексонем, аж поки Джексон затримає плуга на повороті, і повернеться до нього, і посадовить собі на шию, а потім зюв ухопиться за чепіги, щоб орати далі. Наприкінці літа воно вже дибало досить справно. Джексон змайстрував йому з палички й шматочка ґонту маленьку сапку, і тепер, коли Джексон рубав бавовник, вище колін заввишки, то хлоп'яти не видно було зовсім, хіба лиш бавовник хилитався, де воно вовтузилося.

— Джексон шив йому одержу,— сказала місіс Пруйт.— Сам шив, руками. От я насправляла трохи одягу і віднесла туди. Тільки раз так і зробила. Він узяв ті речі, подякував. Але А то й сліпому було видно! Здавалося, він заздрить навіть самій землі, що годувала цю дитину, не даючи їй померти голодною смертю. А ще я пробувала його намовити, щоб одніс малого до церкви й охрестив. "Він уже має ім'я,— сказав

Джексон.— Його звати Джексон і Лонгстріт Фентрі *. Тато воював під командою обох їх".

— Він ніколи нікуди не ходив,— сказав містер Пруйт.— Бо де бачать Джексона, там і хлопець. Коли б навіть він був украв те дитя на Французовім Закруті, то й тоді б краще з ним не заховався. Навіть до крамниці в Гейвен Гілі їздив старий, і лиш єдиний раз на рік Джексон розлучався з малим та й то ненадовго, як мусив їздити до Джеф-ферсона сплачувати податки. Коли я побачив хлопця вперше, він нагадав мені щеня сетера, аж раз, коли Джексон вибрався платити податки, я навідався туди до них, і бачу — хлопець сидить під ліжком, ані тобі шелесь, увіпхався в самий кут і лиш світить відтіля очима. Хоч би тобі блимнув. Був достоту як свіжовпіймане лисиченя чи вовченя.

Пруйт добув із кишені бляшанку з тютюном, і ми дивились, як він витрусив трохи жуйки на покришку, а з неї собі на нижню губу, обережно зістукнувши з покришки все до крихти.

— Гаразд,— озвався дядько Гевін.— А що далі?

— Це й усе,— відказав Пруйт.— На друге літо він зник разом з хлопцем.

— Зник? — перепитав дядько Гевін.

— Саме так. Власне якось уранці їх уже не стало. Коли зникли — бозна. Нарешті одного дня мені урвався терпець, і я пішов туди, а будинок стояв пустою, і я пішов на поле, де старий орав, і найперше подумав, що то перечка між чепігами плуга вломила і він прив'язав натомість молоде

деревце, але він, забачивши мене, як не вхопить те деревце — аж воно не що, а дробовик, і каже мені, либонь, те саме, що й вам сьогодні вранці, коли ви туди заходили. Наступного року він уже знову мав негра

за помічника. А потім десь так літ за п'ять повернувся Джексон. Теж не знаю коли. Власне якось уранці з'явився там, і все. І негра знов не стало, а вони вдвох із батьком порали тепер землю, як і давніше. І одного дня я вже не міг витримати й пішов туди, де він орав, і став коло плоту, чекаючи, поки борозна доведе його до плоту, однаке він і тут не подивився на мене — орав зовсім поруч, не далі, як за десять кроків, і все ще не дивився в мій бік, і завернув уже, і йшов назад, коли я спитав: "Чи він помер, Джексоне?" І тоді він поглянув на мене. "Хлопець",— кажу я. А він тоді: "Який хлопець?"

Вони запросили нас залишитися на обід.

Дядько Гевін подякував.

— Ми прихопили дещо перекусити з собою,— відказав він.— І ще перед нами тридцять миль до Ворнерової крамниці, а потім двадцять дві милі до Джефферсона. А наші дороги ще не зовсім добрі для автомобілів.

Сонце вже схилялося на вечірній пруг, коли ми доїхали до Ворнерової крамниці в сільці на Французовому Закруті, і знову на порожній веранді підвівся якийсь чоловік і зійшов сходами до машини.

Це був Айшем Квік, свідок, що перший натрапив на Тор-пове тіло,— високий, незграбний чолов'яга років під сорок п'ять із сонним обличчям і короткозорими очима, в яких, однаке, приглянувшись, можна було завважити щось бистре, навіть трохи глумливе.

— Я чекав на вас,— озвався він.— Видно, ви спіймали облизня.— Він примружився на дядька Гевіна.— Той Фентрі.

— Так,— сказав дядько Гевін.— А чому ви мені не сказали?

— Я й сам не здогадався,— відповів Квік.— Аж тільки як почув про вашу невдачу на суді і то через одного чоловіка, я зіставив їхні імена.

— Імена? — запитав дядько Гевін.— Які іме... Та ні, нічого.
Розповідайте...

І ми посідали на веранді замкненої безлюдної крамниці, на деревах скрекотіли й сюрчали цикади, і в куряві над дорогою мерехтіли, пропливаючи, блищики, а Квік розповідав про те все, вивернувшись на лавочці позад дядька Гевіна й розпружившись кожним своїм суглобом, наче ввесь мав розпастися від першого ж поруху, лінкувато й сардонічно отак просторікував, наче намірявся говорити цілу ніч, бо

6 В. Фолкпер 16]

годі було скінчити раніше. Одначе розмова аж так довго не тривала. Вона тривала стільки, скільки вимагали речі, про які йшлося. Але дядько Гевін каже, що підсумувати людські переживання можна в кількох словах — хтось уже обійшовся й чотирма: "Народився, страждав і помер".

— Це мій батько найняв його. Але коли я довідався, звідки він, то вже знав: робітник з нього буде путній, бо люд у тій стороні не мав часу навчитися чогось іншого, крім тяжкої праці. І я знав, що він і чесний з тої самої причини:4 адже в тій стороні чоловікові не було чого запрагнути аж так сильно, щоб навчитися красти. Може, тільки одного я в ньому недооцінив — здатності кохати. Я гадав, що він, будиши родом із тих країв, не знає взагалі любові і то все з тої ж таки причини, і що навіть саме це поняття втратило сенс для його дідів-прадівів, відколи перший з них мусив остаточно вибрати: клопотатися коханням чи тим, як не вмерти голодною смертю.

Так ото він став до праці, робив те саме і заробляв так само, як і негри. Аж тоді пізньої осені, коли річка знову заводнилася і ми вже готові були замкнути тартак на зиму, я дізнався, що він умовився з батьком залишитись до весни нічним сторожем та наглядачем, діставши три вихідних дні — відвідати домівку на різдво. І він так і вчинив, а наступного року, коли тартак пущено знову, він уже стільки вмів і так ревно

докладав рук, що посеред літа сам порядкував усім тартаком, а на кінець літа батько й зовсім перестав туди заглядати, а я заглядав лиш коли здумається, десь так раз на тиждень або що. Отже, восени батько навіть завів мову, щоб поставити халупу для нього, щоб він більш не жив у тому сараї з паровим казаном, де був тільки матрац, напханий соняшниковим лушпинням, та стара і розвалена груба. Він зостався й на ту зиму. Чи бував він у себе вдома на друге різдво, коли туди ходив і коли вернувся,— цього ми так і не дізналися, бо я навіть не заглядав до нього від осені.

А потім якось після обід у лютому стало ніби трохи на годині, мені чогось не сиділося на місці, і я вибрався туди. Перше, що я там помітив, була вона, жінка, якої досі я і в вічі не бачив,— молода і колись, при доброму здоров'ї будучи, може, навіть гарна, не знаю. Бо тепер вона була не те що просто худа, але зовсім як тріска. Виглядала вона не так зголоднілою, як хворою, хоч ноги ще її носили,— і не тільки тому, що за який місяць мала розродитися. От я й питаю: "Хто це?" А він подивився на мене та й каже: "Це моя жінка". А я питаю: "З яких би то пір? Адже восени ти не мав ніякої жінки. А ця ось носить уже на останньому

місяці". Тоді він до мене: "Хочете нас прогнати?" А я йому: "Нащо мені вас проганяти?" А зараз я розповім вам те, що знаю тепер, те, про що довідався від отих двох братів —< врий з'явилися тут через три роки зі своїм судовим папірцем,— а не те, що він мені сам розказував, бо він ніколи й слівцем нікому не прохопився.

— Гаразд,— сказав дядько Гевін.— Розповідайте.

— Не знаю, де він її знайшов. Не знаю, чи то він її знайшов, чи просто вона сама зайшла одного дня чи одної ночі на тартак, а він скинув очима й побачив її, і сталося, як той казав: ніхто не знає, коли вдарить і куди влучить кохання або й грім — тільки що вдруге туди само не вдарить, бо нема потреби. Я не думаю, щоб вона розшукувала чоловіка, котрий її покинув,— либонь, урізав поли від неї, коли довідався про дитину... і тим паче не думаю, щоб вона боялася чи соромилась повернутись додому

через те лише, що брати з батьком силкувалися утримати її від шлюбу з ним. Як на мене, в ній просто шумувала та сама чорна, не надто розумна і з біса жорстока родинна пиха, що нею потім бундючилися тут з годину оті її брати.

Так чи інак, але вона там була і, певне, знала, що часу їй зосталось обмаль, а він їй сказав: "Поберімося",— на що вона відповіла: "Не можу з тобою побратися. Я вже маю чоловіка". І час її наспів, і вона лягла на тому матраці, і він чи не сам годував її ложкою, і вона вже, мабуть, знала, що більш не підведеться, і він закликав повитуху—обидві знали, що вона вже не встане з цього матраца, і, може, вкінці переконали в тому і його, або, може, їй уже було однаково, і вона сказала: "Згода". Словом, він узяв мула, що його мій батько дозволив йому тримати на тартакові, і поїхав на ньому за сім миль до проповідника Вітфілда, і привіз того вдосвіта, і той їх-повінчав, і вона вмерла, а вони вдвох із Віт-філдом поховали її. І тієї ж ночі він приїхав до нас додому й сказав батькові, що кидає роботу, і залишив мула, а коли я через кілька днів поїхав до тартака, його вже там не було. Тільки матрац на лушпинні, груба та на полицях ще каструлі й сковорідка — йому передала їх моя мати,— все вимите н чисте. І тільки за три літа тих двоє братів, ті Торпи...

— Торпи,— сказав і собі дядько Гевін. Сказав неголосно. Вже поночіло, швидко, як то звичайно в нашому краї, і тепер я зовсім не міг розгледіти його обличчя.— Розповідайте,— додав він.

— Смагляві, як і вона — молодший узагалі був страх подібний до неї, — приїхали вони бричкою із помічником шері-

в*

фа чи з бейліфом, не знаю, в тим папером, геть-чисто пописаним і проштампованим, і печаткою скріпленим, як то й належить, а я їм і

кажу: "Ви не смієте. Вона прийшла сюди своєю волею, хвора й без нічого, а він її прихистив і годував, і доглядав, і допоміг, як народжувалося те дитя, і проповідника до неї привів; навіть шлюб із нею взяв перед її смертю. Провідник і повитуха — обоє тому свідки". А старший брат відказує: "Він не мав права одружуватися з нею. Вона вже мала чоловіка. Ми вже до нього добралися".5— "Гаразд,— я на те.— Він, одначе, взяв цього хлопця, коли ніхто по нього не зголошувався. Він виховує його, вбирає та годує вже добрих два роки". Тоді найстарший добув із кишені гаманець лиш наполовину і зараз упустив його назад. "Маємо думку й це залагодити як слід, от лиш побачимо того хлопця,— каже.— Він нам кривий. Ми хочемо його забрати, й таки заберемо". І тоді, не вперше вже, спало мені на гадку: не гаразд ведеться на цім світі, стократ гірше, ніж годилося б. Я й кажу: "Це за тридцять миль звідсіля. Мабуть, ви не відмовитесь переночувати цю ніч у нас, і коні відпочинуть". А старший зиркнув на мене та й каже: "Коні анітрохи не потомилися. Ми тут не баритимемось".— "Тоді і я з вами поїду",— кажу йому. А він мені: "Вчиніть нам таку ласку",— відказує.

Ми їхали до пізньої ночі. Отже, я гадав, уночі мені трапиться нагода, хоч мені й не було чим їхати. Але як ми порозпрягали коней і поклалися на землю, старший брат усе не лягав: "Щось не спиться,— каже він.— Посиджу трохи". Тож-бо нічого з того не вийшло, і я теж ліг, а потім зійшло сонце і було вже пізно, а десь аж під обід ми добулися до тієї поштової скриньки з прізвищем, що її неможливо не помітити, і до тої порожньої оселі, де не було нікого видно ані чути, аж почули цюкання сокири, обійшли довкруги поза хатою, і він глянув з-понад стосу дров, і побачив те, чого, либонь, цілих три роки чекав щоразу, коли сонце викочувалося на небо. Бо він навіть не спинився, а лиш кинув маленькому хлоп'яті: "Тікай. Тікай на поле до діда. Тікай",— і пішов просто на старшого брата і вже звів сокиру, і вже почав опускати, та мені саме пощастило перейняти його руку на півдорозі, а старший брат схопив його за плечі, і ми відірвали його від землі і тримали чи то намагалися тримати.

"Перестань, Джексонел — гукнув я. — Перестань! У них закон!"

І тут щось дрібнесеньке почало брикатися й дряпати мене за ноги; це було те хлоп'ятко: без звуку, воно просто метушилося круг мене й обох братів і било нас, куди лиш могло дістати, цурпалком деревини, що її порубав Фентрі. "Злови його й тягни до брички",— крикнув старший брат. Тоді молодший упіймав його; утримати малюка було не легше, ніж самого Фентрі, бо він брикався й виривався, все ще безгучно, навіть коли молодший уже поніс його, а Фентрі шарпався й кидався за двох, поки молодший із хлоп'ям не зник йому з-перед очей. По тому він зів'яв ураз. То було так, наче всі кістки обернулися йому на воду, і коли ми зі старшим братом опустили його на дровітню, то він наче й зроду не мав тих кісток, так знеможено прихилився він спиною до дров, що їх сам нарубав,— засапаний, з бризками піни в кутиках рота. ~

"Такий закон, Джексоне,— кажу я. — її чоловік ще живий".

"Знаю,— відказує він. Мова його була лиш трохи голосніша за шепіт. — Я чекав цього. Тим-то, мабуть, це мене так і ошелешило. Тепер уже все гаразд".

"Прикро, що так сталося,— каже той брат.— Ми довідалися тільки минулого тижня. Але він — наш кривий. І ми хочемо забрати його додому. Ви повелися з ним добре. Дякуємо вам; і його мати дякує вам. Ось вам",— каже він. Дістав з кишені гаманець і тиць його Фентрі в руку. Тоді обернувся й пішов. А за хвилю я почув, як бричка розвертається і з'їжджає схилом. І ось уже її не стало чути зовсім. А Фентрі — я не знаю, чи він взагалі що з того розчув.

"Такий закон, Джексоне,— кажу я.— Але в закону два кінці. Поїдемо до міста побалакаємо з капітаном Стівенсом. Я поїду з тобою".

Тоді він сів на дровітню, спроквола й негнучко. Він уже не дихав так тяжко і виглядав тепер краще, тільки очі були в нього сторопілі якісь. Потім звів руку з гаманцем у кула-ці і почав ним витирати собі обличчя, наче гаманець то носова хустинка; здається, він перед тим навіть і гадки

не мав, що тримає щось у руці, бо зненацька опустив її, може, з п'ять секунд видивлявся на гаманець, а тоді струснув його — не кинув, а просто струснув поза дровітню, мовби жменю багнюки, на яку оце роздивлявся, що воно таке, і встав, і пішов через подвір'я в бік лісу, ступаючи рівно й поволі, і виглядав оддалеки вже не багато більшим за те мале хлоп'я — і так зайшов аж у ліс.

"Джексоне!" — гукнув я навздогін. Та він навіть не озирнувся.

А я залишився на ту ніч у Руфуса Пруйта і позичив у нього мула; сказав, що приїхав сюди просто так на розглядини, бо не дуже мені хотілося з кимось розмовляти, а на ранок припнув мула до тієї хвіртки, пішов стежиною і спершу й не помітив на веранді старого Фентрі.

А коли таки помітив, він уже так жваво мотнувся, що я навіть не добрав, що то він тримає в руках, аж воно як не бабахне — і я почув, як шріт заторохтів по листу мені над головою, а Пруїтів мул так відчайдушно зашарпався, наче хотів зірватися з припони чи повіситися на Хвіртці.

І ось одного дня, може, за півроку по тому, як осів у цьому краї, щоб підбити підсумок своїм пиятикам, бійкам і дурисвітству, той Бак-Рикало сидів на цій веранді, п'яний як чіп, і сипав прокляття за прокляттям на в-йху півдесят-кові дружків, що їх він не раз був духопелив до безпам'яття нечесними, а то часом і чесними прийомами,— тепер же вони реготалися за кожним разом, коли він умовкав, щоб перевести подих. А я ненароком зиркнув у бік дороги і побачив там Фентрі верхи на мулі.

Він просто сидів собі,— курява тридцяти отих миль за-коржавіла на спітнілій спині мула,— і дивився на Торпа. Чи довго вже він тут пробував, сидячи отак ні пари з уст і лиш дивлячись на Торпа,— не знаю; але потім він завернув мула й поїхав Дорогою назад до узгір'їв, яких йому не слід було ніколи залишати. Тільки що, може, правду воно мовиться^ од грому та кохання сховатися годі. Тоді я не знав, чого-тб він так дивився. Я Нб

'пов'язував тих 'двох імен. Я відчував, що ім'я Торпа мені знайоме, але діялося то двадцять років тому, і я забувся, аж тут раптом чую про невдалий ваш суд. Звісно, що він би й не подумав голосувати за Букрайтове звільнення... Темно. Ходімо вечеряти.

Але до міста залишалося тільки двадцять дві милі, і ось ми вже на шляху, всипаному жорствою; ми б могли бути вдома за півтори години, бо часами спробували витискати тридцять — тридцять п'ять миль на грдину, і дядько Гевін сказав, що колись усі дороги в Міссісіпі вимостять бруківкою, на взірець мемфіських вулиць, і кожна родина і Америці матиме авто. Тепер ми їхали швидко.

— Звісно, що він би й не подумав,— сказав дядько Гевін.— Отакі вони — скромні та необорні трудівники землі, і доля їхня — витривати, витривати і ще раз витривати і завтра, і позавтра, і післяпозавтра... Звісно, що він би й не подумав голосувати за Букрайтове звільнення.

— А я голосував би,—заперечив я.-г— Я б його виправдав. Бо ж Бак Торп був лихий чоловік. Він...

— Ні, ти б не голосував,— сказав дядько Гевін. Однією рукою він стискав мені коліно, дарма що ми й так їхали швидко; жовтий сніп світла рівно клався на жовту дорогу, жуки залітали, кружляючи, в той світляний сніп, і впливали геть з нього.— Тут ішлося не про Бака Торпа, дорослого чоловіка. Цього на Букрайтовому місці він застрелив би не вагаючись, як і Букрайта. А річ .у тім, що у спідленому й озвірілому тілі Букрайтової жертви ще лишалося щось,— не дух, може, але бодай згадка,— від маленького того хлоп'яти, того Джексона і Лонгстріта Фентрі, хоч людина, в яку виросло хлоп'я, зовсім про це й не знала, і тільки Фентрі це знав. То й ти б не виправдав Букрайта. Ніколи цього не забувай. Ніколи.

ХІМІЯ ПІДВЕЛА

Джоел Флінт сам зателефонував шерифові про те, що вбив свою дружину. А коли шериф із помічником добулися до місця вбивства — проїхали двадцять із гаком миль у глухий закуток, де стояло житло Веслі Прітчела,— Джоел Флінт сам зустрів їх у дверях і запросив до господи. Він був чужинець, приبلуда-янкi, до наших сторін занесло його два роки перед тим — тримав при мандрівному цирку яскраво освітлену ятку, де крутили рулетку, а в банку громадилися нікельовані пістолети, бритви, годинники та губні гармонійки; потім цирк од'їхав, а він залишився і за два місяці побрався з дочкою Прітчела, єдиною живою з-поміж його дітей: ця недоумкувата майже сорокалітня стара панна жила доти мало не пустельницею разом з дражливим, буйної вдачі батьком на його добрій, хоч і невеликій фермі.

Та навіть по шлюбові старий Прітчел, здавалося, не хотів мати зі своїм зятем ніякого діла. Він поставив молодим маленький будиночок за дві милі од свого власного, і дочка там невдовзі почала розводити курей на продаж. Як вірити чуткам, старий Прітчел, котрий, зрештою, і так майже нікуди не виходив з дому, і не зазирнув до нового будинку, так що навіть із єдиним своїм живим дитям бачився тільки раз на тиждень. Це бувало щонеділі, коли дочка з чоловіком од-возили купленим із других рук ваговозом курчат на ринок і тією ж таки машиною приїжджали до старого дому в неділю на обід у старого Прітчела,— той тепер сам собі куховарив і порався по господарству. Щоправда, між сусідами подекували, ніби я тоді він зятя лиш на те впускав до свого дому, щоб дочка бодай раз на тиждень зготувала йому путню гарячу страву.

Отже, протягом наступних двох років Флінта вряди-годи бачили в Джефферсоні, центрі округи, а частіше у виселку на роздоріжжі неподалік його дому. Мав він літ десь так за сорок, був сам ані присадкуватий, ані високий, ані щуплявий, ані дебелий (власне, його й тестева тіні легко могли б суміститися, і згодом на короткий час так воно й сталося), мав холодне погордливе й розумне обличчя, а як оповідав щось про далекі гамірливі сторони, де його слухачі ніколи не бували, то таким собі лінькуватим голосом — одне слово, він був городянин, хоч, за його таки розповідями, в жодному з міст довго не барився; не пробув ще

він в окрузі й трьох місяців, як уразив тутешній люд, уже й спосіб його життя перебравши, однією лиш йому притаманною звичкою,— власне завдяки їй він став незабаром знаний усій окрузі, навіть серед тих, що зроду його не бачили. А річ ось у чім: за нашим місцевим південським звичаєм віскі п'ється з цукром та водою, він же відмовлявся що-небудь домішувати, і брутально, з погордою, часом без видимої причини й приводу, глузував із нашого звичаю. Тутешнє питво він називав квашею, дитячою монькою і сам хилив навіть наше пекуче, скажене, кукурудзяне, тайкома вигнане віскі, не запиваючи й ковтком води.

І ось того останнього недільного ранку він зателефонував шерифові, що вбив свою дружину, і зустрів полісменів у дверях тестевого дому словами:

— Я вже заніс її до хати. Тож можете пожаліти язика і не вчитувати мені, що не слід було її рушати до вашого приходу.

— По-моєму, підібрати її з землі то не гріх,— мовив шериф.— Стався нещасливий випадок,— так, здається, ви сказали?

— То вам тільки здається,— одрубав Флінт.— Я сказав, що вбив її.

І то було все.

Шериф одвіз його в Джефферсон і посадовив у камеру в'язниці. Того ж таки дня після вечері я саме під наглядом дядька Гевіна готував стислий виклад цієї справи, коли до кабінету бічними дверима зайшов шериф. Дядько Гевін був прокурор лише округи. Але він із шерифом — той обійняв свою посаду ще раніше, ніж дядько Гевін прокурорську, — віддавна приятелювали. Цебто приятелювали в тому розумінні, в якому двоє партнерів по грі в шахи є приятелями, дарма що їхні цілі зовсім протилежні. Якось я чув їхню суперечку:

"Мене цікавить істина",— сказав шериф.

"Мене теж,— сказав дядько Гевін.— Істина така рідкісна річ. Але більше мене цікавить правосуддя і людські душі".

"Хіба істина й правосуддя — не те саме?"—запитав шериф.

"Відколи це? — відказав дядько Гевін.— Свого часу мені траплялося бачити істину, в якій було все що завгодно, крім правосуддя, і я бачив правосуддя, що вдавалося до таких знарядь і засобів, до яких мені гидко було б діткнутися навіть десятифутовою жердиною".

Про вбивство шериф оповідав нам навстоячки: здоровань із маленькими пильними очима, він стовбичив над запаленою настільною лампою і промовляв згори до буйної, передчасно посивілої чуприни дядька Гевіна та його жвавого тонкого обличчя, а той сидів, спираючись мало не всією своєю вагою на власну потилицю, схрестивши ноги на письмовому столі, жував кінчик своєї люльки з кукурудзяного качана й накручував на палець та розкручував годинниковий ланцюжок з прицепленим до нього ключиком Фі Бета Каппа з Гарварда.

— Навіщо? — запитав дядько Гевін.

— Я й сам його про це запитав,— сказав шериф.— А він мені: "А навіщо чоловіки вбивають своїх жінок? Припустімо, задля страхової виплати".

— Е, ні,— сказав дядько Гевін.— То жінки збавляють віку своїм чоловікам задля негайного зиску — страхової виплати, або коли їм здається, що інший чоловік їх до того заохочує чи щось за' те обіцяє. Чоловіки вбивають своїх жінок з ненависті, люті чи розпуки, або щоб стулити їм губи, бо від жіночого язика ні втекти, ні навіть відкупитись.

— Маєш рацію,— відказав шериф. Він блимнув на дядь-ка Гевіна своїми оченятами.— Схоже на те, що він хотів сісти до в'язниці. От ніби

він не тому дає себе заарештувати, що вбив жінку, а навпаки, забив жінку, щоб його заарештували й замкнули. Під варту.

— Навіщо? — запитав дядько Гевін.

— Теж маєш рацію,— відказав шериф.— Коли хтось зу-' мисне замикається на ключ, то, значить, боїться. А хто дає самохіть посадити себе за підозрою в убивстві...— Добрих десять секунд він блимав своїми пильними оченятами на дядька Гевіна, а дядько Гевін так само пильно видивлявся на нього.— Бо він не боявся. Ані тоді, ані будь-коли. Вряди-годи трапляється такий чоловік, що нікого не боїться, навіть самого себе. Він один з таких.

— Якщо він хотів, щоб його замкнули,— сказав дядько Гевін,— то навіщо ж ти це зробив?

— Гадаєш, мені не слід було так хапатися?

Вони знову дивилися один на одного якусь хвилю. Дядько Гевін більш не накручував на палець ланцюжок від годинника. '

— Гаразд,— промовив він.— Старий Прітчел...

— Власне до цього я й веду,— озвався шериф.— Нічого.

— Нічого?—перепитав дядько Гевін.— Ти його навіть не бачив?

Тоді шериф розповів також і про це: як він, його помічник та Флінт стояли на веранді і раптом помітили старого у вікні: якусь мить він спідлоба дивився на них крізь шибку, потім застигле з люті обличчя відсунулося, зникло, і тільки залишилося враження злостивої втіхи, шаленого тріумфу і ще чогось...

— Перестраху?— здивувався шериф.— Де там. Кажу ж тобі, він не з боязких. А-а...— похопився він.— Це ти про Прітчела. #

За цим разом він так довго видивлявся на дядька Гевіна, що той нарешті сказав:

— Гаразд. Розкажуй далі.

І шериф розповів також і про те, як вони зайшли до будинку, в сіни, як він зупинився і постукав у замкнені двері покою, що в його вікні вони помітили те обличчя, і навіть гукнув старого Прітчела на ймення, але не дістав жодної відповіді. І як вони пішли далі, і в тильному покої знайшли на ліжку місіс Флінт із рушничною раною на спині, а біля тильного виходу — Флінтів обшарпаний, потовчений ваговіз, стояв він так, ніби з нього щойно висіли.

— У' машині лежали три мертві білки,— сказав шериф.— Неначе їх підстрелено вже після сходу сонця.

І на східцях та на землі між східцями й ваговозом була кров — так ніби місіс Флінт поцілено з машини, а сама рушниця з вистріленою гільзою стояла тут-таки, під дверима,— мовби хтось її поставив, увіходячи в дім. І шериф, мовляв, повернувся до сіней і знов постукав у замкнені двері.

— Звідки замкнені? — перебив дядько Гевін.

— Зсередини,— пояснив шериф.

І він закричав просто в глуху площину дверей, що висаг-дить їх, як містер Прітчел не озветься й не відчинить, і за цим разом хрипкий і лютий старечий голос загорлав у відповідь:

— Гетьте з мого дому! Забирайте цього вбивцю і гетьте з мого дому!

— Вам доведеться скласти зізнання,— сказав на те шериф.

— Складу, як прийде часі— крикнув старий.— Гетьте з мого дому всі до одного!

І він, шериф тобто, послав помічника машиною по найближчого сусіду, а сам чекав із Флінтом, поки помічник повернувся з якимсь подружжям. Тоді вони відвезли Флін-та до містечка, посадили його за ґрати, шериф зателефонував знову до будинку старого Грітчела, і озвався сусіда; й сказав, що старий і досі не відімкнув покою і не бажає виходити чи бодай озватися, лише каже їм усім (коли чутка про трагедію поширилася, надійшло ще кілька сусідів) забиратися геть. Але дехто з них залишиться в домі, хоч би там що робив чи казав цей, не інакше як ошалілий, дід, а похорон відбудеться завтра.

— Оце й усе? — спитав дядько Гевін,

— \$се,— відказав шериф.— Бо тепер уже запізно.

— Наприклад? — дядько Гевін йому.

— Вбито не того, кого треба.

— Таке трапляється,— згодився дядько Гевін.

— Отже, пиши — все пропало.

— Наприклад?

— А та справа з глинищем.

— Яка справа з глинищем?

Коли ж бо ціла округа знала про глинище старого Пріт-чела. Саме посеред його ферми залягали поклади доброї глини, і люди з сусідніх околиць ліпили з неї цілком придатні для вжитку, хоч і неоковирні, горнята — коли тільки вдавалося накопати її доволі, поки містер Прітчел побачить і нажене геть. Не одне покоління хлопчаків виколупувало часом з тієї глини ІНДІАНСЬКІ, ба навіть прадавні реліквії — кремінні вістря до стріл, сокири й посуд, черепи, стегові кістки й люльки,— а кілька років тому там навіть провадила розкопи група археологів із університету штату, поки не нагодився туди старий Прітчел, цим разом із дробовиком. Але про ці речі всяке знало, і зовсім не про них оповідав шериф, аж дядько Гевін випростався в кріслі і спустив ноги на підлогу.

• — Не чув про це,— сказав дядько Гевін.

— А там це знає кожен,— провадив далі шериф.— Атож, це, сказати б, місцевий вид спорту просто неба. Почалося все десь так півтора місяця тому. Тх троє північан. Намагаються купити в старого Прітчела всю ферму, щоб прибрати до рук глинище і виробляти з глини якийсь там шляховий матеріал, оскільки я зрозумів. Тамтешній люд спостерігає ще й досі, як вони пробують здійснити цю купівлю. Либонь, з усієї околиці самі тільки північани ніяк не збагнуть, що старий Прітчел і гадки не має продавати їм навіть глину, а не те що ферму.

— Вони, звісно, вже прицінилися?

—■ Гроші, либонь, дають добрі. Одні кажуть, двісті п'ятдесят доларів, інші більше — аж до двохсот п'ятдесяти тисяч. Ці північани просто не знають, як до нього підійти. От коли б вони просто напосілись на нього і переконали, нібито вся округа сподівається, що він їм не спродається, тоді-то, мабуть, ферма була б їхня ще до вечора.— Він видивився на дядька Гевіна, знову блимаючи очима.— Отже, вбито не того, кого треба, розумієш? Коли це через глинище, то сьогодні він ані на крок до нього не ближче, ніж учора. Йому тепер гірше, ніж учора. Тоді між ним та грошима його тестя стояли тільки якісь там почування, прагнення та надії, що їх, либонь, плекала ця недоумкувата дівчина. А

тепер — в'язничний мур і, напевне, зашморг. Тут щось не в'яжеться. Припустімо, він боявся можливого свідка, але ж він знищив його, коли ще не було чого свідчити, цебто ще й самого свідка не було, і не було кого нищити. Він вивісив табличку з написом: "Слідкуйте за мною, пильнуйте мене", кинув виклик не тільки нашій окрузі й штатові, але й усім людям на землі, що вірять у біблію, в її заповідь: не убий,— а потім прийшов і дав себе замкнути якраз у місці, створеному, щоб його покарати за цей злочин і втримати від наступного. Щось йому чи не поплутало карти.

— Сподіваюся, так,— сказав дядько Гевін.

— Сподіваєшся?

— Атож. Я б волів, нехай би йому поплуталися карти в уже заподіяному, аніж коли те заподіяне виявиться ще не довершеним.

— Як то ще не довершеним? — запитав шериф.— Яким світом він може щось довершити, хай би навіть і мав такий замір? Чи ж його вже не замкнуто до в'язниці і чи не одна тільки душа в цілій окрузі могла б звільнити його на, поруки,— але це батько жінки, в убивстві якої він фактично зізнався?

— Схоже, що так,— сказав дядько Гевін.— Чи не укладено якої страхової угоди?

— Не знаю,— відповів шериф.— Завтра з'ясує. Але не те мене цікавить. Хочу довідатися, чому він схотів сісти за ґрати. Кажу ж бо тобі, він не мав страху ні тоді, ані будь-коли. Ти вже вгадав, хто там боявся.

Та ще не прийшов час нам дістати відповідь на це запитання. А страхова угода існувала. Та ледве ми про неї дізналися, як трапилося ще дещо, заслонивши собою тимчасово все інше. Коли на світанку тюремник зазирнув до Флінтової камери, там було порожньо. В'язень не виламався. Він просто зник — з камери, з в'язниці, з містечка і, найпевніше, з цілої

округи, не лишивши по собі й сліду: ніхто не бачив ані його, ані кого подібного до нього. Ще до схід сонця я впустив шерифа бічними кабінетними дверима; дядько Гевін, коли ми ввійшли до його спальні, уже сидів у ліжку.

— Старий Прітчел! — сказав дядько Гевін.— Тільки ми вже спізнилися.

— Що з тобою? — здивувався шериф.— Я ж бо казав учора ввечері: то він спізнився вже в ту мить, як не туди вистрілив, куди слід. Ну, та щоб мати змогу тебе заспокоїти, я вже туди зателефонував. Цілу ніч чоловік десять сиділо в будинку з... з місіс Флінт і старим Прітчелом — він і далі не відмикав дверей і з ним було все гаразд. Вдосвіта вони почули, як він гупав і никав по кімнаті, і хтось до нього постукав і доти стукав та гукав, аж він укінці прочинив двері досить широко, щоб їх усіх добряче вилаяти й попросити ще раз геть зі свого дому, щоб і не вертались. Потім він знову замкнувся. По-моєму, старого все це неабияк приголомшило. Напевне, він бачив, як усе сталося, а чоловік же літній і вже й так своєю брутальністю усіх віднадив від дому,— окрім цієї причинуватої дівчини, але навіть їй кінець кінцем припекло покинути його, і то будь-що. Воно про мене й не дивина, що вона віддалася за такого, як Флінт. Як це, пак, сказано в письмі святому: "Хто меч підняв, од меча й загине"?.. Цим мечем для старого Прітчела обернулось те,— не знаю вже, що саме,— що він поставив себе над товариством, коли був ще молодий, здоровий та дужий і людей не потребував. Але щоб тобі вже зовсім одлягло від серця, я послав туди із півгодини тому Браяна Юела й наказав не спускати з ока ті замкнуті двері... чи самого старого Прітчела, якби він з них вийшов, доки я не звелю, і послав Бена Бері та ще кількох до Флінтового будинку, і Бен має мені зателефонувати. Я повідомлю тебе, коли про щось дізнаюся. Але навряд там що дізнаєшся, коли наш чолов'яга зв'явся! Вчора він дався до рук, бо зробив помилку, та коли цей чолов'яга здатен отак вислизнути з в'язниці, то другої помилки він припуститься хіба вже за п'ятсот миль від Джефферсона чи навіть і від цілого Міссісіпі.

— Помилку? — мовив дядько Гевін.— Сьогодні вранці він сказав нам, навіщо хотів потрапити до в'язниці.

— І навіщо ж?

— Щоб мати змогу втекти з неї.

— Навіщо ж йому було збуватися волі і знов її повертати, коли він міг одразу лишатись на волі — попросту втекти, а не телефонувати мені, що вбив жінку.

— Цього я не знаю,— відказав дядько Гевін.— Ти певен, що старий Прітчел...

, — Чи ж не казав я тільки-но: його бачили сьогодні вранці й балакали з ним крізь прочинені двері. А саме в цю хвилину Браян Юел, напевне, сидить на стільці, підпираючи ті двері... і бідний він буде, коли ні. Я тобі подзвоню, як що почую. Таж я казав уже —г— що там можна почути?

Він подзвонив через годину. Перед тим він розмовляв зі своїм помічником; той перетрусив Флінтів будинок і доповів, що Флінт цієї ночі побував там; тильні-бо двері стояли отвором, гасова лампа лежала розбита, де Флінт її, мабуть, скинув, мацаючи в пільмі,— на таку гадку наводив паперовий скрутень, якого помічник знайшов за великою, розчиненою, похапки переритою скринєю і яким Флінт, певно, собі присвічував, порпаючись у скрині; цей клопоть паперу віддерто з рекламної афіші...

— З чого? — здивувався дядько Гевін.

— Те саме і я спитав,— відповів шериф.— А Бен тоді й каже: "Ну, то присилайте сюди ще когось", якщо я, по-вашому, не вмію гаразд читати. Цей клопоть паперу — явно віддертий ріжок рекламної афіші, бо так на ньому по-англійському й написано, навіть я можу вчитати..." А я тоді

йому: "Поясни мені до пуття, що то в тебе в руках". Він і пояснив. Отже, то сторінка якогось тонкого журналу чи газети під назвою "Рекламна афіша", чи, може, "Наша рекламна афіша". Там надруковано щось іще, але Бен того не може розібрати: загубив у лісі окуляри, як оточував зі своїми людьми будинок, щоб схопити Флінта. Мабуть, сподівався, що той готуватиме собі сніданок абощо. Знаєш ти, що це за газета?

— Знаю,— сказав дядько Гевін.

— Знаєш ти, що це означає... як вона там опинялася?

— Знаю,— відповів дядько Гевін.— Але навіщо?

— Ну, цього я не можу сказати. І він ніколи не скаже. Бо він щез, Гевіне. О, ми ще злапаємо його... тобто хтось його злапає, десь, колись. Але не тут і не за це. Таке враження, ніби ця бідолашна, невинна, пришелепувата. дівчина не заслужила, щоб за неї помстилося бодай оте правосуддя, що, як ти запевняєш, дорожче тобі від істини.

І справді, виглядало так, що вже по всьому. Місіс Флінт поховано того ж дня надвечір* Під час похорону старий і далі не відмикався і не вийшов навіть опісля, коли всі від'їхали з труною на цвинтар, а в будинку тільки помічник шерифа сидів по-давньому на стільці під замкненими дверима та ще поралися дві сусідки — вони залишилися наготувати старому Прітчелові гарячої страви і зрештою таки умовили його прочинити на хвилюк двері й узяти від них тацю. І він подякував їм, незграбно й шорстко, подякував, що такі до нього добрі ось уже цілу добу. Одна з жінок, вельми тим зворушена, зохотилась навідатися ще й завтра та зварити йому поїсти, але старого зараз же знову посів його звичайний біс, і щиросерда жінка вже пожалкувала про свою добрість, коли старий прикрим та хрипливим голосом кинув із-за напівпричинених дверей:

— Не треба нічиєї мені помочі. Я й так сам обходився без дочки два роки.

Двері грюкнули їм перед носом, а потім ляснула засувка.

Тоді обидві жінки пішли, і тільки помічник шерифа лишився сидіти на стільці при самих дверях. Він повернувся до міста вранці наступного дня і розповів, як старий зненацька розчахнув двері, й ногою, не встиг він і поворухнутись, вибив із-під нього, сонного, стілець, і, страшенно лаючися, звелів йому вшиватись, і як трохи згодом він (помічник) вийшов, а щойно зиркнув на дім із-за рогу клуні, як раптом із кухонного вікна гримнув постріл і заряд шроту пороснув у стіну клуні ближче ніж за ярд у нього над головою. Шериф і про це зателефонував дядькові Гевіну:

— Отже, він тепер знову сам. А що така його, здається, воля, то про мене. Шкода його, звісно. Мені шкода кожного, хто мусить жити з отакою вдачею. Старий та самотній — і ще оця напасть. Це все одно, якби кого підхопив вихор, закрутив і поніс, а тоді брязнув знову назад об землю, туди, де він і був, так що від тої мандрівки ні пожитку, ні втіхи. Що, пак, я вчора казав про того, хто меч підняв?

— Не пригадую,— відказ'ав дядько Гевін.— Ти багато чого вчора набалакав.

— І багато чого слушного. Я казав, що все завершилося вчора. І так воно й є. Цей чолов'яга ще спіткнеться колись, але деінде.

Однаке то ще було не все. Здавалося, Флінта взагалі тут ніколи не було — нічого, жодного сліду, жодної позначки не залишилося по ньому в камері в'язниці. От хіба лиш групка людей, повитих смутком, але не жалобою, що розходилася, розтікалася від свіжої могили жінки, яка в кращому разі ледве діткнулася нашого життя і яку ми здебільшого знали тільки позаочі, а як хто й бачив, то зовсім її не знавши... Та ще бездітний дід—більшість із нас його взагалі не бачили — залишився знову сам-один у домі, де, за власними його словами, і так уже два роки не було при ньому дитини...

— Як наче нічого взагалі й не сталося,— сказав дядько Гевін.— Мовби Флінт не тільки ніколи не сидів у камері, але взагалі ніколи не існував. Маємо триумвірат убивці, жертви та посиротілого батька... Не троє людей з плоті й крові, а тільки омана, гра тіней на екрані... Не чоловіки й жінки чи там молоді й старі, а просто три етикетки, тіней же від них падає дві, і то лиш тому, що треба не менше двох тіней, щоб вирікати істини про несправедливість і горе. Отак-то. Від них завжди падало тільки дві тіні, хоч це й було три етикетки, троє імен. Наче тільки завдяки своїй смерті та бідолашна жінка зробилася аж досить щільна й реальна, щоб відкидати тінь.

— Але хтось же її вбив,— озвався я.

— Так,— погодився дядько Гевін.— Хтось її вбив. Було це опівдні. А близько п'ятої задзеленчав телефон,

і я зняв трубку. Голос був шерифів. "Дядько вдома? — запитав він.— Скажи, хай мене зачекає. Я зараз прийду". Він привів із собою якогось незнайомця — городянина, в чепурному міському вбранні.

— Це містер Веркмен,— сказав шериф.— Інспектор страхового товариства. Страховий поліс таки був. На п'ятсот доларів — видано його півтора роки тому. Навряд чи цього досить, щоб когось убивати.

— Коли це взагалі вбивство,— сказав інспектор. Голос у нього був теж холодний, та поза ним вчувалося ніби якесь приховане кипіння.— Гроші за цим полісом сплачуватимуться негайно без жодних застережень чи подальшого розслідування. І я вам ще скажу дещо — цього ви, тутешні, либонь, досі не знаєте. Цей дід несповна розуму. То не Флінта слід було привезти до міста й ув'язнити.

Тільки далі оповідав уже сам шериф: як то вчора пополудні у мемфіську філію страхового товариства надійшла телеграма за підписом старого Прітчела, і в ній сповіщалося про смерть застрахованої, як

інспектор приїхав до будинку Прітчела сьогодні близько другої, і за півгодини добув од самого старого правду про доччину смерть,— факти підпиралися ще й речовими доказами—ваговозом, трьома мертвими білками їй кров'ю на східцях та землі. Виявляється, дочка готувала обід, а Прітчел із Флінтом погнали машиною вниз до Прітчелової ділянки лісу вполювати білок на вечерю. "І це сходиться,— сказав шериф.— Я сам розпитав. Вони робили так щонеділі зрання. Прітчел самому тільки Флінтові дозволяв стріляти своїх білок, та й то лише в своїй присутності". Отож вони підстрелили трьох білок, і Флінт погнав машину назад до будинку, поставив біля східців, і його жінка вийшла надвір забрати дичину, а Флінт тим часом відчинив дверцята й сягнув по рушницю, і, вибираючись із машини, перечепився підбором об краєчок приступки, та, щоб не впасти, махнув мимохіть рукою, в якій затиснув зброю,— так що цівка опинилася ненароком саме проти жінчиної голови, коли пролунав постріл. А старий Прітчел не тільки заперечив, що він посилав телеграму, але й бурхливо та з блюзнірськими прокльонами відмагався від усіх можливих здогадів чи припущень, начебто він взагалі знав про існування полісу. Він затято заперечував, що той постріл випадковий. Спочатку він твердив був, що рушниця вистрелила сама, коли дочка вийшла по забиті білки,— одначе тепер силкувався зректися свого свідчення, бо усвідомив, що відвернув од зятя обвинувачення в убивстві, а потім вихопив з рук інспектора аркуш паперу, сплутавши його, напевне, з полісом, і став той папір дерти й шматувати, перш ніж інспектор устиг йому перешкодити.

— Чому? — запитав дядько Гевін.

— А чому б ні? — відказав шериф.— З нашої ласки Флінт утік; містер Прітчел знає, що він десь гуляє на волі. По-вашому, хтось убиватиме йому дочку, а він ще й гроші дозволить убивці за це одержати?

— Може, й так,— погодився дядько Гевін.— Але не думаю. Гадаю, містер Прітчел взагалі тим не журився. По-моєму, він знає, що Джоел Флінт не збирається отримувати поліс або якусь іншу виплату. Може, він знав, що така маленька в'язниця, як наша, не затримає у своїх мурах колишнього циркача, і сподівався, що Флінт ще повернеться додому,, і

цього разу був* готовий його зустріти. Я гадаю, тільки-но люди дадуть йому спокій, він закличе тебе до себе і сам про це розповість.

— Ха,— озвався інспектор.— Тоді вони, певно, вже дали йому спокій. Бо ось послухайте. Приїжджаю я туди сьогодні пополудні, аж у вітальні з ним троє. У них чек, засвідчений банком. Чек на велику суму. Вони купували в нього ферму, усю гамузом...— між іншим, я й не знав, що земля в цій околиці аж така дорога. Перед ним уже лежав акт продажу, складений і підписаний, та коли я назвався, вони згодилися почекаати, поки я верну сюди, до міста, і скажу комусь... можливу, шерифові. І я від'їхав, а той божевільний усе стовбичив у дверях і, вимахуючи тим актом, бурчав: "Атож, кажи шерифові, чорти б тебе забрали! І законника візьми теж! Візьми того законника Стівенса. Я-чув, він себе має за дуже спритного!"

— Дякуємо вам,— сказав шериф.

Він говорив і рухався розважливо, тоохи афектовно, по-старосвітському ґречно, як то вміють лише огрядні чоловіки, тільки що він був такий завжди; досі я ніколи не бачив, щоб він отак раптово покинув когось, хоч би навіть і мав стрінутися з ним узавтра. Він більш і не глянув на інспектора. "Моя машина надворі",— кинув він дядькові Гевіну.

І саме перед заходом сонця ми під'їхали до чепурної загорожі з паль навколо порожнього чепурного подвір'я й чепурного компактного будиночка, проти якого стояли велика закурена легкова машина з міським номером та Флінтів потовчений ваговіз із якимсь чужим юнаком-негром при кермі,— чужим, бо старий Прітчел зроду не держав ніякої челяді, хіба що свою дочку.

— Він також виїздить,— сказав дядько Гевін.

— Це його право,— відказав шериф.

Ми піднялися сходами. Але ще й дверей не доступилися, як старий Прітчел затукав нас до себе,— його шорсткий і хрипучий старечий голос лунав з-за дверей, відчинених із сіней до їдальні, на стільці надималася величезна старомодна розкладана валіза, перевита реміняччям, і троє північан у запорошеному хакі стояли, дивлячись на двері, а сам старий Прітчел сидів за столом, і я вперше вгледів (дядько Гевін сказав мені, що він бачив його досі лише двічі) кучму розкошланого сивого волосся, буйні хащі брів над окулярами в сталевій оправі, настовбурчені непідстрижені вуса і пасма бороди, забруднені тютюновою жуйкою аж до кольору брудної бавовни.

— Заходьте,— сказав він.— Це . той законник Стівенс, еге ж?

— Так, містере Прітчеле,— потвердив шериф.

— Кгм! — мугикнув старий.— Так що, Габе,— провадив він далі.— Вільно мені продавати свою землі чи ні?

— Звичайно ж, містере Прітчеле,— відказав шериф.— А ми й не знали, що у вас такий намір.

— Ха! — озвався старий.— А може, я через це передумав? '

Чек і складений акт лежали перед ним на столі. Він підсунув чек до шерифа. На дядька Гевіна він уже не дивився, тільки додав: "І ви". Дядько Гевін та шериф підійшли до столу й зупинилися, роздивляючись той чек. Жоден його не торкнувся. Я бачив їхні обличчя. .На них не було ніякого виразу.

— Ну? —запитав Прітчел.

— Добра ціна,— сказав шериф.

За цим разом старий сказав "Хе!" коротко й хрипко. Розгорнув акт і покрутив під носом, тільки не в шерифа, а в дядька Гевіна.

— Ну? — запитав він.— То як, законнику?

— Все гаразд, містере Прітчеле,— відказав дядько Гевін. Старий сидів, спершися плечима об крісло, обидві його

руки лежали на столі, голова задерлася: дивився він угору на шерифа.

— Ну? — запитав він.— То рибку з'їсти чи на дно сісти?

— Це ваша земля,— промовив шериф.— Що ви з нею зробите — то ваш клопіт, не чий.

— Ха! — відгукнувся містер Прітчел. Він не ворушився.— Ну, гаразд, панове. — Він не ворушився зовсім; один із незнайомців підійшов і взяв акт.— За півгодини мене вже тут не буде. Можете зразу вступати в права володіння, а ні, то знайдете ключ під матою завтра вранці.

Здається, він навіть не глянув їм услідч коли вони виходили, хоч я не певен, бо окуляри його блищали. Потім я відчув, що він дивиться на шерифа, дивиться вже цілу хвилину чи й більше, а ще потім я зауважив, що його сіпає, колотить і трясє по-старечому, хоч руки його на столі лежали непорушно, мов дві грудки щойно проданої глини.

— Отже, вгавили його,— сказав він.

— Що правда, то правда,— погодився шериф.— Але потерпіль трохи, містере Прітчеле. Ми його впіймаємо.

— Коли?—скричав старий.— За два роки? За п'ять? За десять? Мені вже сімдесят чотири; я поховав жінку й четверо дітей. Де то я буду за десять років?

— Тут, сподіваюся,— сказав шериф.

— Тут? — здивувався старий.— Хіба ви не чули допіру, як я сказав тому, що може за півгодини займати будинок? Ваговіз у мене готовий, я маю з чого витратитися і маю на що витратитися.

— Витратитися на що?— запитав шериф.— Такий чек? Навіть ось цьому хлопцеві довелося б схоплюватись як світ і ганяти до пізньої ночі, щоб розтринькати таку силу грошей за десять років.

— Я витрачу їх, ганяючи за тим, хто вбив мою Еллі! — Зненацька старий схопився, відіпхнувши назад стільця. Він заточився, та коли шериф притьмом підступив до нього, повів рукою і, либонь-таки, відкинув шерифа на крок назад.— Нічого,— вимовив він задихано. А тоді зарепетував хрипким тремтячим голосом:— Гетьте звідси! Гетьте з моєї господи всі, як один! — Але шериф не рушив із місця, ані ми з дядьком Гевіном, і вже по хвилі старий перестав тіпатися. Та він усе ще тримався за ріжок столу. Голос у нього був, одначе, спокійний.— Подайте мені віскі. Онде на буфеті. І три склянки.— Шериф підніс це все — віскі в старосвітській гранчастій карафці та три важкі склянки—й поставив перед ним. Коли тепер він заговорив, голос його звучав майже лагідно, і я розумів, чому та сусідка отоді ввечері захотилася прийти ще й назавтра зварити йому поїсти.— Ви вже мені даруйте. Зморився я. Так останнім часом пообсідали клопоти, що я виснажився до краю. Може, власне, змінити місце — якраз те, чого мені треба.

— Але ще не сьогодні, містере Прітчеле,— сказав шериф.

І ось знову, як і того разу, коли жаліслива жінка захотилася навідатися ще раз і покухарювати, він усе зруйнував.

— Може, я сьогодні й не поїду,— гарикнув він.— А може, і поїду, але ви намірились вертати до міста, тож випиймо на щастя — і бувайте здорові.— Він зняв затичку з карафки, налив віскі у три склянки, відставив карафку й розгледівся по столу.— Гей, хлопче,— промовив він до мене,— подай-но відерце з водою. Воно там на полиці на затильній веранді.

А тоді — я вже був обернувся й рушив до дверей, коли це постеріг, що він сягає по цукерницю і занурює ложечку в цукор, і я завмер на місці. І я пам'ятаю обличчя дядька Гевіна й шерифа, і я теж не вірив своїм очам, коли він поклав повнісіньку, з горою, ложечку цукру в чисте віскі й став його колотити. Бо я придивлявся був не тільки до дядька Гевіна й шерифа, коли той приходив пограти в шахи з дядьком, але так само й до дядькового батька, тобто свого діда, і свого власного батька, поки той ще був живий, і до всіх інших людей, що приходили до дідового дому й пили, як ми це називали, "холодний грог", і навіть я знав, що, готуючи той "холодний грог", не кладуть цукру до чистого віскі, бо в ньому він не розчиниться, а опадє собі піском на дно склянки; що спершу вливають до склянки води, тоді майже церемонно розчиняють у ній цукор, а вже аж потім доливають віскі, і що кожен, хто майже сімдесят літ придивлявся, як старий Прітчел, до готування "холодного грогу" і сам готував його та пив щонайменше п'ятдесят три роки, мусить про це знати також. І я пам'ятаю, як той, кого ми вважали досі за старого Прітчела, схаменувся, що не те робить, і рвучко підніс голову, та було вже запізно, бо дядько Гевін у ту ж мить стрибнув до нього, а він замахнувся рукою і пошпуриив склянкою дядькові Гевінові в голову, і, пам'ятаю, склянка хряпнула глухо об стіну навпроти, поробивши на ній темні патьоки, і загуркотів відіпхнутий стіл, та гостро запахло розлитим із пляшки віскі, і дядько Гевін закричав шерифові: "Держи його, Гюбел Держи!"

Тоді ми кинулися на нього всі втрьох. Пам'ятаю, як дико в'юнилося це дуже, зовсім не дідівське тіло; перед моїми очима він пірнув шерифові під пахву й перука спала йому з голови, і я побачив, як його лице, спотворене люттю, виринає з-під гриму, з-під намальованих зморщок та наліплених брів. Коли шериф здер йому бороду та вуса, видавалося,

начебто разом із ними облупилась і його шкіра, відкриваючи спершу рожеву, а потім багряню плоть, так ніби цією останньою відчайдушною машкарою він мусив закрити своє підборіддя, заличкувати не так лице, як саму кров, ним пролляту.

Вже за тридцять хвилин ми знайшли тіло старого Прітчела. Лежало воно в стайні під комірчиною для паші, в неглибокій, похапцем викопаній ямі, ледь прихованій від ока. Волосся в трупа мало що було пофарбоване, так ще й підрізане, брови теж підрізано й пофарбовано, бороду і вуса зголено. Вбрання він мав на собі те саме, що й Флінт у в'язниці, обличчя його було розтрощене щонайменш одним ударом, очевидячки, обухом тієї самої сокири, що розчерепила йому голову ззаду, отже, риси його не можна було й розрізнити, а лежав би він під землею ще два-три тижні, то вже й запевне ніхто б не признав у ньому старого Прітчела. Під голову йому було дбайливо підмощено здоровезний, мало не в шість дюймів завтовшки, альбом вагою майже в двадцять фунтів із старанно поналіплюваними газетними вирізками двадцятирічної, чи й більше, давності. Був то звіт, повість про хист, талант, кінець кінцем зраджений і зле використаний, так що він обернувся на згубу самому власникові. Тут було все: початок кар'єри, піднесення, вершина, занепад — рекламні листівки, театральні програми, газетні вирізки і навіть одна справжня десятифутова афіша:

СИНЬЙОР КАНОВА

Неперевершений ІЛЮЗІОНІСТ

ЗНИКАЄ У ВАС НА ОЧАХ

Дирекція пропонує тисячу доларів готівкою кожному чоловікові, жінці чи дитині, що.....

" На останку впадала в око свіжа вирізка з вашої мемфі-ської газети, з дописом із Джефферсона. Була то нотатка про цю його останню

ризиковану аферу, де він поставив на карту свій хист і життя заради грошей та багатства і програв — газетна вирізка увічнила кінець не одного життя, а трьох, дарма що навіть тут від двох із них падала лиш одна тінь: гинула ж не тільки невинна недоумкувата жінка, але разом Джоел Флінт і синьйор Канова, і то на додачу до інших розкиданих в альбомі свідоцтв його смерті — обережно сформульованих оголошень із "Розмаїтостей" та "Рекламної афіші", де фігурувало нове змінене ім'я, мабуть, уже не чародійне, бо ж синьйор Канова Великий був уже тоді небіжчик і проходив через чистилище то в одному, то в другому цирку протягом шести чи там-восьми місяців — оркестрантом, робітником арени, дикуном із Борнео аж до останнього етапу, коли вже досягнув самого дна, мандруючи по глухих містечках з рулеткою, що крутилась перед під-робними годинниками на виграш та пістолетами, що не стріляли,— аж поки одного дня, можливо, інстинкт на-шепотів йому ще один спосіб скористатися зі свого хисту.

— І програв цього разу остаточно,— сказав шериф. Ми знову сиділи в кабінеті. За відкритими бічними дверима світлячки, блимаючи, поволі пливли в літню ніч, цвірічали цвіркуни і скрекотали деревні жаби.— А все через той страховий поліс. Не прибув би, скажімо, інспектор до міста і не завернув нас до нього саме вчасно, щоб подивитись, як він розчиняє цукор у чистому віскі,— і він узяв би той чек і змотався б разом із машиною. Натомість він викликає інспектора, а тоді ще кидає виклик нам обом, мовляв, приїжджайте й упізнайте мене під цією перукою та гримом.

— Ти закинув ото якось, нібито він завчасу знищив свідка,— сказав дядько Гевін.— Вона тим свідком не була. Він знищив іншого свідка, це був той, кого ми, згідно з його намірами, мали знайти там у комірчині.

— Свідка чого?— спитав шериф.— Що Джоел Флінт уже не існує?

— Почасті. Але передусім свідка першого злочину, що спричинився до смерті синьйора Канови. Він волів, щоб цього свідка знайшли. Саме тому й не закопав його як слід. А що якби тільки хтось на нього натрапив, то він зробився б раз і назавжди не лише багатий, але й

вільний і від синьйора Канови, що зрадив його, вмираючи вісім років тому, і від Джоела Флінта. Хай би ми навіть знайшли трупа ще до того, як він утік,— що б він тоді сказав?

— Йому треба було трохи дужче понівечити обличчя,— зауважив шериф.

— Не думаю,— сказав дядько Гевін.— То що б він тоді сказав? —

— Ну гаразд,— промовив шериф.— То що?

— "Так, я вбив його. Він укоротив віку моїй дочці". І що б ти на це сказав, ти, представник закону?

— Нічого,— озвався шериф, помовчавши.

— Нічого,— сказав і дядько Гевін.

Десь загавкав собака, невеликий, певно, песик, а потім сова залетіла на шовковицю у дворі і загукала жалісно й тремтливо, і вся пухнаста дрібнота — польові миші, опосуми й кролики, й лиси, й усяке гаддя — заворушилися, шмигаючи та плазуючи по темній землі, що під зорями літнього погідного неба була просто темна, але не пустельна.

— То лиш одна причина, чому він пішов на це,— сказав дядько Гевін.

— Одна причина? — запитав шериф.— А яка ще інша?

— Інша — причина безпосередня. Гроші тут відпадають; він би не зміг, певне, встояти перед тим покликом, хоч би й хотів. Це той хист його. Тепер він, очевидно, карається не так тим, що впіймався, як тим, що впіймався завчасу, поки ще не було знайдено трупа і дано йому змогу впізнати в ньому себе самого, ще до того, як синьйор Канова мав би

доволі часу кинути позад себе свій блискучий циліндр, щоб той зник з очей, і вклонитися під громове стакатто улесливих оплесків, а тоді, повернувшись, ступити широко раз чи два і зникнути й самому з освітленого^ рухливого кола, пропасти, зникнути навіки. Поглянь, що він зробив: сам себе визнав убивцею, коли міг залюбки врятуватися втечею; сам же зняв із себе підозру, коли був звільнився. А ще він під'юдив нас із тобою приїхати туди і, власне, бути йому за свідків та повірників при тому актові, який ми силкувалися відвернути, і він це знав. Чим же міг ще обернутися такий хист, а найпаче здобуті за його допомогою успіхи, як не безмежною погордою до роду людського? Ти ж сам казав мені, що він ніколи в житті не боявся.

— Так,— озвався шериф.— Сказано десь у святому письмі: "Пізнай самого себе". А чи не знайдеться й такої книжки, де сказано: "Людино, бійся самої себе, свого зарозумільства, марноти й гордощів?" Ти б мусив знати — бо ж маєш себе за книжника. Хіба ж не ти колись сказав мені, що саме це й означає отой твій талісман на ланцюжку? То в якій же це книжці?

— В усіх,— відповів дядько Гевін.— Тобто в усіх путніх. Сказано про це в кожній по-своєму, але сказано.

ГАМБІТ КОНЕМ

і

Котресь із них постукало. Але двері відчинилися самі, подавшись під ударами пальців, так що обоє відвідувачів опинилися в кімнаті ще до того, як Чарлз із дядьком підвели очі від шахівниці. Його дядько теж упізнав їх.

Звалися вони Гаррісами. Були то брат і сестра. На перший погляд, вони здавались близнятами не тільки для сторонніх, але й для більшості джефферсонців. Бо на всю Йок-напатофську округу заледве півдесятка

людей справді знало, котре з них старше. Жили вони за шість миль від міста на колишній плантації, де двадцять років тому вирощувано бавовник на продаж та кукурудзу й траву на випас мулам, якими той бавовник обробляли. Але тепер земля ця стала прикметною на всю округу (або, якщо хочете, то й на всю північну частину штату Міссісіпі): квадратну милю її площі займали вигони та пасовиська, обнесені білими щитовими загородами й воринням, а також стайні з електричним освітленням і дім, колись простий сільський дім, а тепер переінакшений на щось лиш трохи менше, ніж кінодеко-рації у довоєнному Голлівуді.

Вони ввійшли й поставали, молоді, тендітні, вишукані, розшарілі від грудневого вечора. Його дядько підвівся.

— Міс Гарріс, містере Гаррісе,— сказав він.— Але ви вже тут — і мені нема чого ..

Одначе хлопець і тепер не став чекати. Чарлз побачив, що сестру свою він тримає не під руку чи за лікоть, а трохи вище зап'ястка, як, скажімо, на старих літографіях поліцай притримує нажахану злочинницю чи розпалений перемогою вояк свою здобич — скулену, тремтячу сабінянку. Те саме він прочитав і на дівочому обличчі.

— Ви Стівенс,— промовив хлопець. Він навіть не питав, а просто стверджував.

— Це так, почасти,— сказав дядько Гевін.— Але бог з ним. Чим я можу...

Хлопець не став чекати и за цим разом. Він обернувся до дівчини.

— Це Стівенс,— промовив він.— Розкажи йому.

Вона, проте, не озвалася. Вбрана у вечірню сукню й хутро, що на нього в Джефферсоні чи й у цілій Йокнапатоф-ській окрузі не стало б

грошей у жодної дівчини (та й жінки теж), вона лише стояла й дивилася на дядька — з застиглим виразом болісного ляку чи жаху, чи що воно там було, на обличчі, а кісточки братової руки на її зап'ястку дедалі білішали.

— Розкажи йому,— промовив хлопець знову. Тоді вона озвалася. Ледь чутно.

— Капітан Гуалдрес. У нас удома...

Його дядько вже був ступив до них кілька кроків. А тепер оце й він спинився, став серед кімнати, дивлячись на неї.

— Ну? — підохотив він.— То розказуйте.

Але вона, видимо, тільки й могла здобутися, що на поривчасте зітхання. Вона просто стояла там і силкувалася виповісти його дядькові — а вірніше, їм обом, бо ж і він, Чарлз, був присутній,— оте своє щось самими очима. Доволі швидко, одначе, вони довідалися, про що йдеться, чи принаймні, що спонукував сестру сказати хлопець, зумисне для цього приволікши її за руку до міста. Чи принаймні — це вже його, Чарлзова, думка,— що хотіла сказати вона. Тільки його-бо дядько й так уже знав, либонь, більше, ніж ті двоє, хлопець і дівчина, збиралися сказати: певне, дядько навіть і все вже тоді знав. Але небіж про це здогадався аж пізніше. І до такої його забарності спричинився сам дядько.

— Так,— промовив хлопець тим самим голосом і тоном, яким заговорив був спершу до старшої віком людини, без належного звертання та шаноби; він уп'яв очі в дядька Гевіна, а Чарлз і собі приглядався до нього, до його обличчя, так само делікатного, як і сестрине, лише без усякої делікатності в очах. Вони, ті очі, навіть не завдавали собі клопоту дивитися на дядька суворо: вони просто чекали. —Капітан Гуалдрес, так званий гість нашого дому. Ми хочемо викурити його з нашої господи, а заразom і з Джефферсона.

— Розумію,— відказав дядько Гевін. І додав: — Яв тутешній призовній комісії. Щось не пригадую вашого прізвища в реєстрах.

Однаке погляд хлопця не змінився ні на крихту. В ньому не видно було навіть зневаги. Він просто чекав.

Тоді дядько Гевін перевів очі на сестру, і голос його тепер став зовсім інакший.

— Чи справді саме в цьому річ? — спитав дядько. Але вона не відповіла. Вона лише вдивлялася в дядька

отими своїми очима, сповненими тривоги й відчаю; а рука їй-звисала при боці, і братові пальці білили навколо її зап'ястка. Тож дядько Гевін тепер промовляв і до хлопця, хоча й далі не спускав ока з дівчини, і голос його був навіть досі ще лагідний чи принаймні спокійний:

— Чому ви прийшли саме до мене? Звідки ви взяли, що я можу вам допомогти? Що я мушу допомагати?

— Хіба ж ви тут не представник Закону? — озвався хлопець.

Дядько все дивився на сестру.

— Я окружний прокурор.— Він говорив і до неї також.— Та якби я навіть і міг вам допомогти, чому я повинен це робити?

Але й цього разу обізвався хлопець.

— Бо я не попущу, щоб той залицяльник заради посагу, отой фертик одружився з моєю матір'ю.

Зараз уперше за весь час, як видалося йому, Чарлзо-ві, дядько справді позирнув на хлопця.

—■ Розумію,— сказав дядько. Голос його змінився. Не те, щоб погучнішав, а просто перестав бути лагідним, ніби дядько Гевін тільки тепер зміг (чи просто мусив) урвати свою мову до сестри.— Це ваш клопіт і ваше право. Та я вас ще раз питаю: чому я повинен до цього встрявати, якби навіть я й міг щось тут зробити?

І тепер вони обоє — дядько й хлопець — перемовлялися швидко й гостро, так наче давали один одному ляпаси.

— Він' був заручився з моєю сестрою. Коли ж дізнався, що гроші належатимуть нашій матері, поки її віку, то й відразу в кущі. _

— Розумію. Ви хочете скористатися із федеральних законів про депортацію, щоб помститися за любовну невдачу сестри.

Цього разу хлопець навіть не відказав. Він лиш визвірився на старшу віком людину, і в очах у нього стояла така холодна, дозріла спокійна лють, що дядько Гевін, як він, Чарлз, помітив, аж завагався на якусь мить і лише .потім обернувся внову до дівчини, і голос його, як і перше, бринів лагідно, а проте довелося йому навіть тепер повторити своє вапитання, щоб вона відповіла:

— Це правда?

— Він не заручувався,— прошепотіла вона.

— Але ви його кохаєте?

Хлопець, одначе, не дав їй навіть і слова сказати, нікому не дав.

— Що вона тямить у коханні?! — вигукнув він.— То як, візьметесь за цю справу, чи мені доведеться скаржитися вашому начальству?.

— Чгі Їб занадто ви ризикуєте, так надовго поки-даючи домівку? —; сказав дядько Гевін тим ласкавим голосом, що його він, Чарлз, уже мав нагору спізнати, і якби це до нього дядько так ой'вався, вТй би відразу схопився і гайда в ноги. Але той хлопець хоч би трбі А\$о,

— Не могли б ви сказати по-людському?— промовив він.

— Я не візьмуся за вашу справу,— сказав дядько'Гевін.

Якусь хвилину хлопець вдивлявся в дядька Гевіна, тримаючи сестру за зап'ясток. Він, Чарлз, гадав тоді, що хлопець зараз її шарпоне, силоміць випхне поперед себе за поріг. Але хлопець її навіть пустив і сдм £не —господар, не власник тих дверей, що ними він уже раз увійшов, не чекавши дозволу й запрошення) відчинив двері й відступився, пропускаючи дівчину першою — простий собі жест, пантоміма ґречності й поваги, хай навіть машинальна, завчена змалку, а в нього це й вийшло машинально: Давалася взнаки довголітня звичка та наука під наглядом найкращих репетиторів, учителів і гувернерів у середовищі, яке хто-хто, а йокнапатофські дами називали добрим товариством. Але тепер у тому жесті поваги не було й сліду *— саме лише зухвальство, бундючність, образлива не тільки для того, кого вона стосувалася, але й для кожного з присутніх, бо ж він і оком не скинув на сестру, притримуючи перед .нею двері, натомість увесь час не відводив погляду від" чоловіка вдвоє за нього старшого, двері чиєї господи він двічі відкрив самочинно, не чекаючи дозволу хазяїна.

— Ну гаразд,— кинув з порога хлопець'.— Глядіть, Щоб не казали, ніби вас не попереджувано.

І їх не стал'о. Дядько Гевін зачинив двері. І завмер на якусь хвилю. То була пауза, затримка, мить непорушності, така мізерно мала, що,

можливо, ніхто її, oprіч нього, Чарлза, і не помітив би. Та й він її помітив лише тому, що не пам'ятав, щоб дядько, меткий жилавий чоловік, однаково жвавий і в мові, і в русі, коли-небудь завагався чи затримався, почавши розмовляти або рухатися... Потому дядько відійшов од дверей і вернувся до столика, а вія, Чарлз, усе ще сидів на своєму місці при шахівниці, ще навіть не отямившись — таким нагальним стаккато все це скоїлося — від того, що сам він мало що не звівся, але навряд чи й встиг би звестися, хоч би й спало йому таке на думку. І, можливо, ще й рота трохи розтулив (йому тоді й вісімнадцяти не сповнилося, а воно ж і вісімнадцятилітньому трапляється таке, що навіть його дядько, хоч і звичний до несподіванок, а й той мусив би визнати: не диво юнакові трохи й спантеличитись, чи принаймні ще не було йому потреби вчитись не розгублюватись), коли сидів отак над недограною партією в шахи і дивився, як дядько повертається назад до свого стільця, і знову сідає, і сягає рукою по перекинуту люльку з кукурудзяного качана на підставці, — і все це одним рухом.

— Попереджувано? — промовив він, Чарлз.

— Саме так він висловився,— сказав дядько Гевін, умостившись на стільці та підносячи люльку до рота і вже беручи сірника з коробочки на підставці,— так що, власне, запалюючи люльку вдруге, він ніби докінчував тим самим повернення від дверей на своє місце.— Я особисто назвав би це погрозою.

Чарлз повторив і це слово,— либонь, і досі ще з розтуленим ротом.

— Ну гаразд,— сказав дядько Гевін.— А як би ти це назвав?

Він запалив уже сірника і тим самим порухом руки підніс полум'я до холодного попелу в люльці і, доказуючи ті слова, ще не взявши цибуха до рота, вже почав без диму пахкати, і збігла, може, секунда чи й дві, поки він схаменувся, що єдине його куриво — сірниковий вогник.

Тоді дядько Гевін кинув сірника до попільнички і пересунув другою рукою фігуру — той хід він замислив, безперечно, ще задовго перед стуком у двері, прочинити які, чи бодай хоч сказати "Ввійдіть!" він запізнився, а може, виявився недосить моторний. Дядько Гевін зробив цей хід, навіть не дивлячись, посунув пішака, відслоняючи партне-рову туру під удар свого офіцера, очевидно, ще до виникнення цього задуму переконаний, що Чарлз про офіцера забув, а потім сидів собі, очікуючи,— над тонким і жвавим обличчям стовбурчилася передчасно посивіла кучма, в руках він тримав дешеву люльку з кукурудзяного качана, на годинниковому ланцюжку висів ключик Фі Бета Каппа, костюм же на ньому мав такий вигляд, ніби він спав щоночі не роздягаючись, відколи його справив. Нарешті дядько Гевін сказав:

— Твій хід.

Але він, Чарлз, теж не вчорашній, хоч трохи рота й роззявив. Насправді він тільки в першу мить збентежився від того вторгнення пізно ввечері, несподіваного й безцеремонного; надворі стояла холоднеча, і хлопець тягнув дівчину за руку просто через поріг парадних дверей, навіть не зволивши подзвонити чи постукати, а далі через чужий хол, де він був хіба що сімнадцять-вісімнадцять років тому, ще немовлям із нянькою, аж до дверей чужої кімнати, цим разом постукавши, щоправда, але не чекаючи на відповідь, а він же не міг бути певен (та й не клопотався тим), що за цими дверима його, Чарлзова, мати не роздягалася якраз до сну.

Хто його здивував, то це дядько: цей-бо меткий на язик, говіркий чоловік звичайно розмовляв так багато і так охоче, а надто про матерії, які його зовсім не обходили, що не інакше, як було в нього роздвоєння особистості: одне його єство — юрист, окружний прокурор, що ходив, і дихав, і витискав собою повітря, і друге — легкоплинний та гомінкий голос, що, здавалося, не мав зовсім нічого спільного з дійсністю, і, ледве-но його зачувши, всяк уявляв, що має діло навіть не просто з вигадками, а зі справжньою фантазією.

Одначе двоє чужих вдерлися не тільки до його будинку, але й до власної його вітальні і віддали йому спершу рішучий наказ, потім кинули погрозу й вилетіли геть,— а дядько Гевін знову сів собі спокійно догравати в шахи та докурювати люльку, і зробив заздалегідь обміркований хід, так ніби не те що жодної перерви не помітив, але ніби її і взагалі не було. А ,тим часом подія та мусила б дати вихід його балакучості аж до самого світанку, бо хоч би з якими справами приходили до цього покою люди, хай і в найвіддаленіших закутків округи, жодна з них, мабуть, не цікавила б його менше, як ця,— адже йшлося про хатні незлагоди, якісь там проблеми чи звади в родині, що жила від міста за шість миль і чотирьох її членів чи принаймні співмешканців хіба десяток людей в усій окрузі знали трохи ближче, ніж тільки з побіжних зустрічей на вулиці. Складалася-бо ця родина з багатії вдови (мільйонерки, як подейкували в окрузі), деЩо прив'ялої, проте ще* досить вродливої жінки близько сорока років, двох розбещених дітей, десь під двадцять літ, одне старше другого на рік, і капітана аргентінського війська, гостя в їхньому домі,— всі четверо наче стандартні герої роману, друкованого з продовженням у розкішному журналі,— навіть не бракувало серед них чужоземного ловця посагу.

Отож саме тому (хоч навіть неймовірна дядькова мало-мовність ще не переконувала його, Чарлза) дядькові й не було потреби розводитися про ці речі. Бо вже ось двадцять років, ще відтоді як тих дітей не було й близько, а принади для чужоземного ловця посагу не було й поготів, округа стежила за розвитком подій, точнісінько як передплатники читають у журналі роман з продовженням, чекаючи, що буде в кожному свіжому числі.

Розпочався той роман двадцять років тому, коли ще і його, Чарлза, не було на світі. Але початок його він однаково знав: успадкував його так само, як батько й мати успадкували книжкову полицю в кімнаті з того боку холу, на якій були не ті книжки, що їх дід призбирав або ж успадкував у свою чергу, а ті, що їх вибирала й купувала бабуса, раз на півроку наїжджаючи до Мемфіса,— важкі похмурі томи ще з часів до появи яскравих суперів, на форзацах у них стояло бабусине ім'я та

адреса і навіть назва крамниці чи книгарні, де їх придбано, і там-таки її школярським, уже вибляклим письмом виведено дату з дев'яностих чи початку тисяча дев'ятсотих років; ці книжки не раз вимінювали, позичали й знову оддавали, щоб писати про них реферати для наступного засідання літературного клубу; на пожовклих сторінках навіть через сорок-п'ятдесят років лишилися відбитки засушених, уже пощезлих квітів, і по тих сторінках проходили тіні чоловіків та жінок, чиїми іменами пізніше називали цілі покоління всі оті Клариси та Юдіти й Маргарити, оті святі Ельми, й Роланди, й Лотари,— жінки завжди шляхетні, а чоловіки хоробрі, вони рухались у якомусь невмирущому місячному сяйві, вільні від болю й гризоти з самого народження, муками пологів не затьмареного, і аж до смерті, смородом розкладу не оскверненої, так що можна було плакати разом з ними, не знаючи ані туги, ані страждань, і радіти разом з ними, не знаючи по-справжньому ні перемог, ні триумфів.

Отже, ця історія належала і йому, Чарлзові. Про дещо він довідався навіть просто від бабусі, хоч-не-хоч наслухавшись її розповідей ще змалечку, вже не кажучи про матір, у певному розумінні причетну до цього всього. І аж до сьогоднішнього вечора роман цей лишався так само невинний і нереальний, як і зжовклі оті томища: була там давня плантація за шість миль від міста, давня вже і в бабусині часи, не дуже велика площею, але родюча й справно, по-господарському порана, і будинок на ній теж невеликий, а проте добротний, щоправда скоріше спартанський, аніж вигідний, навіть як на ті часи, коли люди шукали" зручностей у своїх оселях, бо проводили в них частину свого життя; і план-татор-удівець, що мешкав у тому будинку, фермерував на На своїй дідизні, а довгі літні пообіддя пересиджував у доморобному кріслі-гойдалці на передній веранді, незмінно тримаючи напхваті склянку дуже розведеного водою віскі й читаючи в оригіналі римських поетів, тим часом як біля ніг його дрімала стара сучка-сетер; і дитина, його дочка, сирота без матері, що росла мало не в монастирській самотності, не маючи подруг, ані товаришок до забав, тільки й спілкуючися, що з кількома челядниками-неграми та літнім уже батьком, котрий майже або й зовсім (як гадали в місті й окрузі) не помічав її, бо був однолюбом, і досі не міг пробачити живій дочці смерті своєї дружини-породіллі, хоч у гніві

своєму, звичайно ж, не признавався нікому, а дитині й поготів, уже не кажучи про себе самого; і, зрештою, ця дочка в сімнадцять років нишком від усіх, у всякому разі від окружного люду, побралася з одним, про якого в цій частині штату Міссісіпі ніхто доти й не чув.

І було там ще дещо: примітки, чи там додатки; якась побічна лінія, вписана між рядками чи на берегах основної фабули, апокриф до апокрифу. Він, Чарлз, не пам'ятав, від кого те чув, від матері чи бабусі, і навіть не пам'ятав, чи вони справді були тому свідками, знали все з перших рук, чи хтось третій їм порозказував. От нібито ще перед одруженням був у дівчини хтось інший: відбулися інші заручини, змовини офіційні, справжні, за батьковим офіційним благословенням (так оповідала легенда), а потім усе розірвалося, розпалося, пішло нанівець, чи що,— до того, як на сцені з'явився її майбутній чоловік; заручини були реальні, а проте оповиті таким туманом, що навіть через двадцять років — а протягом усіх цих двадцяти років перестарілі йокпапатофгькі безженці обох статей, як Називав їх дядько Гевін, снуючи плітки на передніх верандах, накидали романтичний плащ тих подій на плечі кожному чоловікові, молодшому від шістдесяти літ, варт лиш тому було скуштувати коли віскі в її батька чи купити в нього паку бавовни,— той наречений залишався не тільки безіменним, але також і безликим, натомість іншому, чужому прибульцеві чого-чого, а цих прикмет не бракувало, дарма що він з'явився зненацька й нізвідки і, нібито, як стій, побрався з нею, не марнувавши часу на заручини — а іа зальоти й поготів.

Отже, та пригода, ті інші, перші, заручини тільки й призвели, що до ефемерних, трохи вже збляклих приміток в апокрифі — якісь там пахощі, тінь, шепіт; тремтливий "так" із вуст молоді дівчини смерком у старому садку, квітка, подарована чи затримана в долоні,— оце й усе, нічого від тих заручин і не лишилося, хіба, може, ту квітку, троянду, засушено між сторінок у книжці, як то час від часу ще робили спадкоємниці бабусиного покоління,— мабуть-таки, напевне то мав бути відгомін якогось напівдитячого захоплення шкільних років. Але, безперечно, то був хтось із Джеф-ферсона чи принаймні з округи. Бо досі дівчина нікуди не

виїжджала, отож і не могла б покохати, заручитися, а потім розлюбити десь на стороні.

Але той чоловік (чи юнак) був безликий і безіменний. Власне, він був просто нематеріальний. Без минулого, без "учора" — витвір дівочих мріянь, тінь, примара, незайманий сам, як і безвинна чернича пристрасть цієї самотньої дівчини. Навіть тих п'ятеро-шестеро дівчат (поміж ними і його, Чарлзова, мати), що були їй, коли можна так назвати, за приятельок протягом трьох чи чотирьох років її навчання в жіночому відділі коледжу, не знали напевне, чи вона справді заручилася, а у вічі її нареченого то й зовсім не бачили. Вона ж бо сама ніколи їм про це не розповідала, і навіть оті чутки, оту безпідставну легенду про легенду зродило — а тепер само стало її частиною — побіжне, одного дня кинуте зауваження її батька: мовляв, для шістнадцятирічної дівчини заручитися — це все одно, що невидющому бути співвласником оригіналу Горацієвого рукопису.

Але його, Чарлзів, дядько мав підстави не розводитися про цю частину роману, бо довідався про перші заручини з других рук, і то через два чи три роки. Бо саме тоді його — дядька — не було: ішов рік 1919, і знову Європа — Німеччина — відкрилася для студентів та туристів зі студентськими візами, і дядько вже поїхав назад до Гейдельберга докінчувати аспірантуру, а коли через п'ять років повернувся, вона вже побралася з іншим, тим самим, котрий мав ім'я та обличчя, дарма що ніхто в місті чи й окрузі не бачив його і не чув майже до того моменту, коли вони прийшли до церкви брати шлюб, і вона вже мала двійко дітей, а далі й собі подалася з ними до Європи, і та давня історія, що й так була всього лише тінню, забулася навіть у Джефферсоні, хіба ото згадували її — хоч і дедалі рідше — за чаєм чи кавою або за дамським пуншем (а потім і ще рідше над плетеними дитячими колисками) шестеро колишніх її приятельок з коледжу. лЦ.

Отже; вона віддалася за чоловіка, чужинця не лише для Джефферсона, але й для всього північного Міссісіпі, а то й для всього штату — місто тільки й знало, що він у всякому разі не був втіленням

безіменної тіні того, іншого роману, який Так і не вплив на світ божий настільки, щоб стати романом для реальних людей. Бо, заручившись, цей не зволікав, не відкладав весілля, дожидаючись, поки вона постаршає на рік; його, Чарлзова, мати зауважила, що досить раз глянути на Гарріса, і вже бачиш: цей ніколи не відступиться ні на крихту і не погодиться поступитись хоч крихтою того, що вважає своїм.

Він був більш як удвічі старший від неї, міг би бути їй і за батька; з першого погляду на цього люб'язного, рум'яного, смішливого здорованя було видно, що очі в нього зовсім не сміються, а оскільки найперше впадало в око саме це, то лише згодом ви усвідомлювали, що сміх не сягав йому глибше зубів, та й край; у чоловіка цього, казав дядько Гевін, був Мідасів доторк *, і він ширив круг себе, як казав дядько, атмосферу пограбованих вдів та їхніх діток, як декотрі люди, бува, ширять атмосферу невдачі або смерті.

Атож, казав дядько Гевін, у цьому романі все було перекручено догори дном. Він — його дядько — був знов удома, цим разом уже остаточно, і дядькова сестра й мати — тобто його, Чарлза, мати й бабуся (та й усі інші жінки, чиї балачки він мимоволі слухав)— розповіли йому і про одруження, і про ті попередні якісь непевні заручини. А вже саме це мало б розв'язати дядькові язика, якби цього вторгнення в його дім виявилось недосить, вже хоча б тому, що ця справа не мала до нього, та й взагалі до реальності, ніякого стосунку, тобто не було в ній нічого такого, що спонукало б його до стриманості та обережності.

І його, Чарлза, звичайно, ще цілих два роки після цього не було в бабусиній вітальні, але він міг уявити собі, як дядько, такий самий із себе, як був до того, і після того, і яким буде довіку, сидів там обіч крісла-гойдалки з підніжком його, Чарлзової, бабусі, кутив знову люльку з кукурудзяного качана, натоптану тютюном білих людей, попивав каву (бабуся не терпіла чаю — казала, він для недуг-ІЖИХ), що заварила Чарлзова мати,— і тонке його обличчя було так само жваве, і так само стовбурчилася його кучма, вже припорошена першою сивиною, коли він 1919 року повернувся додому після трьох років .санітарної служби у

французькому війську і перебув ту весну й літо, ані за холодну воду не взявшись, принаймні про людське око, аж 'поки виїхав назад до Гейдельберга закінчувати аспіран-

7 н. Фолшіср 193

туру,— І вія І тоді балакав без упину, і то не з любові до балаканини, а просто тому, що знав: поки він розмовлятиме, ніхто не зможе сказати того, про що він мовчав.

Вся та інтрига була перевернута догори дном, казав дядько; всі ролі й партії поперемішувались і поплуталися: дитина ні сіло ні впало вчинила й виголосила те, що мало б належати до компетенції батька, припускаючи, звичайно, що його загадкове зауваження про Гораціїв рукопис щось там означало; не батько, а сама дочка відсторонила закохання свого дитинства ("Хоч би й яке' там блаженське та ефемерне було те її захоплення,— сказав дядько і перепитав — так розказувала його, Чарлзова, мати: — Чи хто коли-небудь довідався, як той коханий її звався або що з ним сталося?") — відсторонила, щоб звільнити з-під застави батькову садибу; дитина сама собі вибрала чоловіка вдвічі старшого від неї, але з Мідасовим доторком, хоч то знову-таки батько, а не вона, згідно зі своєю роллю, повинен був вибрати їй мужа і, як треба, навіть присилувати її покласти край тому за давньому романові (тут його, Чарлзова, мати розповідала, що дядько знову промовив: "Хоч би й яке там пuste й ефемерне було те захоплення"), зректися його, і забути, і взяти інший шлюб; і навіть більше того: якби чоловіка вибрав таки батько, в тій інтризі однаково все лишалося навиворіт, бо грошей батько не потребував (дядько і про це, казала його, Чарлзова, мати, перепитав двічі: "Чи той Гарріс уже має достаток, чи ж тільки скидається на здатного розбагатіти, аби лиш йому час на люди?", дарма що не був бозна-який багатий, бо, як казав дядько Гевін, хто залюбки читає латину, той запевне вдовольняється тим, що вже має.

Але вони одружилися. І потім протягом наступних п'яти років непідвладне часові, як казав дядько Гевін, покоління тіточок, старих

панн,— що й досі, через сімдесят п'ять років по Громадянській війні, є підпорою соціальної, а також політичної та економічної єдності Півдня,— стежило за подальшим розвитком подій, як стежать за перебігом роману з продовженням у журналі.

Молоді вирушили у пошлюбну подорож до Нью-Орлеана. як то робив у ту добу кожен, хто вважав свій шлюб законним. Потім молоде подружжя повернулося, і десь так з півмісяця щодень бачили в місті, як воно проїжджає в старому побитому двомісному екіпажі (батько її ніколи не мав автомашин і не хотів мати), запряженому кіньми од плуга,— на передку в повозі сидів плугатар-негр у комбінезоні; в екіпажі, обляпаному всередині й зовні в тих місцях,

де гніздилися кури, а то, може, й сови. Далі цей екіпаж бачили принагідно протягом місяця на Майдані вже з самою тільки молодую, аж поки в місті довідалися, що чоловік її від'їхав назад до Нью-Орлеана на своє підприємство; лише тоді виявилось, що воно в нього є і де саме. Але навіть тоді, і ще цілих п'ять років по тому, ніхто не знав, що то за підприємство.

Отже, тепер місто й округа бачили тільки молоду місіс, що у своєму старому екіпажі приїжджала за шість миль до Джефферсона, можливо, в гості до його, Чарлзової, матері або до котроїсь іншої з тих шістьох давніх своїх подруг, чи, може, просто прогулятись містом, через Майдан, та й вернутися додому. А потім упродовж наступного місяця вона вже проїздила тільки Майданом, та й то хіба раз на тиждень, а не майже щодня, як перше. Минув ще місяць, і в місті вже не бачили й того екіпажа. Здавалося, до неї аж ось коли дійшло те, що в місті й окрузі визнали й про віщо гомоніли цілих два місяці; мала вона тоді ледве вісімнадцять років,— а як казала його, Чарлзова, мати, не показувала й на стільки: худенька, чорнява, темноока, виглядом, як дівчинка, коли сиділа самотня, мов у печері, в отворі екіпажа на задньому сидінні, де таких, як вона, вмістилося б п'ятеро чи шестеро,— вона, казала мати, в школі зірок з неба не хапала, не збиралася й надалі, бо, може,— це вже дядько Гевін казав,— і не потребувала тих зірок, будучи створена для

простого кохання і горя, таки справді для кохання і горя, а не для пиhi й гордощів, раз не спромоглася (якщо взагалі коли-небудь хотіла) бути бодай упевненою в собі, не кажучи вже — триматися козирем.

І ось тепер не лише тим дядьковим тіточкам, старим паннам, видавалося, начебто вони знають, що за підприємство у Гарріса і що то через нього він уже віддавна мусить обертатися значно далі, ніж у Нью-Орлеані, можливо, на чотириста або й на п'ятсот миль далі: звісно, йому більше підійшла б Мексіка — тоді, в двадцяті роки, злочин-ці-втікачі все ще вважали її за далекий і досить безпечний край,— але він навряд чи міг у цій родині й на цій плантації знайти стільки грошей, щоб мусити втікати аж до Мексіки, чи бодай дістатися до неї, чи взагалі вважати втечу необхідною, тим-то, можливо, самі власні страхи загнали його навіть за ті триста миль, що відділяли нас від Нью-Орлеана.

Але вони помилялися. На різдво він повернувся. І тільки-но він насправді повернувся, і вони його знову побачили — усе того самого, якогось непевного віку, привітного, черво-

7* 195

новидого, чемного, позбавленого чару й тривіального,— як знов усе стало на своє місце. Власне весь час так і було; а ті, хто найзавзятіше твердив, ніби він її покинув, тепер були найглибше переконані, що ніколи по-справжньому в те не вірили; і коли він після Нового року від'їхав знову, як кожний інший чоловік, якому лиха доля судила мати роботу, підприємство в одному місці, а родину в другому, — ніхто навіть не помітив того дня. Не сушили вони більше собі голови і його підприємством. Тепер вони знали, що то було: нелегальна торгівля алкоголем, і то не якийсь дрібний продаж крадькома пінтових пляшок у перукарнях при готелях, бо коли тепер вона проїздила екіпажем через Майдан, усе так само одинцем, на ній було хутро, і скоро те вбрання запримічено, як сам чоловік одразу набрав сили й пошани в очах цілого міста й округи. Бо він не тільки був щасливець, а ще й, у згоді з найкращою традицією, трусив калиткою для жінок із власної родини.

Більше того: він діяв також у згоді з іншою, давнішою і тривкішою, американською традицією — досягати успіху навіть не всупереч Законів, а коштом Закону, так ніби сам Закон, а не безталання був його подоланим супротивником. Отож відтоді, повертаючись додому, ходив він по місту в ореолі не лише свого успіху, не лише самого романтизму та зухвальства, припахлого пороховим димом, але й делікатності, оскільки не бракувало йому доброго смаку, щоб держати своє підприємство в іншому штаті за триста миль звідсіля.

І то було велике підприємство. Він вернувся цього літа в найбільшій і найлискучішій автомашині з усіх, що коли-будь лишалися на ніч у межах округи, з чужим негром у лівреї, який тільки й мав клопоту, що вести той автомобіль, мити й глянсувати його. А як знайшлася перша дитина, там з'явилася також нянька: мулатка, куди елегантніша чи принаймні моторніша за всяку іншу джефферсонку, білу або чорну. Потім Гарріс вибрався знову, і тепер їх чотирьох — жінку, немовля, водія в лівреї та няньку — можна було бачити разів кілька щодня у великому лискучому автомобілі, як вони проїздили через Майдан та місто, навіть не завшедесь зупиняючись, аж нарешті округа й місто збагнули, що то, власне, тих двоє негрів вирішують, куди, а можливо, і коли їм їхати.

І Гарріс вертався знов на те різдво й наступного літа, і знайшлася друга дитина, а тоді та, перша, почала ходити, і тепер уже всі в окрузі, а не тільки його, Чарлзова, мати й тих п'ятеро подруг її дівочтва, дізналися нарешті, хлопець то чи дівчина. А тоді помер їхній дід, і вже в це різдво

Гарріс перебрав на себе плантацію, і від жінчиного, чи скоріше від свого власного імені, уклав на правах відсутнього господаря угоду з неграми-орендарями, щоб ті самі обробляли землю наступного року; всі знали, що то, либонь, марний клопіт, і він сам, на думку округи, махнув на це рукою, зовсім не вболіваючи за наслідки. Бо йому було все одно: він сам робив гроші, і кинути їх робити бодай на рік тільки задля праці на якійсь там бавовниковій плантації означало для нього те саме, що запеклому завсідникові кінських перегонів у розпалі сезону піти з іподрому розвозити молоко.

Він робив гроші й чекав, і неминуче настав день, коли йому вже не потрібно було чекати довше. Прибувши додому того літа, він залишався два місяці,— а коли виїжджав, у домі сяяли електричні лампочки й дзюркотіла вода, і де перше в недільні ранки скрипів колодязний коловорот та морозивниця; тепер день і ніч стугоніла механічна помпа у парі з динамомашиною; і тут уже нічого не залишилося по старому чоловікові, котрий майже п'ятдесят років сидів на веранді з чаркою слабенького грогу над Овідієм, Горацієм і Катуллом,— хіба що його доморобне гікорове крісло-гойдал-ка, та відбитки пальців на оправі книжок із телячої шкіри, та срібний келих, з якого він, бувало, попивав, і та стара сучка-сетер, що дрімала у нього біля ніг.

Дядько Гевін казав, що грошова повинь подужала навіть дух старого стоїка, того кріслолюбного провінційного космополіта. Можливо, як на дядьків погляд, вона подужала навіть доччину витривалість у горі. В усякому разі решта джефферсонців додержувалася такої думки. Бо той рік минув, і Гарріс приїхав на різдво, а потім на цілий місяць улітку, і друге дитинча вже теж ходило — цебто вони обоє мали б ходити, хоч ніхто в Джефферсоні не міг за це ручитися, бо тільки й бачено, як вони проїжджають у машині, і та стара сучка-сетер уже здохла, і того ж таки року Гарріс усю землю здав в оренду якомусь чоловікові, що й в окрузі не жив, а тільки у сівбу та жнива наїздив щонеділі ввечері за сімдесят миль із Мемфіса і розташовувався в котрійсь із покинутих негритянських халуп, а наступної суботи ополудні повертався до Мемфіса.

І настав Новий рік, а навесні орендар привіз своїх негрів-наймитів; отже, навіть негри, що жили там і скроплювали своїм потом ті поля уже більше років, ніж їх мала дівчинка, вибралися звідти, і вже й зовсім нічого тут не лишилося по давньому власникові, бо його доморобне крісло, срібний келих та скрині з книжками в замацаних оправах із телячої шкіри лежали тепер на горищі в Чарлзово! матері, а в його будинку жив ніби за сторожа той орендар.

Бо місіс Гарріс теж не стало. Про свій від'їзд, як і про шлюб, вона заздалегідь Джефферсон не сповістила. Була там чи не якась потаємна

змова, бо його, Чарлзова, мати знала, що та вибирається і куди саме, а раз мати, значить і решта п'ятеро також знали.

Одного дня вона ще була в тім домі, звідки, як гадали джефферсонці, вона зроду й не подумає втікати, хоч би як її чоловік там порядкував, хай навіть будинок, де вона побачила світ і мешкала все життя, крім двох тижнів, перё-бутих по шлюбі в Нью-Орлеані, тепер обернено на якийсь мавзолей кабелів, водогінних труб, автоматичних куховарських та пральних машин, синтетичних картин і меблів.

А наавтра її вже не було: з двома дітьми й двома неграми, що й після чотирьох років перебування в селі залишалися неграми-городянами, і навіть із тим довгим, лискучим, схожим на катафалк, автомобілем подалася до Європи оздоровлювати дітей, як подейкували, хоч і не знати, хто пустив таку поголоску, бо вже ж не його, Чарлзова, мати, ані тих інших п'ятеро, що єдині на весь Джефферсон і всю округу знали про її від'їзд, а тим паче не вона сама. Але вона виїхала, втекла, і місто, либонь, гадало, що знає, від чого. За чим, однак, вона погналася і чи взагалі за чим гналася,— цього разу не знав навіть дядько Гевін, чи принаймні про те не розводився,¹ а він же завжди мав щось сказати (і часто вельми слушне) про те, що, власне, його й не обходило.

І тепер не тільки Джефферсон, а й ціла округа стежила за тим усім,— не самі лише тіточки, старі панни, як прозвав їх дядько, перетирали на зубах кожну чутку й припущення (і, можливо, чиюсь надію), сидячи на своїх верандах, а й чоловіки,— і городяни, яким було туди шість миль дороги, і фермери, яким задля цього доводилося перетинати всю округу.

Над'їздили вони туди цілими родинами в пом'ятих запорошених автомашинах і на возах або поодинці на конях та мулах, учора ввечері від плуга, спинялися на узбіччі 'дороги й дивились, як бригади приїжджих робітників—їхньої машинерії вистачило б і на будівництво автостради чи водоймища —¹ рівняють і риють старі поля, де колись просто собі вирощувано бавовник на продаж та кукурудзу, і засівають їх пашею, фунт насіння якої коштував дорожче від фунта цукру.

Вони, проїздили милю за милею повз білі щитові загороди і, сидячи на машинах чи на возах, на конях чи мулах, роздивлялися, як із матеріалів, кращих, ніж ішов у більшості з них на будинки, зводяться довгі ряди стаєнь з електрикою, підсвіченими годинниками, протічною водою та з дротяними сітками на вікнах, чого більшість із них навіть у житлах у себе не мала; вони завертали назад на своїх мулах, може, навіть неосідланих, ще з упряжжю від плуга — щоб не волочилася по землі, її просто закидали на хомут,— і дивилися, як із вагозовів раз по раз вивантажують прегарних породистих огирів, лошаків та кобил, чиї предки за цілих п'ятдесят поколінь (як його, Чарлза, дядько міг би сказати, але не сказав, бо саме того року він, либонь, взагалі перестав розводитися надто довго про будь-що) сахалися б на самий вигляд саден від упряжі, як ото, бува, господиня, помітивши волосину в маслі.

Він (Гарріс) перебудовував дім. Прилітав тепер щотижня літаком (подейкували, що тим самим літаком він перевозив віскі з-над Мексиканської затоки до Нью-Орлеана). Цебто замість колишнього будинку ставлено новий — завбільшки як чотири старих. Досі був то дім одноповерховий, з верандою вподовж усього фасаду, на якій полюбляв сидіти над Катуллом старий господар у саморобному кріслі з келихом грогу, а тепер, коли Гарріс скінчив перебудову, дім скидався на південський особняк з кінофільму, тільки разів у п'ять більший і в десять характерніший для Півдня.

Далі він став туди привозити приятелів з Нью-Орлеана на суботу-неділю й надовше, вже не тільки під різдво та влітку, а й разів зо п'ять протягом року, мовби гроші тепер пливли йому до рук так швидко й легко, що він навіть не мав потреби залишатися там для нагляду. Часом він сам і не приїздив, але приятелів однаково присилав. У будинку весь час жив сторож — не той давнішній, перший орендар, а вже інший, з Нью-Орлеана, камердинер, як Гарріс його називав: гладкий італієць чи грек, що ходив, поки не наїжджали гості, у білій шовковій сорочці без коміра, а в кишені у нього теліпався пістолет. При гостях же він голився і вив'язував банта з м'якого яскраво-червоного шовку і часом у холоднечу вдягав ще й пальто. Одначе з пістолетом, як казали джефферсонці, він

не розлучався, навіть прислугуюючи за столом, хоча з міста й округи нікого й ніколи туди не запрошувано, і ніхто на власні очі того не бачив.

Отже, іноді Гарріс просто прислав своїх приятелів камердинерові під опіку. Ті чоловіки й жінки, вбрані в усе дороге й поприлизувані, мали горді міни й вигляд неодружених, навіть коли й траплялися серед них подружжя; ті чужинці приїжджали здалеку, гнали у своїх великих лискучих спортивних автомашинах через місто — й за містом, де шосе й досі було звичайною сільською дорогою, хоч в одному кінці його він і нагородив казна-чого — кури й собаки валялися там у поросі, шукаючи прохолоди, і блукали ка-бани, телята й мули; і щось нараз схоплюється і підскакує,— в повітрі крутиться пір'я, чути скавучання чи кувікання (і коли це кінь, чи мул, чи корова, чи найгрізніший з-поміж усіх кабан, то в машині вгинається буфер чи там крило), а машина бігу навіть не стишує; так що невдовзі камердинер повісив на ручку зсередини парадних дверей полотняну торбинку з монетами, банкнотами й кількома чеками, що їх загодя підписав Гарріс, і коли фермер, чи його жінка, чи дитина під'їжджали під дім і казали: "кабан", або "мул", або "курка", то він, не відступаючи навіть од дверей, простягав руку до тієї торбинки і відлічував гроші чи заповнював чек, і відкуплявся від них, і вони від'їжджали — шестимильна-бо та ділянка дороги стала тепер таким самим побічним джерелом прибутків для фермерів, як збирання ягід для базару та продаж яєць.

Був там, над тією дорогою, над шосе, і майданчик для гри в поло; городяни, купці, юристи і помічники шерифа могли тепер їздити туди й дивитися, не висідаючи з машин. І сільські так само: фермери, господарі, орендарі й піднаймачі й наймити-строкарі, що носили чоботи лише з необхідності, коли скрізь порозкисає, і верхи їздили лише задля того, що так швидше, ніж пішки, причому в тій самій одежі, в якій і снідали,— вони приїздили туди на конях та мулах, узятих від плуга, щоб постояти під огорожею і подивитись не так на справжніх коней, як на одяг — на жінок та чоловіків, не здатних їздити верхи інакше, ніж у лискучих чоботях і верхових штанях, і на тих між ними, що зовсім верхи не їздили, а проте й собі ходили в таких чоботях, штанях і котелках на голові.

А трохи згодом вони приїздили дивитись на ще одну чудасію. Вони чували про поло і вірили в ті чутки, ще й не бачивши гри. Але отому іншому не йняли віри й досі, навіть коли бачили саме те дійство і підготовку до нього: бригади робітників виймали цілі ланки дорогої дерев'яної огорожі і дротяної, теж навряд чи дешевшої, а прогалини затуляли нижчими тимчасовими бар'єрами з кущів без коріння та дощечок, може, лиш трохи міцніших за сірники,—• вони б і порядного пса не спинили, а теля чи мула й поготів; кінець кінцем в одному місці постала якась подоба муру, відповідно й розмальованого (казали, що той мур з паперу, хоч, певна річ, округа в це не вірила — не тому, що, мовляв, із паперу годі щось такого змайструвати, а оскільки вони не вірили в усяку витівку взагалі; вони знали, що мур не кам'яний саме тому, що він здавався кам'яним, і були готові до всяких брехень, коли їх запевнятимуть, що зроблено його з того чи з того). Такий мур два чоловіка, узявши з обох кінців, могли підіймати й переносити, як ото дві покоївки розкладачку; а в іншому місці, посеред пасовиська на сорок акрів, голого й порожнього, мов бейсбольне поле, з'явився прогін живоплоту, закоргнений не в землі, а в довгастій дерев'яній скрині, схожій на свиняче корито, і позад нього викопана яма, куди оцинкованою трубою завдовжки мало не з милі набігала вода аж від будинку.

Після того як відбулося те дійство разів зо два чи три і чутка про нього прогула по всій околиці, половина чоловіків з округи стали приїздити туди на оглядини, як двоє хлопчаків-негрів розкидають від перепони до перепони клаптики паперу, назначаючи стежку, і як пізніше цією стежкою женуть на тисячодоларових конях чоловіки (один з них у червоній куртці і з мисливським різком) та жінки в штанах і чоботях.

А наступного року там уже гасала ціла зграя гончаків, чудових гончаків, трохи занадто чудових, щоб бути просто псами, як трохи занадто чудові були й коні, щоб бути просто кіньми, і трохи занадто чистих, і трохи якихось химерних — жили вони в теплих .псарнях, захищені, як і ті коні, від негоди, було туди підведено воду,, і челядь доглядала їх незгірш ніж коней. І тепер замість двох негрів з двома довгастими польовими торбами для бавовни, напханими клаптями

паперу, лише один їздив на мулі й волочив за собою на шворці рядняну торбу з чимось, тягнув її нудно-дбайливо до першого бар'єра: тоді злазив, прив'язував мула до чого-небудь поблизу, обережно підтягував торбу до самого бар'єра й через бар'єр, потім знову сідав на мула і волочив торбу до другого бар'єра, і так далі, аж поки виписував повністю петлювате коло, вертаючись на те перше, найближче до шляху, пасовище, звідки вирушив, і де стояли за огорожею прив'язані посторонками робочі коні й мули в упряжі після оранки та непорушні чоловіки в комбінезонах, що приїхали на них верхи.

Потім негр осаджував мула і сидів на ньому, поводячи очима, а один із спостерігачів-завсідників перелазив через вагороду на чолі шістьох, десятих чи п'ятнадцятих ще не втаємничених і, навіть не кинувши оком на негра, минав мула, підходив до тієї торби, підносив її і тримав, поки тих шестеро, дванадцятро чи п'ятнадцятро один по одному нахилилися і нюхали торбу. Тоді клав її назад на землю, і, все ще без слова й без галасу, вони повертали назад і перелазили через загороду, і знову ставали понад нею, ці чоловіки, що просиджували навпочіпки цілу ніч над збаном кукурудзяної горілки круг розжеврілого пенька чи колоди і, поправляючи один одного, вгадували ще десь за милю імена гончаків на сліду за висотою тону їхнього гавкоту; і ось тепер вони дивилися не тільки на коней, що зовсім ніякої дичини й не потребували, а й на собак, як ті з шаленим валуванням женуться навіть не за примарою, а за химерою, і, спершись ліктями на білу загороду, непорушні, сповнені глуму, хоч і стримані, жували тютюн та спльовували.

І щоразу на різдво й під Новий рік його, Чарлзова, мати та решта п'ятеро її подруг 'з дівочтва одержували вітальні листівки. Штемпелі на них стояли римські, лондонські, паризькі, віденські або каїрські, але там їх не куповано. Взагалі їх ніде не куповано за останніх п'ять-десять років, а вибрано й придбано ще давніше, збережено з часів, спокійніших за нинішні, коли люди народжувалися в будинках, не завжди навіть усвідомлюючи, що в них немає водогону чи електрики.

Навіть пахнули вони давниною. Вже не тільки швидкі кораблі курсували по океану, але й діяла трансокеанська авіація, і він, Чарлз, уявляв' собі, як з усіх столиць світу летять у мішках листи, проштемпельовані ще сьогодні, щоб уже на завтра їх одержали, прочитали і зараз же забули, і як серед тих листів старосвітські листівки з давніх часів несміливо шелестять давнішніми сентиментами і давнішньою думкою, глухою до чужоземних імен та чужоземних мов, так ніби вона привезла їх за океан, вибравши просто з шухляди столу в старому будинку, що зник уже років п'ять чи десять тому.

Поміж тими листівками, що надходили його матері й іншим п'ятьом на день народження, траплялися й листи, навіть по десятих роках такі самі — не змінився ані тон, ані стиль, і навіть правопис не поліпшився,— писано їх рукою шістнадцятирічної дівчини і йшлося там і досі про давні хатні клопоти, ба, ще й уживано давніх незмінних провінційних зворотів, наче, покружлявши десять літ у блискучому сяйві великого світу, вона так і не побачила нічого нового, йшлося там не про чиїсь гучні імена чи визначні місця, а лиш про здоров'я та навчання дітей, не про послів, мільйонерів чи королів-вигнанців, а про родини носильників та кельнерів, хотрі були добр! чи бодай ласкаві з нею та її дітьми, і про листонош, котрі вручали їй пошту з дому; вона й сама не завжди пам'ятала, а не писала й поготів, у яких саме першорядних фешенебельних школах навчаються її діти, мовби й не знала, що ті школи першорядні й фешенебельні. Отож дядькова небалакучість була не вдивовижу; він, Чарлз, бачив уже й тоді, як дядько сидів, тримаючи в руці один із надісланих його матері листів, і мовчав — цей старий невинуватий безженець тоді вперше в житті зіткнувся з чимось таким, про що, очевидно, не мав чого сказати, і ось тепер, через десять років, він теж сидить проти нього, Чарлза, цим разом за шахівницею, і досі неговіркий чи бодай неспроможний здобутися на слово.

Однак ані дядько Гевін, ані хто інший не могли б сказати, що й Гаррісова сюжетна лінія перекинулася догори дном. Він, Гарріс, зіграв саме свою роль і то в нагальному темпі: одружився з молоденьким дівчам, удвічі від себе молодшим, і за десять років подесятерив її посаг, а

тоді якось уранці секретарка його адвоката зателефонувала через океан аж у Європу його дружині, сповіщаючи, що її чоловік щойно помер, сидючи за письмовим столом.

Може, він і справді сконав за письмовим столом; може, то й був письмовий стіл у конторі, як із того повідомлення випливало. Бо чоловіка можна застрелити за письмовим столом у конторі з таким же успіхом, як і деінде. І, може, він таки справді помер за письмовим столом своєю смертю, бо сухий закон тоді вже навіть юридично втратив силу, і на той час він був багатий; але й те сказати, що віко в труні вдруge вже не здійсмали, відколи адвокат із десятком елегантно вбраних лакеїв при пістолетах під пахвою привіз її додому, і виставив на день для оглядин в аристократичній залі, що десять років належала небіжчикові, поставивши по лакею з пістолетом у кожній нижній кімнаті, так що тепер кожен джефферсонець, забажавши, міг пройти повз уквітчану труну, оздоблену важкою білою табличкою з ви-гравіюваною рукописним шрифтом ціною — 5500 доларів, та оглянути будинок ізсередини, поки адвокат із лакеями не забрав небіжчика назад до Нью-Орлеана чи ще кудись і там поховав його.

Було це в році, якому судилося стати першим роком нової війни в Європі, чи, вірніше, другої фази тієї давнішої війни, в якій брав участь і його, Чарлзів, дядько; Гаррісова родина однаково мала би повернутися додому протягом наступних трьох місяців.

Коли вони повернулися, ще не збігло й двох місяців. І тоді він, Чарлз, нарешті їх побачив — цебто хлопчика й дівчинку, а не місис Гарріс. Але йому й зайве було її бачити — він уже занадто наслухався материних розповідей, щоб не знати, яка вона собою; здавалося, він не лише бачив її раніше, а й знався з нею стільки ж часу, як і його мати,— та худенька чорнява жінка навіть у свої тридцять' п'ять років виглядала дівчинкою, не набагато старшою за своїх дітей, може, це тому, що вона мала силу, здатність, чи що воноутам було, а може, хист, талан обертатися десять років серед — як сказала б сестра його, Чарлзової, бабусі — коронованих голів Європи, не усвідомлюючи, що вона покинула Йокнапатофську

округу; на око вона була не стільки старіша за своїх дітей, як просто лагідніша, стійкіша, тихіша чи, може, просто спокійніша.

Він, Чарлз, бачив обох її дітей за весь час ледве кілька разів; та й інші, оскільки він знав, не частіше. Хлопець їздив верхи, однак лише на пасовищі чи на майданчику для поло і, як виявилось, не собі на втіху, а щоб вибрати з-поміж коней кількох найкращих і залишити в маєтку, бо за місяць було влаштовано аукціон на одному з менших пасовищ і продано всіх їх, окрім дванадцятьох. Але він, певно, розумівся на конях, бо тих дванадцятеро були такі добрі коні.

І хто його бачив, то казали, що їздити верхи він теж умів добре, хоч і високо підгинав% коліна в якийсь химерний чужинецький спосіб, незнаний у Міссісіпі чи принаймні в Йокнапатофі, де невдовзі пішла поголоска, що він ще й не такий спритний у чомусь, ще химернішому, ніж ця їзда верхи: що він був зіркою серед учнів одного славетного італійського майстра фехтування. Бачили вони час від часу в місті і його сестру, коли та проїздила одною з машин і крутилася по крамницях, як то властиво дівчатам — вони-бо завжди вміють знайти собі щось таке, що треба купити чи бодай хотілося б купити, хай і в найдрібнішій крамниці, байдуже, де вони виростили: в Парижі, Лондоні чи Відні, а чи просто у Джефферсоні, Мотстауні чи Голіноу, штат Міссісіпі.

Але самої місіс Гарріс він, Чарлз, тим разом не побачив. Він тільки уявляв собі, як вона ходить по тому неймовірному будинку, впізнаючи його, мабуть, лише за розташуванням на місцевості, ходить там зовсім не як дух, бо він, Чарлз, взагалі не вбачав у ній нічого від привида. Бо як на привид, вона була за... за... — і врешті він знайшов це слово — затужава. Властиво, тужавість, оця її стійкість, неподатливість, м'як'а тиха гнучкість, завдяки яким вона прожила десять років у сліпучих європейських столицях, так і не збагнувши, що не підкорилася їм ані на йоту,— просто була м'яка, просто гнучка, немов пахучий дух старого саше, наче одна шухляда від столу чи щось таке зі старого дому збереглося неторкнутим, усупереч усім змінам і пертурба-ціям, не тільки непроникна для всього, а Л несвідома своєї неподатливості в самому

нутрі потворного скоробагатькового гриба, і наче хтось ненароком висунув ту шухляду і зненацька він, Чарлз, побачив усе, як воно є, у справжній перспективі: то не вона була тут привидом — примарою був саме потворний Гаррісів будинок; один повів, один легесенький подмук із саше у тій зрушеній шухляді — і всі височезні стіни, все це громаддя портиків зробилися враз прозорі й безтілесні.

Однак її він за тим разом так і не побачив. Бо через два місяці помандрували вони знову, тепер уже до Південної Америки, адже до Європи нікого не пускали. І цілий ще рік надходили його матері й тим п'ятьом листівки та листи, що їх, здавалося, написано з сусідньої округи, так мало там згадувалися чужинські краї,— тепер, одначе, йшлося в них не тільки про дітей, а й про будинок: не про ту потвору, що в неї обернув його Гарріс, а про той, яким він був раніше, так ніби, побачивши знову рідне дворище в просторі, вона пригадала й обриси будинку крізь заслону часу; і наче тепер, поки її там нема, дім знову стоїть цілий та неушкоджений, мовби він тільки й дождався цієї хвилини; скидалося на те, що наприкінці чотирьох десятків літ вона ще менше здатна була відчувати новизну, сприймати нові речі або поняття.

А потім вони повернулися. Тепер їх було вже четверо, бо з ними прибув і той аргентінський капітан кінноти, що переслідував їх, ішов слідом, чи в кожному разі упадав, либонь, таки не за дочкою, а за матір'ю,— так що й ця сюжетна, лінія оберталася догори дном, оскільки капітан Гуалдрес не більше переважував дівчину віком, ніж її батько свою молоду жінку; це бодай надавало всій фабулі якоїсь послідовності.

Отож одного ранку він, Чарлз, зі своїм дядьком переходив Майданом, розмірковуючи (він принаймні) про щось зовсім стороннє, коли це підвів очі — аж вона. І він таки вгадав. Вона виглядала саме так, як він того й сподівався, і не встигли вони спинитись, а він уже відчув і ті пахощі: дух старосвітських парфумів, лаванди й чебрецю і чогось там ще; їх, як можна було спочатку подумати, мав би розігнати вже перший блиск великого світу, та вже наступно! миті ставало ясно: власне ті пахощі, дух,

той. повів, шепіт сильні й витривалі, а не мигтючий блиск світу — скороми-нущий, мов спалах.

— Це Чарлз, — сказав дядько Гевін.— Хлопець нашої Меггі. Сподіваюся, ви будете щасливі.

— Прошу? — не зрозуміла вона. Дядько Гевін проказав ще раз:

— Сподіваюся, ви будете дуже щасливі.

І", він, Чарлз, уже знав: тут щось не гаразд,— ще перед тим, як вона перепитала:

— Щаслива?

— Так,— сказав дядько Гевін.— Хіба ж я не бачу цього з вашого обличчя? Чи, може, мені не слід?

І тоді він збагнув, що саме тут не гаразд. Справа у його дядькові; мабуть, коли десять років тому він замовк на рік, того часу виявилось забагато. Бо, очевидно, в балаканині, як у гольфі чи полюванні на птахів: тут не можна згаяти бодай дня, а коли згаяно цілий рік, то вже гра-вещької вправності чи несхибності ока не відновити.

І він стояв там, приглядаючись до неї, а вона стояла й дивилася на його дядька. Потім зашарілася. Він бачив, як легка барва поволі займається їй по всьому обличчю, як от тінь від хмари лягає на сонячну галявину. А потім та барва перебігла їй навіть по очах, як ото, буває, тінь від хмари сягає плеса, і вам видно не лише ту тінь, а й саму хмару,— а жінка все дивилася на дядька. Тоді раптом похнюпила голову, і дядько Гевін відступив, даючи їй дорогу. А потім дядько й собі обернувся і зіткнувся з небожем, і вони рушили далі, Г навіть опісля, коли вони з дядьком уже пройшли футів сто чи й більше, йому ще неначе вчувалися ті пахощі.

— Що? — спитав він.

— Що — що? — здивувався дядько Гевін.

— Ти щось сказав?

— Я сказав?—здивувався дядько ще дужче.

— Атож, ти сказав: "Спокій — що день, то рідший гість".

— Сподіваймося, що ні,— відказав дядько Гевін.— Це я не про спокій, а про цитату. А зрештою, хоч би й сказав. Адже з Гейдельберга, чи Кембріджа, чи середньої школи в Йокнапатофі й Джефферсоні тільки й того пожитку, що після них чоловік радий язиком плескати і сяк і так.

То, може, таки він, Чарлз, і помилявся. Можливо, зрештою, дядько й не змарнував того року і, як старий отой гольфіст чи стрілець, вже трохи вайлуватий, відзвичаєний, хибкий на руку, що маже раз: поза разом, бо стріляє лиш принагідно,— міг, однак, іще здобутися на влучний постріл, навіть не тоді, як його прикрутить, а просто, коли заманеться. Бо він ще й подумати такого не встиг, як дядько, сягнуто ступаючи поруч,— знайомий і близький, легкий, меткий, безнадійний балакун, що завжди перескакував з теми на тему і завжди був готовий бовкнути щось напрочуд слушне, хоча неодмінно трохи й химерне, майже про все, що його, власне, не обходить,— сказав:

— Ні, облишмо це. Найменше, чого можемо побажати капітанові Гуалдресові, чужинцеві поміж нами, це щоб спокій не був що день, то рідший чи й зовсім рідкий його гість.

Бо на той час уже всі в окрузі чули про капітана Гуалд-реса і майже всі його бачили. Потім одного дня узднів його й він, Чарлз. Капітан Гуалдрес перетинав Майдан на одному з Гаррісових коней, і дядько сказав йому, Чарлзові, що то воно таке. Тобто не про чоловіка — хто він і

що він, а про їх обох, коня й вершника; мовляв, був із них не кентавр, а лиш одноріг. Він виглядав твердим, та не тією млявою твердістю від надміру життя, що притаманна була Гаррі-совим камердинерам, а твердим, як метал, чиста криця чи бронза, висхла, якась майже ніяка. І тільки дядько сказав йому, як він, Чарлз, і сам це побачив,— конювату істоту з давньої поезії з тим єдиним своїм рогом; не кістяним, а з якогось металу, такого чудного, тривкого й незнаного, що навіть мудреці не добрали б йому імені; металу, витопленого з найперших зародків людських мріянь, жадань і побоювань, що формулу їхню згубив чи, може, навіть умисне знищив сам. Коваль; витоплено його з чогось куди давнішого, ніж криця чи бронза, і дужчого за всяку силу страждання, жаху і смерті, сховану в звичайному золоті й сріблі. Ось чому, казав дядько Гевін, чоловік той видається спаяним із конем, як ним їде, і в тому суть цього чоловіка— живої частки живого коня; ця зліплена з двох істота може вмерти, має і мусить, померти, одначе тільки по коневі зостануться кістки; колись вони спорохнявіють і земля їх поглине, але чоловік той залишиться невразливий і непідвладний часові, там, де їх було покладено.

А проте капітан той був собі чоловік як чоловік. Розмовляв по-англійському туго й неоковирно, не завжди зрозуміло, але озивався тією мовою до кого завгодно; незабаром його не тільки знали, а й добре знали в місті й у цілій окрузі. Протягом місяця-двох він об'їздив тут верхи чи не всі закутки, куди можна конем заїхати, і, напевне, знав такі глухі шляхи, й путівці, й стежини, яких, можливо, навіть і Чарлзів дядько, котрий щороку влаштовував у окрузі виборчу кампанію, щоб утриматись на посаді, зроду не бачив.

Він мало того що вивчив округу, але й завів собі тут приятелів. Незабаром всілякий люд став туди навідуватися: не до Гаррісів, а до чужинця; не в гостину до господині дому), чиє дівоче прізвище вони знали протягом усього її життя, і батька її, й діда, а до прибульця, чужоземця, ніколи про нього не чувши ще шість місяців тому і навіть ще через рік не все здатні втямити з його мови. Були то люди надвірньої праці, здебільшого неодружені: фермери, механіки, паровозний кочегар,

інженер-будівельник, двоє молодиків з ремонтної дорожньої бригади, професійний гендляр кіньми та мулами; вони прибували туди на капітанове запрошення поскакати на конях місіс Гарріс — його господині, як усі знали, і коханки, як припускали (ціла округа була певна, ще й не бачивши капітана, що він закидає оком чи там важить на старшу жінку, на матір, яка вже рядила усіма грішми, бо з дівчиною, її дочкою, він міг би побратися ще задовго перед їхнім від'їздом із Південної Америки), і, можливо, майбутньої дружини, коли тільки він цього забажає, а таке мусило статись, як йому вже нікуди буде подітися, бо ж бувши не тільки чужоземець, але до того ще й романського роду, він напевне походив од стародавнього безженця Дон-Жуана і міг упадати в перелюб навіть не від закоханості, а з тієї простої причини, з якої леопард плямистий. *

Власне, скоро заговорили, що, мовляв, якби місіс Гарріс була не людина, а коняка, він би вже давно був одружився з нею. Бо невдовзі з'ясувалося, що любить він тільки коней, як-от інші чоловіки, бува, люблять тільки питво, наркотики чи картярство. Розповідали, як він один ходить до стаєнь серед ночі при місяці або й зовсім потемки і, осідлавши з півдесятка огирів, їздить ними наперемін, аж поки засіріє і зійде сонце. Того літа він побудував для перегонів таке бігове поле з перепонами, що проти нього давніше, Гаррісове, годилося хіба що для гонів немовлятам; ті бар'єри на стежці не просто стояли врівень з парканом, а підносилися понад ним на фут чи два, і змайстровано їх було тим разом не з якихось там сірничин, а з грубих брусів, міцних і надійних, як сволок, і не з пап'є-маше, а зі справжнього каменю, приставленого з Вірджинії та східного Тенессі. І тепер чимало й городян туди вибиралося, бо таки й було на що подивитися: чоловік і кінь зросталися, з'єднувалися, стаючи однією звіриною, а тоді сягали навіть поза цю межу, поза цей ступінь злиття; не важачись, а проте пробуючи, майже фізично намагаючи цю межу, де навіть отак міцно одне з одним спаяні, так безмірно згармонійова-ні, мусили вони розпастися знову на двох, наче пілот і реактивний літак, коли швидкість їхня спершу звукова, тоді двократна, тоді трикратна, і зростає далі й далі аж до апогею їхньої (пілота й машини) спромоги, аж поки залізний корабель вибухне й

розпадеться, і лише крихке, голе тіло пілотове ще нестиметься вперед по той бік звукового бар'єра.

Хоч у даному разі (з цим чоловіком і конем) діялося власне навпаки. Здавалося, цей чоловік знав, що він сам невразливий і розбитися не може, і з них двох підвести може хіба кінь, і що він влаштував біговище і поставив перешкоди, просто щоб побачити, де кінь його нарешті не витримає. І згідно з усіма засадами цього краю рільників та їздців, він, по суті, мав рацію: так, по суті, й належалося їздити верхи; приміром, Рейф Маккелем, один із його незмінних спостерігачів, що добирав, вирощував, муштрував і продавав коней увесь свій вік і знався на них, мабуть, як ніхто в окрузі, казав, що коли кінь у стійлі, обходься з ним, ніби ти заплатив за нього тисячу доларів, але в ділі, потрібному тобі чи вам обом, тобі й коневі, лютому, обходься з ним, ніби можеш купити десяток таких, як цей, по центу за штуку.

І ще одне скоїлося або принаймні почалося десь так зо три місяці тому, і вся округа мусила про це знати або принаймні скласти собі приблизну думку, з тої простої причини, що йшлося про ту єдину сторону чи аспект життя. капітана Гуалдреса з Міссісіпі, яку він намагався тримати якщо не в таємниці, то бодай не на видноті.

Певна річ, раз до справи був причетний капітан Гуалд-рес, то не обійшлося без коня. Власне, округа навіть знала, який саме кінь. То була та єдина тварина — чи то істота, якщо рахувати й капітана Гуалдреса,— на всіх тих широких, обставлених щитами, вилощених акрах, що навіть номінально Гаррісам не належала.

Бо конем володів сам капітан Гуалдрес. Він купив його на власний вибір і за власні гроші чи ті, якими послуговувався як власними;— і, купивши коня за гроші місіс Гарріс, як гадала округа, він здійснив один з найкращих, а можливо, й найкращий хід, на який тільки міг капітан Гуалдрес спромогтися в Північній Америці. Якби він за гроші місіс

Гарріс купив собі дівчину,— що, як усі сподівалися, рано чи пізно він таки зробить, бо ж він був молодший, ніж місіс Гарріс,— погорда й відраза до нього з боку мешканців округи була б менша тільки від їхньої погорди і зневаги до місіс Гарріс. Та що він, як порядна людина, витратив її гроші на коня, то під першим враженням від цього округи наперед його розгрішила: такий шляхетний у перелюбі, такий вірний і невибагливий як приймак, він здобув собі серед йокнапа-тофців своєрідну повагу і не переставав нею тішитися майже півтора місяця, щойно лиш купив того коня і сам привіз його машиною із Сент-Луїса.

Ту кобилу, лошицю, вже напівсліпу від більма, сплотив імпортований огир, незрівнянний у бар'єрних перегонах, і куплено її, всі в окрузі були того певні, не інакше, як на розплід (це в їхніх очах було доказом, що капітан Гуалдрес тримається північного Міссісіпі в кожному разі досить міцно, аби, купуючи, думати принаймні на рік уперед), бо ж ясно, що більш ні до чого не могла придатися кобила, хоч би якої там крові, раз через рік вона мала зовсім осліпнути. Округа лишалась упевненою в тому і в наступні півтора місяця, навіть і після того, як виявилось, що він не просто чекає, поки природа зробить своє, але й що він щось іще витворює з кобилою, і виявили це — не що саме він з тою кобилою робить, а тільки, що він щось таки робить з нею — саме тому, що це вперше він спробував приховати свої кінські справи од людських очей.

Бо цього разу не було глядачів, не було очевидців, не лише тому, що те, що капітан Гуалдрес робив з кобилою, діялося вночі, і звичайно пізно вночі, але ще, й тому, що капітан Гуалдрес просив сам не приходити дивитись, просив із притаманною латиноамериканцеві доброзвичайністю та галантністю, як то заведено серед його палких, мов порох, земляків, і це просвічувало навіть крізь його злиденну мову:

— Не треба сюди ходити дивитись, бо, слово честі, тепер тут нема що дивитись.

Тож вони й не ходили. Зважили, може, й не на його латиноамериканське слово честі, але зважили. Може, там і справді не

було на що дивитись, бо заради чого б то могло бути варто пхатися в таку пору аж бозна-куди, тільки щоб подивитись; одначе вряди-годи котрийсь сусіда, вертаючи пізньої тихої години додому повз ту садибу, чув тупіт копит на якомусь із загонів поза стайнями оддалік від шляху,— одинокий кінь скакав риссю, потім легким галопом, а далі кілька тактів повного чвалу, та нараз тупіт уривався и западала глуха тиша, і можна було полічити до двох чи й до трьох, аж тоді знову з безгучності виринав той звук повного чвалу, що вже стишувався до легкого галопу й рисі, немовби капітан Гуалдрес вихоплював, висмикував, вишарпував тварину одним махом на всьому скаку з руху в непорушність і тримав її так два чи три такти, а тоді сам кидав її знов у шалену гонитву,— навчаючи її не знати чого, хіба що, як зауважив один дотепник у перукарні, обминати на шосе машини дорогою до міста по свою пенсію, коли осліпне.

— Може, він вчить її стрибати,— висловив здогад перукар, чепурний фертик, стомлений і знудьгований з лиця, що мав шкіру такого кольору, як грибова шапка; сонце світило на нього бодай раз кожного дня, бо в полудень він переходив через відкриту вулицю від перукарні до кав'ярні "Ніч Голубка" на обід, і якщо й сидів він коли-небудь на коні, то це було в ті часи, коли він був безборонним діт-лахом і не вмів сам себе від тієї напасті відборонити.

— Серед ночі?—здивувався клієнт.— Потемки?

— Раз кінь сліпне, то відки ж йому знати, що ніч? — сказав перукар.

— Але ж нащо змушувати коня стрибати серед ночі?— спитав клієнт.

— А нащо взагалі стрибають на конях? — відповів перукар, ляпаючи помазком довкола запіненого рота.— Нащо коні взагалі?

Тільки в того. Не було тут глузду й на макове зерня. А капітанові Гуалдресу, як на думку округи, чого-чого, а глузду не бракувало. Його здоровий глузд чи принаймні практичність було доведено, власне, отим

самим вчинком, який трохи згодом заплямував його репутацію в нашій окрузі. Бо всі тоді знали, на що здалась йому та кобила, та сліпа кобила і ніч. Він, цей неперевершений верхівець, лише затулявся конем; він, неморальний ловець підстаркуватих удів, зрадив чистоту і чесність своєї неморальності.

Ішлося не про його моральні засади, а про вірність їм. Щодо його — чужинця та ще й латиноамериканця — моральних принципів ніхто ніколи не мав жодних ілюзій, отже, його моральні вади сприймали наперед, як належне, не чекаючи навіть, поки він того вимагатиме чи проситиме. Але йому накинули моральні засади, самохіть наділили його цілим кодексом, що виявився тепер невластивим йому, і цього капітанові Гуалдресу вже не пробачили ніколи.

Все це зайшло через жінку, іншу жінку. Довелося всім 11 "решті визнати те, чого вони, як тепер зрозуміли, завжди сподівалися від чужинця та ще й латиноамериканця, бо тепер вони знали нарешті, нащо здалась ота коняка,— коняка, рокована осліпнути, і до чого був той нічний тупіт копит, якого ніхто, мабуть, не розумів, та принаймні й не сушив собі дуже голови, щоб зрозуміти. Це був троянський кінь; той чужинець, ледве зугарний стулити кілька слів по-англійському, подався аж до Сент-Луїса підшукати й купити за власні гроші коняку, яку йому було треба: сліпу, щоб було чим виправдати нічну свою відсутність, вже ви-муштрувану чи здатну засвоїти муштру від нього — на певне гасло, можливо від електричного дзвінка, що. вмикався від годинника щодесять-п'ятнадцять хвилин (цим разом фантазія округи сягнула верховин, неприступних навіть гендлярів кіньми, не те що простим дресирувальникам) — кидатися раптово учвал безлюдним загоном, аж поки він верне з побачення і вимкне той годинник, і,, завівши кобилу до стайні, нагородить її цукром чи вівсом.

Певна річ, то мала бути жінка молода, може, навіть молоденька дівчина; найпевніше-таки молоденька дівчина, бо ж була в ньому сувора, безжальна і невигадлива чоловіча принадність, що рядилася в латиноамериканську бездоганність і навіть зливалася з нею, як фрак і

біла краватка зливаються з молодиком і здобувають йому людську прихильність, хоч він і пальцем не кивне, щоб її заробити. Але це не мало ваги. Власне, тільки хтиві людці сушили собі голову, хто була його любка. Інші, решта, більшість їх, новою жертвою цікавилися не більш, як місіс Гарріс. Невблаганні моралісти, вони відцурались не спокусника, а такого собі лісового оленя, що гасає полями, наче рідний ліс йому не настанчить пари. І як згадували місіс Гарріс з> її мільйоном доларів, то так наче рівня, або й, чого доброго, зверхники. І прозивали її подумки не "бідолашною жінкою", а "бідолашною дуркою".

І якийсь час, у перші місяці того першого року по їхньому поверненню з Південної Америки, той хлопець їздив верхи з капітаном Гуалдресом. А він, Чарлз, уже знав: хлопець їздити' вміє. І так воно й насправді було; та тільки дивлячись, як він силкується не відстати від капітана Гуалдреса, що мчить бар'єрною доріжкою, починали ви гаразд розуміти, що таке справжня кінна їзда. І він, Чарлз, думав, що тепер, коли там, у домі, гостює чоловік з іспанською кров'ю в жилах, хлопцеві є, либонь, з ким фехтувати. Але чи фехтували вони чи ні, не знав ніхто, і незабаром хлопець уже навіть перестав ганяти верхи з материним гостем, чи коханцем, чи то майбутнім своїм вітчимом, чи як там його назвати, і тепер у місті могли його побачити хіба лиш, нк він проїздив через Майдан потужним спортивним автомобілем, в якому заднє сидіння й ніша над ним були захищені багажем,— чи то кудись вибираючись, чи саме звідкись вертаючись. А через півроку завжди, як доводилося бачити хлопця так зблизька, що хоч би й у вічі йому зазирнути, він, Чарлз, не міг утриматися від думки: "Хай би на цілому світі тільки й було коней, що одна пара і вони обоє належали йому, без великої, дуже великої потреби я б нізащо не поїхав з ним верхи, навіть якби моє ім'я було капітан Гуалдрес".

II

І ось ці люди — ці маріонетки, ці паперові ляльки, ця ситуація, безвихідь, побутова драма, відьомський, шабаш, називайте як хочете,— впали, мов грім з ясного неба, дядькові Гевінові на голову о десятій

годині холодного вечора за місяць до різдва, а він з того всього тільки й відчув бажання, чи визнав за слушне або навіть за доконечне, повернутися до шахівниці, пересунути пішака й сказати: "Твій хід", наче взагалі нічого не скоїлося, і нічого взагалі не було,— він не тільки відмахнувся, а й відкинув геть і перекреслив увесь цей клубок.

Та він, Чарлз, ще не походив. І цього разу він сам повторив уперто:

— То все гроші.

І дядько цим разом повторив і собі, усе ще гостро, сухо, навіть грубувато:

— Гроші? Чи ж тому хлопцеві йдеться про гроші? Він, мабуть, їх ненавидить, лютує щоразу, як доводиться тягати з кишені ці папірці, лиш тому, що треба чогось купити чи кудись поїхати. Якби тут ішлося про гроші, я б так ніколи нічого й не довідався. Нащо б йому тоді влітати бомбою сюди, до мене, о десятій вечора і спершу владно наказувати, потім вдаватися до брехні, а далі й до погроз, аби лиш стримати свою матір від одруження з чоловіком без грошей? Нехай би навіть той був голяк-голяком, хоч про капітана Гуалдреса цього напевно твердити не можна.

— Ну й що,— сказав він, Чарлз, ізнов таки вперто.— Він не хоче ані матері, ані сестри віддавати заміж за цього чужоземця. Він просто недолюблює капітана Гуалдреса, та й годі.

Тепер дядько Гевін уже й справді змовк, — сидів навпроти за шахівницею і чекав. І враз небіж спіймав на собі дядьків непорушний, задумливий і дуже пильний погляд.

— Ну-ну, — сказав дядько. — Ну-ну-иу.

І дивився на нього, аж він переконався, що не зовсім ще розучився червоніти. А він мав би вже звикнути до цього чи бодай до того, що дядько й досі не забув, дарма що самому йому та обставина випала в голови. Але він бодай стояв на своєму і, високо тримаючи голову, хоч весь спаленілий,— вдивлявся в дядька так само невідривно, як і дядько в нього, відповідаючи також і на це:

— Вже й не кажучи, що він притяг сюди свою сестру і змусив її до брехні.

Дядько Гевін дивився на нього вже не глузливо, тепер навіть і не пильно — дивився, та й годі.

— І чого це воно так, — почав дядько, — що люди в сімнадцять...

— Вісімнадцять, — заперечив він. — Чи вже майже.

— Хай так,— погодився дядько.— У вісімнадцять чи вже майже, — такі переконані, начебто несла літнім людям, як от я, визнати чи пошанувати, чи бодай пригадати те, що молоді мають за пристрасть і кохання?

— Може, це тому, що літні люди вже не бачать різниці між любов'ю та пристрастю і простою собі доброзвичайністю, як, скажімо, не тягнути рідної сестри о десятій годині холодного грудневого вечора за шість миль, щоб змусити її брехати.

— Ну, добре, — сказав дядько Гевін. — Тоді "туше" Чи ж того досить? Бо, як вважає один мін знайомий літній чоловік п'ятдесяти років, нема нічого понад силу сімнадцяти-, і вісімнадцяти-, і дев'ятнадцятилітнім... і, як на те, шістнадцятилітнім також... нічогісінько, а що вже казати про такі речі, як любов і пристрасть чи доброзвичайність, чи там притягти вночі рідну сестру за шість або й двадцять шість миль, щоб змусити її брехати, чи вламуватися до сейфа, а чи вбити когось... Якщо йому

справді довелося її тягти. Її не силувано приїздити; я принаймні жодних кайданів не бачив.

— Однак вона приїхала, — сказав він. — І збрехала. Категорично заперечила свої заручини з капітаном Гуалдресом. А коли ти запитав її прямо, чи його кохає, відповіла "так".

— І за це слово її виставлено з кімнати, — сказав дядько. — Власне, коли вона сказала правду, а таке, до речі, як на мене, теж не понад силу людям сімнадцяти-, і вісімнадцяти-, і дев'ятнадцятирічним, надто ж, якщо можна цим чомусь зарадити. Вона ввійшла сюди, обоє ввійшли, з тією

1 Скорочено від французького "п'єс туше — п'єс жує", тобто "торкнув — ходи"; цією формулою гравець у шахи вимагає від противника походити фігурою, яку той торкнув.

брехнею, завченою спеціально для мене. Але їй не стало духу. Отож вони силкувалися одне одного використати, щоб досягти певної мети. Тільки в кожного з них мета була інша.

— Але обоє принаймні облишили свій намір, побачивши, що не на їхнє вийшло. Він облишив досить скоро. Облишив майже так само рвучко, як і почав. Мені здалося на мить, що він ось-ось має швиргонути її за двері до холу, мов ганчір'яну ляльку.

— Так, — сказав дядько Гевін. — Аж надто скоро. Він облишив той план, щоб удатися до чогось іншого, як тільки впевнився, що не може покластися на неї. А вона облишила ще до того. Облишила, як тільки переконалася, що він вислизає з рук або що я не впіймаюся на гачок і, значить, також не дамся до рук. Тим-то вони обоє надумали вдатися до чогось іншого, і мені це не подобається. Бо вони ж небезпечні. Не тим небезпечні, що дурні: дурості, перепрошую, сер, і слід сподіватися в такому віці. Але тому, що досі ніхто, кого б вони достатньо шанували чи

боялися, щоб йому повірити, не сказав їм, що вони дурні та зелені. Твій хід.

І схоже було, що від дядька більш нема чого чекати; на цю принаймні тему від нього явно годі чогось домогтися.

Схоже було, що вже й справді нема чого чекати. Він походив. Обміркував цей хід уже теж давненько, давніше за дядька, коли рахувати, як то роблять пілоти, чистий час у польоті, а не просто проминулий час, бо йому ж не доводилось, як дядькові, приземлятися для відсічі напасникам, а потім знову зніматися в повітря. Своїм конем він тримав під боєм дядькову королеву і туру. Тут йому дядько підставив пішака, — тільки він, Чарлз, либонь, один і повірив, що дядько проґавив. І він походив, а тоді походив дядько, і як звичайно, було вже по всьому.

— Мабуть, мені краще було брати королеву двадцять хвилин тому* коли міг, а туру випустити з рук, — сказав він.

— Авжеж, — погодився дядько і заходився розбирати фігури на білі й чорні, поки він, Чарлз, діставав коробку з нижньої полицки столика для курцівського приладдя.— Ти б не зміг їх узяти менш як за два ходи. А кінь, правда, ходить одразу на два поля і навіть одразу в двох напрямках. Та тільки двічі підряд він ходити не може. — Дядько посунув чорні фігури до нього через шахівницю. — Тепер я візьму білі, і ти можеш спробувати щастя ще раз.

— Вже минула десята, — заперечив він. — Скоро пів на одинадцятую.

— Так'і є,— сказав дядько, розставляючи чорні фігури. — Так часто буває.

— Чи не пора мені вже лягати? — закинув він, Чарлз.

— Може, й пора, — відгукнувся дядько, все ще без найменшої затримки, все ще абсолютно лагідний. — Ти не заперечуєш, як я ще трохи посиджу, правда ж?

— Може, тобі краще тоді гратиметься, — сказав він. — Граючи сам із собою, бодай хоч подивуєшся вперше в житті з похибок супротивника.

— Ну, гаразд уже, гаразд, — озвався дядько. — Чи ж не сказав я "туше"? Та постав хоч фігури назад на шахівницю, гратимеш там чи ні.

Оце і все, що він, Чарлз, тоді знав. Нічого більшого навіть і не підозрював. Але він довідався чи, скоріше, зміркував дуже швидко. Цього разу вони спершу зачули ходу в холі — легке, різке, сухе стаккато, як то звичайно дріботять дівчата. Живши в дядька, він добре засвоїв, що в усіх домах чи будівлях, де бодай два помешкання більш-менш відокремлені одне від одного, людської ходи майже ніколи не чути. Отож він зрозумів тої ж миті (ще навіть вона постукати не встигла і дядько не встиг ще навіть сказати: "Ну, тепер твоя черга спізнитись відчинити"), що не лише дядько Гевін увесь цей час не сумнівався в її поверненні, але навіть і він сам теж мусив те знати. Тільки він подумав спочатку, що то хлопець послав її знову; і лише згодом подумав — з подивом, як же то вона прихитрилася так швидко його спекатись.

В усякому разі, виглядала вона так, наче весь цей час бігла не спиняючись; притримуючи рукою на шиї хутрянку, з-під якої спадала довга біла сукня, вона постояла в дверях хвильку після того, як він відчинив їх. І страх, може, й досі прозирав у неї на обличчі, та збентеженості тепер в очах не було вже й сліду. Вона подивилась на нього, добре подивилась,— а першого ж разу, як йому видалося, зовсім не завважила його в кімнаті. , "

Потім вона відвела від нього погляд. Увійшла і хутко про-дріботіла через усю кімнату до столика з шахівницею, де (цим разом) стояв дядько Гевін.

:— Я маю вам дещо сказати сам на сам,— мовила вона.

— Можете казати, — відізвався дядько. — Це .Чарлз Ме-лісон, мій небіж. — Він одсунув один стілець від столика. — Сідайте, будь ласка.

Дівчина, проте, й не ворухнулася.

— Ні,— наполягала вона,— сам на сам.

— Не можете розповісти мені правду, коли нас троє, то навряд чи скажете й мені самому, — відповів дядько Гевін. — Сідайте.

Вона ще якусь хвилю не рухалась. Він, Чарлз, не бачив її обличчя, бо вона стояла до нього спиною. Але голос її зовсім змінився.

— Авжеж,— промовила вона і обернулася до стільця. Потім, уже намірившись сідати, знову спинилася, напівобернувшись і дивлячись на двері, наче не тільки сподівалась почути в холі братові кроки, але вже ладна була вибігти аж у вуличні двері подивитись, чи де не видно брата.

Однак це не була справжня затримка, бо зараз же вона й сіла, і спідниці, а з ними й ноги, коли вона повалилася на стілець, миготнули в неї, як то звичайно в дівчат, мовби в них навіть суглоби не так попричіплювано і не там, де в чоловіків.

— Можна мені запалити? — поспиталася вона.

Та не встиг ще дядько простягти руку до пачки Сигарет — сам він їх не палив, — як вона витягла не знати звідки не якусь там платинову, всю в самоцвітах, цигарницю, як то можна було сподіватися, а одну-однісіньку сигарету, зібгану, пом'яту, аж тютюн із неї трусився, наче вона провалялась отак у неї в кишені не один день, і, вхопивши свою руку з сигаретою біля зап'ястка, очевидно, щоб не тремтіла, піднесла її до сірника, якого запалив дядько. Потім вона пахконула димом, прихилила

сигарету до попільнички і склала руки на колінах, не стиснувши, а лише стуливши кулаки, маленькі й непорушні на темному тлі хутра.

— Йому загрожує небезпека,— вимовила вона.— Я так боюся.

— А, — сказав дядько. — Вашому братові загрожує небезпека.

— Ні-ні, — заперечила вона майже дражливо. — Не Мак-сові. Себас... капітанові Гуалдресу.

— Розумію, — сказав дядько. — Капітанові Гуалдресу загрожує небезпека. Він, кажуть, здорово їздить на конях, хоч сам я верхи його не бачив ніколи.

Вона взяла сигарету, похапки затяглася двічі, розкришила її в попільничці, поклала руки назад на коліна і знову зиркнула на дядька.

— Гаразд, — мовила вона. — Я кохаю його. Я вже вам казала. Але я зараз не про це. Просто бувають речі, яким годі зарадити. Так і з цим. Мама його побачила перша, чи то він побачив її перший. Зрештою, вони обоє з одного покоління. А я вже ні... бо Се... капітан Гуалдрес старший від мене на добрих вісім-десять років, а може, й більше. Але це пусте. Не в тім річ. Йому загрожує небезпека. І хай би навіть він проміняв мене на маму, я однаково не хочу бачити, як лихо спаде йому на голову. Не хочу принаймні, щоб мій брат через це потрапив за ґрати.

— Тим паче що ґратами зробленого не поправиш, — підхопив дядько Гевін. — Згоден з вами: куди краще посадовити його за ґрати ще до того.

— До того? — перепитала вона. — До чого?

— До того, як допуститься карного вчинку, за який може потрапити за ґрати,— пояснив дядько, і в голосі його бриніла та неймовірно чемна

безпосередність, що й найхимер-нішим нісенітницям надавала вигляду не. тільки дотепності, а й якогось здорового глузду.

— О! — вигукнула дівчина. Вона подивилася на дядька.— Як то посадовити його? — запитала вона. — Настільки я знаюся на законі: за самі лиш наміри людей не ув'язнюють. Зрештою, він дав би якомусь мемфіському адвокату двісті-триста доларів, і вже завтра його б випустили. Хіба ні?

— Хіба ні? — повторив за нею дядько. — Чи ба, скільки треба адвокату клопоту, щоб заробити триста доларів!

— Із того взагалі не було б ніякої користі, чи не так? — запитала вона. — Вишліть його.

— Вислати вашого брата? — здивувався дядько. — Куди? Навіщо?

— Облиште це,— сказала вона.— Облиште. Чи ви не знаєте, що якби мені було до кого вдатися, крім вас, я б не стояла тут. Вишліть Себ... капітана Гуалдреса.

— Ага,— сказав дядько. — Капітана Гуалдреса. Боюся, іміграційним органам бракує не лише належного бажання, але й такої широкої сфери діяльності, як у мемфіських три-стадоларових адвокатів. З його висланням забарилися б на цілі тижні, ба й на місяці, а тим часом, коли ваші страхи небезпідставні, то й двох^днів забагато. Бо що ж би ваш брат робив увесь цей час?

— Значить, ви, слуга закону, неспроможні потримати його десь під замком, поки Себастьян виїде з нашого краю?

— Кого потримати? — запитав дядько Гевін. — Де потримати?

Вона відвела від нього погляд, хоч сама й не ворухнулася.

— Можна попросити у вас сигарету? — запитала.

Дядько подав їй сигарету з пачки на столику і підніс запаленого сірника, і вона знову випросталася, швидко пахкаючи димом, і заговорила з-поза голубуватих клубків, усе ще не дивлячись на дядька.

— Гаразд, — промовила вона. — Коли врешті між ним та Максом дійшло до справжньої чвари і я зрозуміла, як сильно Макс його ненавидить і що добром у них не обійдеться, я переконала Макса погодитися...

— ...щоб дарував життя нареченому вашої матері,— підказав дядько. — Майбутньому вашому вітчимові.

— Гаразд, — мовила вона з-поза швидких хмаринок диму, що курився з сигарети, затисненої між двох пальців зі шпичастими, фарбованими нігтями. — Бо ж вони з мамою ще ні до чого не домовились, — якщо їм взагалі було про що домовлятися. І вже ж то не мама хотіла залагодити цю справу, бо... І він би однаково мав коні чи бодай гроші на купівлю нових, байдуже з ким із нас... — Вона хутко пахкала сигаретою, не дивлячись на дядька і взагалі ні на що. — Коли я збагнула, що як нічого з цим не зробити, рано чи пізно Макс його вб'є, ми з Максом домовилися так: він зажде ще добу. Я піду з ним до вас і намовлю вислати його назад до Аргентіни...

— Де він тільки й матиме, що свою капітанську платню, — сказав дядько. — І тоді ви подастесь слідом за ним.

— Гаразд, — сказала вона. — ТаК. Отже, мій' прийшли до вас, і тут я побачила, що ви не ймете нам віри і не збираєтесь і пальцем кивнути в цій справі, тож я не знайшла іншої ради, як при вас показати Максіві, що я теж люблю його, аби Макс зробив щось таке, що змусило б вас повірити, що він принаймні не жартує. І так і вийшло, він не жартує, і ви повинні мені допомогти. Повинні.

— А ви теж повинні зробити дещо, — сказав дядько Гевін. —
Повинні почати казати правду.

— Я й казала. І кажу.

— Але не всю. Що там вийшло поміж вашим братом і капітаном
Гуалдресом? Але цим разом уже, як той казав, без гречаної вовни...

На якусь мить вона скинула очима на дядька крізь швидкі хмаринки
диму. Сигарета вже догоріла майже до самих пофарбованих нігтів.

— Ваша правда, — зітхнула вона. — Не в грошах тут річ. Гроші його
не обходять. Їх стане для Себ... для всіх нас. І це навіть не через маму. Це
через те, що Себастьян завше побивав його. В усьому. Себастьян приїхав
навіть без власного коня, і Макс теж добре їздить, але Себастьян побиває
його, побиває на Максових же конях, і ті ж таки коні, Макс про це знає,
перейдуть до Себастьянових рук, скоро тільки мама зважиться врешті і
скаже "так". Макс був найкращий учень у Паолі, а проте одного дня
Себастьян узяв мітлу і відбив два Максові випадки, аж той не витерпів, здер
кульку з вістря рапіри й кинувся так на нього, а Себастьян тією ж таки
мітлою, наче шаблею, відбивав атаку, поки хтось не схопив Макса.

Вона дихала не так тяжко, як швидко, рвучко, майже за-сапано, і все
ще силкувалася затягтися сигаретою, а та була надто.куца, щоб її
курити, навіть якби не тремтіла так шалено в руці; вона обважніло сиділа
на стільці, у тій своїй хмарці з білого шовку й тюлю і в темній похмуро-
лискучій пишноті маленьких забитих звірят, не так бліда із себе, як
делікатна й крихкотіла, і не так навіть крихкотіла, як холодна,
ефемерна, мов рання весняна біла квітка, передчасно розквітла на своїй
стеблинці серед снігу та льоду, — квітка, приречена згинутися у вас-таки
на очах, не знаючи навіть, що вмирає, не відчуваючи навіть болю.

— Це було вже опісля, — сказав дядько Гевін.

— Що? Опісля чого?

— До цього дійшло, — сказав дядько. — Але вже опісля. Не буває, щоб хто кому бажав смерті через те лише, що той взяв гору над ним у перегонах чи фехтуванні. В усякому разі, не буває, щоб хтось доводив таке своє бажання до конкретних дій.

— Буває, — заперечила вона.

— Ні, — сказав дядько Гевін.

— Буває.

— Ні.

Вона перехилилася й поклала недопалок у попільницю обережно, ніби яйце чи капсуль з нітрогліцерином, і випросталася на стільці знову; долоні її тепер лежали на колінах навіть не стулені, а розпростані.

— Гаразд, — озвалася вона. — Цього я й боялася. Я казала... Я знала, вас таке не вдовольнить. То все через жінку.

— Ага, — сказав дядько Гевін.

— Я гадала, може, ви так не будете прискіпуватися, — вела вона далі, і тепер голос її змінився втретє, відколи вона, менш як десять хвилин тому, ввійшла сюди. — Це там, зо дві милі від нашої садиби. Фермерова донька. О так, — зітхнула вона, — знайома ситуація — роман Вальтера Скотта, чи Гарді *, чи ще там когось три століття тому: молодий пан і кріпаки, право сеньйора й усе, що з того випливає. Тільки тут сталося інакше. Бо Макс дав їй обручку. — Тепер її руки, знову стиснуті, лежали на бильцях, і вона знову не дивилася на дядька. — Цього разу було зовсім не так. Краще, ніж у Гарді чи Шекспіра. Бо цим разом було два міських молодики: не сам тільки багатий молодий граф,

але й чужоземний його приятель чи принаймні гість у його домі; цей романтичний брюнет, чужоземний лицар, брав гору над молодим графом в їзді на конях не чиїх, а того ж таки молодого графа, і вибив мітлою рапіру з руки молодому графові. І ось кінець кінцем йому досить лиш було під'їхати вночі під вікно дівчини молодого графа й свиснути...
Зачекайте, — сказала вона.

І звелася. Власне, вона вже йшла, ще й не ставши на ноги. Вона перетнула покій, рвучко розчинила двері, і ще не встиг він, Чарлз, бодай ворухнутись, як її каблучки твердо й хутко застукотіли в холі. Потім грюкнули парадні двері. А дядько — так і стояв собі непорушно, просто дивлячись у ті відчинені двері.

— Що? — запитав він, Чарлз.— Що?

Дядько Гевін, одначе, не відповів; небіж усе ще дивився на ті двері, і тоді, ще перш, ніж дядько встиг би відповісти, вони знову почули грюк парадних дверей і твердий сухий стукіт дівчачих каблучків у холі, тепер уже двох пар, і влетіла дочка місіс Гарріс, і перетяла кімнату, і махнула рукою позад себе, і сказала:

— Ось вона,— і пішла далі, і знов миготнули її ноги й сукня, як сідала на стільця, а вони з дядьком дивилися на ту іншу дівчину — селянку, бо ж йому вже траплялося бачити її в місті в суботу,— то був єдиний спосіб пізнавати сільських, бо ж уста й обличчя вони й собі підмальовували, а часом і нігті, і їхні сукні, хай, може, й пошиті фірмою "Сієрс і Роубак", зовсім уже не скидалися на готове вбрання в'їд Сієрса й Роубака, а часом навіть ним і не були, дарма що й не оздоблені тисячодоларовими норками; дівчина ця була, мабуть, одноліток міс Гарріс, але на зріст трохи менша, струнка, однак натоптувата, як то буває у сільських дівчат, чорнява й темноока,— вона зирк мигцем на нього, а тоді перевела погляд на дядька.

— Заходьте, — сказав дядько Гевін. — Я Стівенс. Ваше прізвище Моссоп, коли не помиляюся.

— Я знаю, — сказала дівчина. — Ні, сер. То моя мати писалася Моссоп. А батька звуть Гене Кейлі.

— Обручка теж із нею, — втрутилась міс Гарріс. — Я попросила її прихопити, бо знала, що ви повірите не більше, ніж я сама, почувши цю історію. Я не ганю її, що не носить обручки на пальці. Я б теж не носила, якби мені хто сказав таке, як Макс їй.

Друга дівчина зиркнула на неї й на якусь хвилину затрималася на ній поглядом — чорним, байдужим, некліпним і цілком спокійним, а та собі взяла з пачки ще одну сигарету, хоча цим разом ніхто не запалив їй вогню.

Тоді міс Кейлі знову поглянула на дядька. Очі в неї були поки що як очі. Просто насторожені, та й тільки.

— Я ніколи її не носила, — сказала вона. — А все через батька. Для нього Макс — звичайний шалапут. І я навіть на гадці не маю тримати її в себе, тільки стрінуся з Максом — зараз же йому поверну. Бо я тепер теж думаю...

З уст міс Гарріс злетів якийсь звук. Навряд чи, подумав він, такого навчили її в швейцарському монастирі. Міс Кейлі знов кинула на неї той свій чорний, задумливий погляд. Але очі в неї ще й тепер були як очі. Потім вона звернула їх на дядька. ^

— Його слова не образили мене. А ось те, як він сказав їх, не сподобалося мені. Може, він тоді інакше й не міг сказати. Та тільки він мусив придумати якийсь інший спосіб. Але я не розгнівалася на нього за ті слова.

— Розумію, — озвався дядько Гевін.

Я однаково б не розсердилась на нього за те.

— Розумію, — повторив дядько Гевін.

— Але він робив не по правді. Від самого початку не по правді. То він перший сказав мені, що краще обручки не носити поки що в людей на очах. Я навіть не встигла відповісти йому, що не така вже й дурна, щоб викритися перед татом із тою обручкою...

З уст міс Гарріс знову злетів той самий звук. Цим разом друга дівчина урвала мову, поволі обернула голову й п'ять-шість секунд видивлялася на неї, що сиділа з незапаленою сигаретою між пальцями. Потім міс Кейлі знову перевела погляд на дядька.

— І то, власне, він сказав, що нам краще не заручатися, хіба що потай. А раз я мала заручатися тільки потай, то, скажіть на милість, чому б то капітан Голдез...

— Гуалдрес,— поправила міє Гаріс.

— . Голдез,— вела далі міс Кейлі,— чи хто інший не міг приїхати до нас, посидіти на веранді й погомоніти? А я ще й люблю часом поскакати верхи на коні, без нагнітів од упряжі, тим-то коли він приїжджав із другим конем для мене...

— А як ти поночі могла бачити, з нагнітами кінь чи без них? — запитала друга.

Тепер міс Кейлі, все ще без поспіху, обернулася всім тілом і подивилася на ту, другу.

— Що? — запитала вона. — Що ти сказала?

— Ану,— втрутився дядько Гевін.— Годі вам.

— Ви, старий дурню,— сказала міс Гарріс. На дядька вона й не дивилася. — Чи, по-вашому, який-небудь чоловік — хіба такий як ви, що вже стоїть одною ногою у могилі,— гасав би щоночі цілими годинами конем сам-один по безлюдному майданчику?

Врав міс Кейлі ворухнулася. Вона хутко ступнула кілька кроків, ідучи нагнулася, закотила край спіднички, витягла щось із-за панчохи і зупинилася перед кріслом міс Гарріс, і якби то був ніж, вони з дядьком уже б запізналися.

— Встань, — кинула вона різко.

Тепер міс Гарріс запитала "Що?" і скинула очима вгору, все ще тримаючи незапалену сигарету біля рота. Друга яе промовила більш нічого. Вона лиш гойднулася на підборах назад, струнка й натоптувата, і вже була замахнулася, коли це дядько теж кинувся, гукнувши: "Стійте! Стійте!", але вона вже з маху ляснула міс Гарріс в обличчя, і в ту сигарету, і в ту руку, де сигарета, в усе разом, а міс Гарріс підхопилася на кріслі, та так і зосталася там сидіти, вже з поламаною сигаретою, що зависла у неї в пальцях, вже з довгою тонкою подряпиною на щоці; а тоді й сама та обручка з великим діамантом, блиснувши, впала додолу з поли хутрянки.

Міс Гарріс хвильку дивилася на сигарету. Тоді поглянула на дядька Гевіна.

— Вона мене вдарила! — озвалася вона.

— Я бачив, — сказав дядько. — Я й сам ладен був... — І тут підхопився — мусив підхопитися: вона зірвалася в крісла, і міс Кейлі вже

знов гойднулася назад на своїх підборах. Але дядько цим разом їх випередив і, скочивши поміж них, відіпхнув міс Гарріс однією рукою, а міс Кейлі другою, і за мить вони обидві вже стояли там, плачучи, ревучи, ну чистісінько як трилітні діти після бійки, а дядько тим часом, подивившись на них хвильку, нахилився й підняв обручку.

— Вже досить, — сказав він. — Перестаньте. Одна й друга. І гайда у ванну вмиватись. Тими он дверима. — І коли вони обидві хутко рушили, додав: — Не разом. По одній. Ви перша, — це до міс Гарріс. — Там у шафі, є кровоспинне, якщо вам потрібне, бо завжди краще боятися сказу, ніж просто в нього вірити. Проведи її, хлопче.

Але вона вже вийшла до спальні. Міс Кейлі стояла, витираючи носа тильним боком долоні, аж поки дядько подав їй свою хустинку.

— Пробачте мені, — промовила вона, схлипуючи, себто підшморгуючи носом. — Але їй не слід було доводити мене до цього.

— Не слід було давати їй нагоди, — сказав дядько. — Певно, вона лишила вас чекати в машині весь цей час. Заїхала по вас додому і взяла з собою.

Міс Кейлі висякалася в дядькову хустину і відказала:

— Так, сер.

— Тоді доведеться тобі відвезти її додому, — звернувся дядько до нього, Чарлза, не озираючись. — Вони вдвох не можуть...

З міс Кейлі, —одначе, вже було все гаразд. Замашним рухом вона витерла носа спершу справа, потім зліва і замірилася віддати хустинку дядькові, але передумала на півдо-розі, опустила руку з хустинкою і сказала:

— Вернуся з нею. Я не боюся її. Мені залишиться тільки дві милі додому, хоч би навіть далі своїх воріт і не повезла.

— Добре, — погодився дядько Гевін. — Ось, прошу, —

він подав їй обручку.

Був то великий перстень, оздоблений діамантом; з'ним теж усе було гаразд. Міс Кейлі ледве глянула на нього.

— Він мені не потрібен, — сказала вона.

— І мені б не був потрібен, — підхопив дядько. — Але пристойність вимагає, щоб ви оддали його власноручно.

Тоді вона взяла обручку, а потім вернулася міс Гарріс, і міс Кейлі пішла й собі вмитися, і досі ще з хустинкою в руці Міс Гарріс виглядала знову справно, зі склистим мазком кровоспинного на подряпині; і тепер вона тримала платинову, всю в самоцвітах коробочку, тільки то була пудра й усе таке. Ні на кого з них вона не дивилась, а тільки в люстерко на вічкові коробочки, — кінчала чепурити лице.

— Мабуть, я повинна перепросити, — озвалася вона. — Але, мені здається, слуги закону всякого надивилися у своєму ділі.

— Ми намагаємось уникати кровопролиття, — сказав дядько.

— Кровопролиття, — аж здригнулася вона. І зненацька забула про лице, як і про ту платинову коробочку в самоцвітах, і зухвальство та гордощі позлітали з неї, і коли вона звела очі на дядька, знову панував там жах і переляк; і він, Чарлз, знав: йому з дядьком вільно всяке думати про те, що може і що збирається вчинити її брат, але вона принаймні не мала щодо того жодних сумнівів.

— Ви повинні щось зробити, — сказала вона. — Повинні. Якби мені було ще до кого звернутися, я б не морочила вам голови. Але я...

— За вашими словами, ви з ним уклали угоду, що він не робитиме нічого протягом доби, — сказав дядько Гевін. —

Гадаєте, він так і не зламає свого слова, так само, як і ви, — не зробить щось по-своєму за спиною у вас?

— Не знаю,— відказала міс і Гарріс.— Якби ви тільки могли потримати його за ґратами, поки я...

— Цього я не можу, як не зможу й того, другого, вислати завтра до сніданку. А чого б вам не вислати його самій? Ви ж казали, що...

Тепер на обличчі її панував жах і розпач. — — Я теж не можу. Я' пробувала. Мабуть, зрештою, мама таки дужча від мене. Я навіть пробувала з ним поговорити. Але він, як оце й ви: теж не вірить, що Макс небезпечний. Каже, то все одно, що тікати від дитини.

— А воно ж так і є,— сказав дядько. — І це, власне, причина.

— Власне причина чого?

— Нічого, — сказав дядько.

Дядько Гевін уже не дивився на неї, ані на нього, Чарлза, ані взагалі, оскільки він міг судити, ні на що, лише стояв собі, потираючи пучкою великого пальця головку своєї люльки з кукурудзяного качана. Потім вона попросила:

— Можна ще одну сигарету?

— А чом би й ні? — відказав дядько.

Вона взяла сигарету з пачки, '} цього разу Чарлз подав їй вогню, — обережно ступаючи серед порозкиданих на підлозі шахових фігур, він проходив саме повз дядька до курцівського столика по сірники, аж увійшла міс Кейлі, теж іні на кого не дивлячись, і кинула дядькові: 1 — Вона висить на дзеркалі.

— Що висить? — здивувався дядько.

— Ваша хустинка,— пояснила міс Кейлі.— Я випрала її.

— А...— сказав дядько.

і А міс Гарріс промовила:

І — Просто побалакати з ним теж нічого не дасть. Ви пробували раз і знаєте.

— Не пригадую,— сказав дядько.— Не пригадую, щоб Я когось іще чув, крім нього. Але ви маєте рацію щодо балачки. Мені так здається, що вся ця каша заварилася через чийсь надмірну балакучість.

Але вона зовсім не слухала.

— Та й ми теж однаково г ніколи вже не затягнемо його сюди. То вже доведеться вам відвідати нас...

— На добраніч, — сказав дядько Гевін. Вона таки зовсім не слухала.

— ...зранку, поки він ще не встане й не піде куди з дому. В В.
Фолкнер 225

Я зателефоную вам уранці, коли це найзручніше буде зробити...

— На добраніч, — сказав дядько ще раз.

Тоді вони вийшли до холу, ясна річ, залишивши двері відчинені, — себто міс Гарріс залишила, та коли йін, Чарлз, подався причинити їх, міс Кейлі вже верталася сама задля цього, проте, побачивши його, облишила свій намір. Але тільки-но він узявся за ручку дверей, дядько сказав:

— Стривай.

Чарлз спинився з рукою на дверях, і вони почули твердий сухий цокіт дівочих підборів у холі, а тоді, звісно, і стукіт парадних дверей.

— Те саме думали ми й того разу, — сказав дядько. — Сходи, щоб упевнитись.

Але дівчата пішли-таки. Він, Чарлз, стояв у розчинених парадних дверях серед щипливо-морозної, безвітряної грудневої пітьми, коли почув рев потужного мотора на високих обертах і побачив, як велике спортивне авто, гойднувшись і завивши, рушає майже на повній швидкості і, повискуючи шинами по бруківці, зникає за найближчим рогом, і як тильні ліхтарі розчиняються, зникають з очей теж надто швидко, так швидко, що вони вже мушили бути геть за Майданом, коли йому ще вчувався запах припаленої від тертя гуми.

Потім він повернувся до вітальні, де серед порозкидуваних фігур дядько, сидячи, натоптував свою люльку. Він пройшов, не спиняючись, підібрав шахівницю і поклав знову на столик. На щастя, вся та колотнеча зчинилася осторонь і жодної фігури не було роздавлено. Він позбирав їх з підлоги навколо дядькових'ніг і знову порозставляв на шахівниці, навіть походив пішаком від білої королеви, розігруючи класичний дебют, як вимагав того дядько. Дядько все ще натоптував люльку.

— То, виходить, про капітана Гуалдреса говорили таки правду, — озвався він, Чарлз. — Тут замішана дівчина.

— Котра дівчина? — запитав дядько. — Чи ж одна з них двічі не проїхала сьогодні шість миль, аби лиш ми не мали жодних сумнівів, що вона хоче пов'язати своє ім'я з прізвиськом капітана Гуалдреса, хоч би там що; а та, друга, не тільки вдалася аж до кулаків, щоб спростувати наклеп, але не вміє навіть гаразд вимовити його прізвиська?

— А-а...— протяг він.

Потім замовк, присунув крісло до столика і знову сів. Дядько приглядався до нього.

— Ти, бачу, добре виспався? — запитав дядько.

І тоді він теж виявився трохи тугим на розум. Але йому треба було тільки зачекати, бо дядько лише тоді рішуче відмовлявся розжовувати свої дотепи, коли то були справжні дотепи, справжні перли; звичайні ж ущипливі слівця він завжди пояснював.

— Півгодини тому ти рвався до ліжка. Я не міг тебе навіть стримати.

— І ледве дечого не проґавив, — підхопив він. — Тепер я буду розумніший.

— Сьогодні вже не буде чого проґавлювати.

— І я так думаю,— сказав він, Чарлз.— Та міс Кейлі...

— ...доїхала щасливо додому, — докінчив дядько, — звідки, сподіваюсь, нікуди не рипатиметься. І та, друга, теж. Давай, ходи.

— Я вже походив, — сказав він.

— Тоді ходи знову, — промовив дядько, висуваючи свого пішака проти білого. — І цим разом пильнуй, що робиш.

Йому здавалося, що він пильнує, і пильнував, — тепер і раніше, завжди. Але пожиток із тієї пильності був, либонь, усе той самий: він трохи скоріше, ніж завжди, помітив, що й ця партія скінчиться, як і інші; аж раптом дядько позмітав фігури з шахівниці й дав йому розв'язувати задачу з кіньми, турами та двома пішаками.

— Це вже не гра, — заперечив він.

— Те, в чому людська пристрасть, і сподіванки, і дурість можуть відбитись, мов у дзеркалі, а потім дктати й речове підтвердження,—це гра" тільки гра,—сказав дядько.—Ходи.

І цим разом то був телефон, і він, Чарлз, знав заздалегідь, що тепер то буде телефон, і навіть, що говоритиметься, тож, власне, й не потребував чути розмови по той кінець дроту; зрештою, у дядька теж вона не забрала багато часу.

— Так? Слухаю... Коли?.. Розумію. Коли ви дісталися додому, вам кажуть, що він спакував валізу, сів у машину й заявив, що їде до Мемфіса... Ні, ні, не вчи ученого їсти хліба печеного.

Дядько Гевін поклав трубку на місце і сидів, не приймаючи з неї руки, непорушний, затамувавши віддих, навіть не тер великим пальцем голівку люльки; сидів отак довго, аж він, Чарлз, уже ладен був заговорити, коли це дядько підняв раптом трубку і попросив з'єднати його з Мемфісом — це теж не забрало багато часу — з містером Робертом Маркі, адвокатом і місцевим політиком, дядьковим колегою по Гейдельбергу.

— Ні-ні, ніякої поліції; вони його не зможуть затримати. Та я зовсім цього й не хочу; хай лише стежать за ним, щоб

8* 227

не виїхав з Мемфіса без мого відома. Щоб добрий приватний детектив не випускав його з ока та й тільки, непомітно для нього, поки не спробує виїхати з Мемфіса... Що? Я ніколи не дозволю справжнього кровопролиття, принаймні без свідків... Так, поки я приїду і сам за нього візьмуся завтра чи післязавтра... У готелі... Таж там лиш один — "Грінбері". Ти коли чув про кого з Міссісіпі, що знав би там якийсь інший готель? — Зауваження було слухне: в північному Міссі-, сіпі ходила навіть приповідка: штат починається у вестибюлі готелю "Грінбері". — Під прибраним ім'ям? Він? От уже від чого-чого, а від розголосу він не тікає. Він, мабуть, обдзвонить редакції всіх газет, щоб пересвідчитись, чи не переплутали вони його імені та де він зупинився і щоб увіchnили... Ні-ні, ти просто надішли мені завтра телеграму, що тримаєш його під пильним наглядом, і чекай нової звістки від мене.

— Дядько Гевін поклав трубку й підвівся, але до шахів не вернувся — натомість підійшов до дверей і відчинив їх, і став там, рука на кулястій ручці дверей, аж нарешті йому, Чарлзо-ві, стало ясно. Він устав і взяв книжку, що з нею три години тому рушив був нагору. Але тепер він озвався, і дядько тепер йому сказав.

— Так чого ж ти від нього хочеш?

— Нічого, — відповів дядько. — Хочу тільки знати, що він у Мемфісі й нікуди звідти не вирушає. Зрештою, він так і зробить, бо хоче переконати мене й усіх інших, що він сидить собі спокійнісінько, богу духа винен, у Мемфісі чи деінде, тільки не в Джефферсоні, штат Міссісіпі, і хоче він цього в десять разів дужче, ніж я хочу знати, чи він там.

Але він, Чарлз, і тут виявився тугим на розум — мусив і про те запитати.

— Заради алібі, — пояснив дядько. І про це теж мусив.

— Треба для його задуму — для тієї витівки, що він собі намислив, аби настрахати матиного нареченого і змусити, щоб виїхав з нашого краю.

— Витівки? — допитувався він. — Якої б то витівки?

— Звідки ж мені знати? — знизав плечима дядько. — Сам себе запитай, тобі вже вісімнадцять чи майже стільки, а це те саме; ти знаєш, що може вчинити дев'ятнадцятилітній шибеник: може, пошле листа за підписом "Чорної Руки" чи навіть більш-менш влучно вистрелить у нього крізь вікно спальні. Мені ж п'ятдесят, і я знаю одне: дев'ятнадцятилітні здатні на все, і коли світ людей дорослих ще рятується від них, то хіба тому, що вони так наперед певні свого успіху й ототожнюють свої жадання та наміри з уже довершеними вчинками, що зовсім не зважають на всілякі там нудні технічні деталі.

— Якщо та витівка приречена на невдачу, то нема чого тобі морочити голову, — зауважив він.

— То не я морочу, — відповів дядько. — То мені морочать голову. Ще й гірше — дозволяють. Я тільки хочу не випускати його з-під свого чи містера Маркі нігтя, поки не зателефоную завтра його сестрі, і тоді вона... чи їхня мати, чи хтось інший з родини, хто має на нього вплив або гадає, ніби має, або і те й друге, з'їздить по нього і вчинить з ним за власним уподобанням; я б радив зв'язати його десь на стайні й дати його майбутньому вітчимові (це б навіть допомогло капітанові Гуалдресу побороти свою дівочу нерішучість і негайно погодитися на шлюб) походити по ньому гарапником.

— А-а,— протяг він.— З тою міс Кейлі принаймні все гаразд. Може, якби він був тут сьогодні ввечері та побачив її, коли його сестра...

— Ніхто ніколи й не думав, ніби з нею щось не гаразд, хіба що його сестра, — перебив дядько. — То сестра його переконала, начебто з нею щось не гаразд, і закрутила всю цю катавасію. Щоб здобути собі коханого. Може, їй спало на думку, що Гуалдрес виїде з нашого краю, тільки-но брат її знову схопиться за ту рапіру. А може, сподівалася, що для цього вистачить простої розважливості й здорового глузду, і їй так чи інакше лишиться тільки поїхати з ним до якогось місця в Сполучених Штатах або навіть назад до Арген-тіни (де, звісно, більш нема ніяких жінок) і обхідним маневром чи, можливо, просто компромісом, здобути перемогу, зробити його принаймні одноженцем. Але вона його недооцінила і запламувала ганебною підозрою, ніби він цілком дорослий чоловік.

Дядько тримав двері відчинені й дивився на небожа.

— З кожним із них усе гаразд, тільки й того, що молоді. Бо... як я, здається, зазначив хвилику тому... молодість — це приблизно те саме, що й віспа або чума.

— А-а... — протяг він знову. — Може, в цьому клопіт і капітана Гуалдреса. Ми помилялися щодо нього. Я гадав, що йому під сорок. А вона сказала, що він старший за неї тільки на вісім-десять років.

— Що значить: вона вважає його старшим принаймні років на п'ятнадцять, — сказав дядько. — А це значить: він старший, очевидно, років на двадцять п'ять.

— Двадцять п'ять? — перепитав він. — Це б його знову повернуло на колишнє місце.

— А чи вія коли звідти сходив? — промовив дядько.-

Він досі тримав двері відчинені. — Ну?. Ти чого ждеш?

— Нічого, — відказав він.

— Так на добраніч і тобі, — сказав дядько Гевін. — Іди й ти до себе. На сьогодні цей дитячий садок уже зачинено.

III

Отакі-то були справи. Він піднявся до свого покою. І ліг спати, знявши з себе уніформу, "скинувши шкуру", як МОВИ' лося серед курсантів. Бо саме був четвер, а в батальйоні щочетверга відбувалася муштра. І не тільки він (у тім році вже курсант військового училища), а й ніхто не пропускав ніколи муштри, бо їхнє училище, дарма що тільки підготовче, мало репутацію одного з найкращих у країні; як сказав їм під час останнього огляду сам інспектор-геяерал, коли вибухне війна, кожного вісімнадцятилітнього, що зможе довести свій вік, майже автоматично впишуть до офіцерської школи.

Стосувалося це, звісно, і його, Чарлза, бо він уже стояв на порозі цього вісімнадцятиріччя. Та тільки тоді вже буде байдуже, чи йому вісімнадцять, вісім чи вісімдесяті навіть якби він прокинувся вісімнадцятирічним завтра вранці, і то було б запізно. Бо вже буде по війні, і люди потроху почнуть про неї забувати, перш ніж він бодай добудеться до офіцерської школи, & не те що закінчить її.

Для Сполучених Штатів навіть тепер уже по всьому: британці, ота жменька хлопців, — деякі не старші за нього, а деякі, можливо, й молодші, — пілоти на винищувачах британської авіації спинили їх на заході, і тепер ота шалена хвиля перемог та нищення могла покотитися хіба лиш у бездонні глибини Росії і щезнути, наче ввібрана ганчіркою брудна вода на підлозі кухні; і щоразу протягом тих п'ятнадцяти місяців, починаючи від осені 1940 року, коли він, Чарлз, виймав із шафи чи вішав туди знову сукняну уніформу кольору хакі, дуже подібну до справжньої

офіцерської, тільки без чесних підофіцерських личок, а з самими ясно-блакитними петлицями та закатами на взірець емблем студентських корпорацій та безневинними, жодною минувшиною не освяченими металевими ромбами, такими, як ото можна бачити в розкішному готелі на швейцарові або в цирку на диригентові оркестру, і придатними хіба лиш на те, аби ще більше віддалити уніформу від мужності й ризику, від мрії серця, жадібного до слави й хвали,— щоразу він дивився на ту уніформу очима свого жадібного серця (якщо воно справді було таке) чи вже запевне очима, сповненими невиліковного розпачу, який не лишав його ні на хвилю в ці останні місяці, відколи він збагнув, що вже запізно, що він довго зволікав, відкладав через брак відваги й волі, і навіть жаги в тій жадливості,— тож-бо щоразу, як він дивився на уніформу, сукно кольору хакі розпливалося, мав у кіно, мінилось, переінакшувалося магічно в британську блакить, у гакуваті крила сокола і скромні відзнаки рангу. Але блакить була над усе, бо той колір, той саме відтінок, завдяки жменьці молодих англосаксів, став таким наочним символом слави, що вже останньої весни асоціація американських крамарів чоловічою галантереєю та готовим чоловічим одягом обрала його за рекламне гасло, і кожен щасливець чоловічої статі в Сполучених Штатах, що мав на те гроші, міг цього року на Великдень уранці ввійти до церкви в справжньому ореолі мужності, заразом вільний від емблем відповідальності та ризику.

А проте він, Чарлз, зробив щось подібне до спроби (тепер він трохи краще знав справжню її ціну, бо навіть сам спомин не давав йому втіхи). За кілька миль од міста жив фермер, капітан Уорен; колишній офіцер авіації в британському Королівському авіакорпусі, перед тим як перейменовано його в Королівські військово-повітряні сили; він, Чарлз, завітав якось до нього майже два роки тому, коли йому щойно сповнилося шістнадцять років.

— Якби я добився як-небудь до Англії, мене б узяли, правда? — запитав він.

— Шістнадцять років — це трохи замало. І добитися до Англії тепер теж не просто.

— Але менеч б узяли, якби я таки добився, правда, взяли б?

— Авжеж, — відповів капітан Уорен. Потім додав: — Слухай. Попереду часу й часу. Вистачить і перевистачить на всіх нас, поки ця веремія скінчиться. Чом би не зачекати?

Так він і вчинив. Зачекав і перебрав міри. Він міг утішити себе, що зробив так на героєву раду, але якраз тим-то його жадібне серце й не зможе забути цього, бо якщо йому й бракувало чого, то саме хоробрості, а не сумління.

Бо тепер було запізно. Власне, коли взяти Сполучені Штати, то тут взагалі нічого й не починалось, так що все це коштуватиме Штатам тільки грошей, а немає нічого дешевшого від грошей, такого, що можна зужити чи загубити, як казав дядько Гевін; цивілізація для того їх і винайшла, щоб люди могли купувати все, що купується, та ще й мати на тому зиск.

Отже, виглядає так, наче увесь той призов до війська здався лиш на те, щоб викрити Макса Гарріса, а що це спричинило тільки витрату шістдесяти центів на розмову з Мемфісом та ще перебило шахову партію, то викриття Макса Гарріса не варте було навіть своєї ціни.

З тим він і ліг спати; наавтра була п'ятниця, і він міг не надягати свого псевдохакі, щоб "скинути шкуру" і знову на тиждень викинути оту жадливість із серця, якщо то, звісно, була жадливість. Він поснідав; дядько Гевін поїв уже раніше й пішов. Дорогою до школи вія заскочив до дядькової контори по зшитка, якого там учора залишив, і довідався, що Макса Гарріса у Мемфісі нема; він, Чарлз, був ще в конторі, коли саме прийшла телеграма від містера Маркі:

"Відсутній принц відсутній і тут далі що".

І він ще не пішов, як дядько сказав поштареві зачекати й відписав:

"Далі нічого просто дякую".

Отаке-то. Він подумав, що вже по всьому; опівдні, зустрівшись із дядьком на розі, де той чекав, щоб іти разом додому обідати, він забув навіть запитати про ту справу, і дядько сам розповів, що містер Маркі дзвонив йому і сказав, що Гарріса, здається, добре знають не лише клерки, телефоністки, негри-швейцари, коридорні й кельнери з готелю "Грінбері", а й усі шинкарі й таксисти в цій частині міста, і начебто він, містер Маркі, пробував навіть шукати його по інших готелях, виходячи з неможливого припущення, що хтось із нашого штату чував про якісь інші готелі в Мемфісі.

І він сказав, наслідуючи містера Маркі:

— А далі що?

— Не знаю, — відказав дядько. — Хотілося б вірити, що він обтрусив гіл усіх готелів з ніг. своїх і тепер пробуває десь за добрі п'ятсот миль від Джефферсона, і ще в дорозі, тільки що не хочеться зводити на нього позаочі наклеп, закидаючи йому розсудливість.

— А може, таки він її має,— озвався він, Чарлз. Дядько зупинився.

— Що? — звів він брови.

— Ти лише вчора ввечері твердив, нібито дев'ятнадцятилітні здатні на все.

— А, — сказав дядько. — Так, — знов озвався дядько. — Звичайно, — закінчив він, уже рушаючи далі. — Може, й має.

Ото й тільки. Він пообідав і знов дійшов з дядьком до контори: у школі сьогодні, через той урок історії, що міс Меліса Хогенбек іменувала Міжнародними Справами, обоє з велико! літери, і проводила двічі на тиждень, мало бути тяжче для жадливого серця, ніж у неминучий наступний четвер, коли йому доведеться знову начепити свою брунатну "шкуру", шаблю і не освячені минулим зірочки на погонах,— і виструнчуватися на фальшиві, вдавані команди,' що, власне, ніякі й не команди; а невтомний, культивований, добре поставлений голос "дами" товктиме з якимось гарячковим фанатизмом про мир і безпеку — як то впевнено ми відчуваємось, бо старі німечні європейські народи аж надто добре засвоїли науку 1918-го: вони не лише не зважаться зачепити нас, але навіть не можуть собі цього дозволити, поки все хистке, просякнуте жорстокістю громаддя нашого світу не скоцюрбиться, не змаліє до невагомого, нескінченного мурмотання, що навіть не відлунюватиме у самотніх, ізольованих від світу, припорошених стінах класу підготовчої школи, і матиме в стократ менше зв'язку з дійсністю ніж хоча б ота шабля й зірочки. Бо шабля й зірочки.— то принаймні цяцьки, схожі на те, що вони пародіюють, а вся система загальнодержавної підготовки офіцерів запасу була, з погляду міс Хогенбек, так само необов'язковим і нез'ясовним феноменом у структурі освіти, як і навчання дітей на перших курсах коледжу.

І навіть коли він побачив того коня, він менш за все думав про вчорашню пригоду. Кінь стояв у великому обляпаному брудом ваговозі, що спинився в завулку поза Майданом, і коли він проходив там, вертаючись зі школи, якихось півдесятка цікавих стовбичило на виразно шанобливій відстані, розглядаючи ваговіз, і тільки перегодом він додивився й самого коня, припнутого не посторонками, а сталевими ланцюгами, — чисто тобі лев або слон. Бо він, правду кажучи, ще й не роздивився як слід на ваговоза. По суті, не встиг навіть переконатися, зауважити, що¹ там взагалі є кінь, бо в ту ж таки мить помітив, як вуличкою наближається сам Рейф Маккелем; отож він перейшов через

вулицю привітатися з ним, — адже йому з дядьком не раз траплялося їздити, як надходив сезон, на Маккелемову ферму за п'ятнадцять миль від міста полювати перепілок, та й сам, без дядька, він теж, бувало, їздив туди на цілу ніч — цькувати лисиць та єнотів у лісі чи по долині в товаристві близнюкшв-племінників Маккелема, поки ті не пішли оце влітку на військову службу.

Отже, хоч коня він тільки вперше бачив, а проте упізнав його, побачивши Маккелема. Бо всяк в окрузі знав того коня або чув про нього — то був огир, чистокровний, з родоводом, але ні до чого не придатний, як казали в окрузі; Маккелем, за весь час, що торгував кіньми, вперше оце дав маху.

навіть якщо й купив того огира "а талони на тютюн чи мило.

Цього коня було занапащено молодим або й зовсім лошам: тодішній його хазяїн, либонь, думав приборкати коня страхом або насильством. Але кінь приборкати не дався, і весь той досвід навчив його тільки одного: ненависті до всякої двоногої істоти, якоїсь відрази, й люті, й жадоби нищення, як буває у декотрих людей навіть до нешкідливих змій.

Їздити на ньому було неможливо, і навіть як плідник вінуне годився через дикість. Якщо вірити чуткам, він забив двох чоловіків, що випадково потрапили в його загорожу. А проте навряд щоб це була правда, бо тоді б його знищили. Одначе вважалося, ніби містер Маккелем купив цього коня, бо хазяїн хотів його застрелити. А може, Маккелем сподівався коня укоськати... Так чи інакше він завжди спростовував чутки, начебто кінь будь-коли кого вбив, отже, мабуть, що не втратив бодай надії продати його, жоден-бо кінь не буває ані такий кепський, як то каже на нього покупець, ані такий путящий, як запевняє продавець.

Та містер Маккелем знав, що кінь здатний убити людину, і, як вважали в окрузі, був певен, що той тільки чекає нагоди. Бо хоч сам він і

заходив до великого загону, коли кінь був там (проте ніколи — до стійла чи глухої загорожі, де тварина почувала б себе загнаною в тісний кут), але всім іншим забороняв; а раз, подекували, знайшовся на коня й покупець, однак Маккелем відмовив йому. Та це звучало дуже мало ймовірно, бо Маккелем сам казав, що продасть будь-що, аби-но вміло воно стояти на задніх ногах і можна було називати його по імені, бо то вже таке його ремесло.

. Отже, цей кінь стояв у загороді, припнутий песторонками та ланцюгами, вкритий попоною, за п'ятнадцять миль від рідної стайні, — і він, Чарлз, озвався до містера Маккелема:

— Нарешті ви його продали.

— Сподіваюся, що так, — відказав містер Маккелем. — Ніколи не можна вважати коня проданим, поки не зачиняться за ним двері нового стійла. А часом і тоді ще ні.

■— Але принаймні його вже везуть, — сказав він.

— Принаймні везуть, — підтвердив містер Маккелем.

А це означало не вельми багато, власне, нічого не означало,— хіба тільки те, що містер Маккелем з біса квапився довести, начебто взагалі не продав того коня. І це мало відбутися смерком і то коли добре звечоріє; бо вже була п'ята година, а невідомий, що його лихий попутав купувати цього коня, напевне мешкав далеко од Джефферсона, раз ніхто досі про цей торг і не чув,

Потім йому спало на думку ще й інше: оскільки загадковий покупець коня, живучи аж так далеко від Джефферсона, не може дістатися туди за день, якби навіть це було двадцять друге червня, не те що п'яте грудня, то, мабуть, не має значення, о котрій годині містер Маккелем вирушить далі, так що він пішов до дядька в контору, і це було вже все,

за винятком невеличкого постскриптума, а той постскриптум навіть і не забарився. Дядько виклав йому на стіл резюме поточної справи, а також перелік додаваних матеріалів, і він узявся до праці, і, як йому здалося, майже одразу посутеніло, і він засвітив настільну лампу, аж раптом задзеленчав телефон. Він підняв трубку, в якій уже лунав дівочий голос, не змовкаючи ні на мить, так що спливла секунда-друга, поки він його упізнав:

— Алло! Алло! Містер Стівенс? Він був тут! Потай від усіх! Ось тільки виїхав! Мені подзвонили з гаража, я побігла, а він сидів уже в машині, мотор працював, і він сказав, що коли вам охота побачити його, будьте у вас там на розі вулиці за п'ять хвилин; до вашої контори, сказав він, йому ніяк буде зайти, отже, щоб ви були на розі за п'ять хвилин, коли хочете його побачити... чи подзвоніть йому до готелю "Грінбері" і домовтеся на завтра...

Голос ще не замовк, як підійшов дядько Гевін, узяв трубку, послухав трохи, і голос цей, мабуть, не замовкав і опісля, коли дядько поклав трубку на місце.

— За п'ять хвилин? — запитав дядько. — Шість миль?

— Ти ніколи не бачив, як він жене,— сказав він, Чарлз.— Досі він, певно, вже на Майдані.

Але то було б заскоро, навіть як на такого водія. Вони з дядьком вийшли на вулицю і стояли на розі в зимових сутінках, може, з десять хвилин, аж йому Почало здаватися, що насувається нова порція тої галасливої та безглуздої колотнечі, посеред якої чи принаймні край якої вони обидва пробувають від учорашнього вечора і де найменше належить сподіватися того, чого можна сподіватися, чи навіть того, від чого їх застережено.

А проте вони його побачили. Почули ту машину, власне, гудок: мабуть, той Макс не приймав руки від кнопки клаксона чи, може, просто заліз рукою під передній щиток чи під капот і одним посмиком обірвав заземлення — та ще й жалкував, мабуть, 'коли взагалі здатний був зараз думати, що не має старомодного вимикача при глушникові. А він, Чарлз, уявив Гемптояа Кілегрю, нічного полісмена, як той вихоплюється з більярдної, чи "Ночі Голубки", чи де він там саме зараз, але вже запізно, бо машина мчить вулицею до Майдану, виючи й голосячи, з усіма позмиканими фарами та ліхтарями, а тоді з кавкотом і гуркотом виривається з-поміж отій вузької вулиці на простір Майдану; йому, Чарлзові, запам'ятався кіт — чорний силует стрибає через несамовитий світляний сніп, в одну якусь мить цей силует видовжений на десять футів, а в наступну — високий і тонкий, як мигтю-ча шалівка в огорожі.

Але, на щастя, на перехресті не було нікого, крім них двох із дядьком; і тут хлопець їх побачив, — світло фар саме гойднулося і впало на них, наче машина замірялася наїхати прбсто на тротуар. Але в останню мить світло ковзнуло вбік,— до хлопця було рукою сягнути — до його обличчя, до блискучих ошкірених зубів, а машина, мало не черкнувшись об них, шаснула на Майдан і, пронизливо повискуючи шинами на бруківці, круто завернула на Мемфіське шосе, і ось уже стихає гудок, і двигун, і шини, аж нарешті вони з дядьком почули навіть, як до рогу вулиці надбігає, кленучи та горлаючи, Гемптон Кілегрю.

— Двері зачинив? — запитав дядько.

— Так, сер,— відповів він, Чарлз.

— Тоді ходімо додому вечеряти, — сказав йому дядько. — Дорогою можеш заскочити на пошту.

Отже, він заскочив на пошту і зателеграфував містерові Меркі, слово в слово, як сказав йому дядько:

"Він зараз Грінбері цієї ночі разі потреби звернись поліції вимогу джефферсонського начальника поліції".

Бін вийшов і наздогнав дядька на першому ж розі.

— Нащо тепер поліція? — запитав він. — Ти ж наче казав...

— Щоб ескортувати його через Мемфіс, куди то він зібрався їхати, — відповів дядько. — В будь-якому напрямку, тільки не сюди назад.

— Але нащо б то йому кудись вибиратися? — запитав він знову.— Ти ж учора казав, що він нікуди не схоче зникати з очей; його бажання — бути десь у кожного на видноті, поки та його витівка...

— Що ж, я помилявся,— відказав дядько.— І звів на нього наклеп на додачу. Мабуть, я приписував дев'ятнадцятилітньому хлопцеві не тільки більшу винахідливість, але навіть і більшу злостивість, ніж він здатний. Ходім, бо не встигнеш. Тобі треба повечеряти і ще вернутися до міста.

— До контори?— запитав він.— До телефону? А хіба не можуть вони подзвонити тобі додому? Та й якщо він не має навіть наміру затримуватися в Мемфісі, то про віщо ж телефонувати?

— Ні,— відказав дядько.— До кіно. І щоб не було зайвих розпитів, скажу для чого:, тільки звідти мені не морочитиме голови балачками жоден Гарріс віком у дев'ятнадцять чи двадцять один рік, ані жоден Мелісон віком у майже вісімнадцять років. Я збираюся працювати. Сьогодні проведу вечір у товаристві негідників та злочинців, що до лиходійства мають не лише відвагу, але й хист.

Він, Чарлз, знав, про що йшлося: про Переклад. Тому навіть не зазірав до дядькової вітальні. А дядько повечеряв і встав з-за столу перший, так що більше він його не бачив.

І якби він, Чарлз, не пішов до кіно, він би й зовсім не побачив дядька цього вечора; повечеряв він без поспіху, часу ж було досить, хоч би там що казав дядько, і — то тільки дядько, здавалось,. відцурався людського роду — все ще без поспіху, бо ж мав досить часу, рушив крізь холодну свіжу темряву на Майдан до кіно, не знаючи навіть, що там за фільм, і тим навіть не журячись; хай би й чекав його ще один воєнний фільм, йому було байдуже, він думав, пригадував, як колись фільми про війну мали, мусили бути найтяжчим випробуванням для жадливого серця, а проте зовсім ним не стали, бо між кожним таким воєнним фільмом і світовими подіями в трактуванні міс Хогенбек лежала нездоланна прірва, тисячократно глибша, як між світовими подіями міс Хогенбек і курсантськими зірочками та шаблею. І він думав, що якби людство могло витратити увесь свій час на перегляди фільмів, уже не було б ніяких воєн, ніяких інших рукотворних мук, ото тільки, що люди не могли б дивитися фільми аж так довго, бо такій людській біді, як нудьга, кіно ради не дасть, і людині довелося б дивитися фільми не менше, ніж по вісім годин щодня, бо ще вісім вона повинна була б віддавати на сон, а, як казав дядько, крім сну, людина може витримати вісім годин поспіль тільки праці.

Так от, він пішов до кіно. А був би не пішов, то й не минав би на зворотній дорозі "Ніч Голубку", де побачив, упізнав край тротуару напроти уже порожню машину для перевозу коней, із ланцюгами та клямрами, тепер вільно зав'язаними на бічних дошках, і де потім, повернувши голову, угледів крізь вікно, як біля прилавка їсть містер Маккелем, а поруч нього до прилавка притулено важку дубову палюгу, яку він завжди тримав при собі, коли мав діло з незвичайними чи незнайомими кіньми та мулами, і якби в нього, Чарлза, не лишалося ще чотирнадцять хвилин до тієї години (за винятком субот чи як бувала вечірка), коли він у будень мусив уже сидіти у себе вдома, він не зайшов би до кав'ярні і не поспитався в містера Маккелема, хто ж то купив коня.

Місяць уже зійшов. Поминувши осяяний вогнями Майдан, він, Чарлз, бачив, як гострі тіні від його ніг обрубують* тіні від безлистого гілляччя, а потім і тіні від парканів, хоч уже недовго, бо він переліз через огорожу в

кутку підвір'я, щоб не йти аж до хвіртки і скоротити собі шлях. І тепер він бачив у вікні вітальні блиск прикритої абажуром настільної лампи,— він не йшов, не просто біг, а скоріше несла його потужна хвиля першого подиву й приголомшення і. (особливо хоч він і не знав чому) поспіху, коли це в ньому зненацька озвався інстинкт, наказуючи зупинитися, відступити, ухилитися — вчинити все, аби лиш не порушити цієї заборони, цієї години, цього ритуалу Перекладу, що для всієї, родини був Перекладом з великої літери — Старий завіт знов убирано' в шати давньогрецької мови, якою його, новонародженого, перекладали колись із гебрейської; причому дядько заходився коло цього діла ще двадцять років тому, отже, працював на цілі два роки й кілька днів довше, ніж він, Чарлз, живе на світі,— замикався одинцем у вітальні принаймні раз на тиждень (а часом двічі й тричі, коли надто вже допікали йому прикрощі чи образи), і тоді нікому — ні чоловікові, ні жінці, ні дитині, як і клієнтам, доброзичливцям чи друзям — не вільно було бодай доторкнутися до тих дверей, поки дядько не відчинить їх ізсередини.

І йому, Чарлзові, подумалося: якби він мав вісім років, замість майже вісімнадцяти, то, певне, не зважав би тепер на ту лампу над книжками й замкнені двері, а якби мав уже двадцять чотири роки замість вісімнадцяти, то и узагалі б туди не йшов з такої дрібної причини, що якийсь інший дев'ятнадцятирічний хлопець купив собі коня. А може, навпаки (спало йому згодом на думку): маючи двадцять чотири роки, він спішив би, як ніколи, а якраз восьмирічним туди б не пішов, бо ж у вісімнадцять років він тільки й знав, що поспіх, гарячковість і подив, бо ж у вісімнадцять років він не може — так само, як і дядько, чи, може, на відміну від нього — бодай приблизно собі уявити, як Макс Гарріс у свої дев'ятнадцять років сподівається когось перехитрити чи комусь помститися з допомогою коня.

Але, зрештою, це не його, а дядьків клопіт. Від нього вимагалось лиш одне: чимдуж поспішати. І він, тільки переступивши поріг кав'ярні, пустився підтюпцем, завернув за ріг і мчав аж до підвір'я, і через підвір'я додому, і сходами до холу, й через хол до тих зачинених дверей, ні на мить не спиняючись, уже здалеку сягаючи по ручку дверей, ! врешті

до вітальні, де дядько в сорочці без піджака і з дашком над очима сидів за столом під лампою, а перед ним лежала на підпорці розгорнута біблія, грецький словник та люлька з кукурудзяного качана, і на підлозі біля ніг порозгадувано чи не цілий стос паперу.

— Той купив коня, — вигукнув він зопалу. — Нащо йому здався той кінь?

Дядько й тепер не глянув на нього і навіть не ворухнувся.

— Не інакше, як їздити, — відповів він. Потім скинув очима і сягнув рукою по люльку. — Здається, ми ж ясно домовились...

Дядько спинився, люлька теж — по дорозі вже до рота дядькові, — рука нерухомо тримала її над самим столом. А йому таке вже не первина було бачити і тепер здалося, що він бачить знову: в цю мить дядькові очі перестали його помічати, бо в глибині поза тими очима зароджується дзвінка, лунка, дошкульно ущиплива коротка фраза, часом тільки в два слова завдовжки, що витурить його в три вирви за двері.

— Ну гаразд, — озвався дядько. — Якого там коня? Він пояснив, теж коротко:

— Маккелемового. Отого жеребця.

— Ну гаразд, — сказав знову дядько.

І за цим разом він не був туподумом, не потребував ніякого розжовування.

— Оце тільки я від Маккелема, він вечеряє в кав'ярні. Він привіз його туди сьогодні пополудні. Я бачив його ваговоза в завулку, коли йшов зі школи, але не...

Дядько зовсім його не помічав, очі в нього були такі порожні, як і в міс Гаріс, коли вона вчора ввечері вперше ввійшла тими дверима. Потім дядько щось промовив. По-грецькому, по-старогрецькому, бо ж дядько пробував тепер у прадавній добі, коли Старий завіт тільки вперше перекладено чи навіть написано. Бо ч.асом дядько^ так робив; загне щось по-англійському, чого ніхто з них не сказав би при Чарлзовій матері, а потім проказує те саме вже по-старогрецькому; і навіть йому, дарма що тої грецької не тямив, це звучало куди сильніше й переконливіше; навіть і людям, які—принаймні досі — не розуміли, про що мовилося. То був один із таких висловів, що подібних до нього в біблії не вичитаєш, у кожному разі, відколи вона потрапила до рук англосакських пуритан. Дядько вже підхопився, здер з лоба дашок, —пожбунив його геть, ногою турнув свій стілець і з другого стільця схопив піджак та камізельку.

— Плащ і капелюх,— кинув на ходу.— На ліжку. Духом.

І він мотнувся духом... З кімнати до холу вони вилетіли, як ото, бува, машина, їдучи, усмоктує-тягне за собою клаптик паперу: попереду дядько, вже в камізельці й розмаяному незастебнутому піджаку, простягаючи назад руки по плащ, за ним він, Чарлз, пробуючи якимось способом увіпхнути ті руки в рукави плаща.

Потім вони майнули — він, Чарлз, усе ще тримаючи дядькового капелюха — по залитому місячним сяйвом подвір'ю до машини й посідали в неї; і зовсім не прогрівши мотора, дядько на повному газі рвонув миль тридцять на годину з двору на вулицю, буксонував, розвернувся і погнав вулицею все ще на повному газі, і завернув на розі не в той бік, промчав через Майдан хіба трохи повільніше за Макса Гарріса, і, рвучко загальмувавши поряд з ваговозом Маккелема перед кав'ярнею, вискочив з машини.

— Ти почекай,— сказав дядько і кинувся через тротуар у таверну, де за вікном— біля прилавка йому, Чарлзові, було видно містера Маккелема: той і досі пив каву, а обіч і досі стояла та палюга; аж ось убіг дядько й ухопив палюгу і бігцем назад, навіть не спинившись, усмоктуючи за

собою містера Маккелема' так самісінько, як дві хвилини тому всмоктав його, Чарлза, з вітальні, вернувся до машини, рвучко відчинив дверцята, звелів йому, Чарлзові, пересунутися до керма, вкинув до машини палюгу, увіпхнув туди ж містера Маккелема й сам сів, ляснувши дверцятами.

А про нього хай і так, бо дядько був навіть, ще гірший за Макса Гарріса,' навіть коли нікуди не квапився. Цебто спідометр показував удвічі менше, та тільки Макс Гарріс усвідомлював, що мчить як вітер, натомість дядько був певний, ніби їде поволі.

— Газуй,— кинув дядько.— Без десяти десять. Але багатії вечерають пізно, то ще, може, встигнемо.

І він газонував. Невдовзі вони виїхали з міста, тож він міг збільшити швидкість, хоч дорога була покрита самою жорсткою; щб барон Гарріс таки забув — чи в кожному разі не встиг зробити перед смертю,— то це прокласти бетонову автостраду впродовж тих шести миль з Джефферсона. Але вони їхали досить швидко, дядько похилився вперед, примостившись на краєчку сидіння, і стежив за стрілкою спідометра, мовби ладен був, лиш тільки здригнеться, вискочити з машини і метнутися вперед на власних ногах,

— Іди ти к лихій матері зі своїм "здоров, Гевіне".,— сказав дядько Маккелемові.— Гляди мені, доздоровкаєшся, поки притягну тебе, як співучасника.

— Він знає цього коня,— сказав Маккелем.— Аж он куди приїхав до мене додому і затявся купити його. Як сходило сонце, він спав у машині проти передніх воріт, і чотириста чи п'ятсот доларів стирчали з кишені його плаща, наче жменя листя. Чому? Хіба він твердить, що неповнолітній?

— Нічого він не твердить,— сказав дядько.— Видно, він вважає, що до його віку всім зась, навіть вашінгтонському дядькові Сему. Але то байдуже. Що ти зробив з конем?

— Поставив на стайні у стійло,— відповів містер Маккелем. — Але там усе гаразд. Невеличка така стайня всього на одно стійло, та й годі. Він сказав, що я мокку не турбуватись, бо там нічого більш не буде. Він звелів її прибрати й приготувати ще до мене. Але я й сам оглянув ворота й огорожу. Все було як слід. Інакше б я коня не лишив ні за які гроші. ...

— Знаю,— відказав дядько.— А що то за стайня?

— Стоїть осторонь за деревами, далеко від інших стаєнь та загонів, збудована торік улітку. Загін свій окремий, крім великого стійла — тільки сама прибудова, я заглянув і туди: лише сідло, вуздечка, попони, шкребло, щітка й трохи паші. І він сказав, що ніхто не діткнеться до того сідла, й вуздечки, й паші, не довідавшись попереду, що то за кінь, і я сказав: ще б пак, якби хто зайшов за цю огорожу і відчинив двері стійла, сподіваючись там побачити звичайного собі коня, то було б непереливки як цьому чоловікові, так і власникові коня. А він одказав, що я принаймні вийшов би сухим з води, бо я всього-на-всього продавець коня. Але стайня була як слід. Є там навіть надвірне вікно, де можна видряпатися на горище і кидати сіно зверху, поки той кінь при звичаїться.

— І скільки це треба ждати? — запитав дядько Гевін.

— Я зумів,— відповів Маккелем.

— Тоді, може, за хвилину подивимось, як воно в тебе виходить,— сказав дядько.

Бо вони вже майже приїхали. Дісталися туди не так хутко, як Макс Гарріс звідти, але вже мчали між білими огорожами, що тепер, у місячному світлі, видавалися тонісінькі й крихкі, як полива на торті, за

ними блищали при місяці широкі пасовиська, де колись — дядько, може, й пам'ятав це чи принаймні міг би твердити, що пам'ятає,— ріс бавовник, а старий плантатор сидів на своєму доморобному стільці па веранді в книжкою, та пуншем і вряди-годи кидав погляд на ті поля.

Потім вони завернули в ворота — дядько з містером Мак-келемом тепер обидва сиділи на самому краєчку — і погнали алеєю між галявин, мов гребінцем порозчісуваних, між рясних кущів та дерев чепурних, як наготована до відправлення бавовна, аж нарешті перед очима в них постав будинок старого власника в новій подобі: здоровезний розмах колон, флігелів і балконів, що займав добрих півакра.

х— І вони встигли. Капітан Гуалдрес, мабуть, вийшов з дому бічними дверима саме вчасно, щоб помітити на алеї вогні машини. В кожному разі, коли вони його побачили, він уже стояв у місячному світлі; так стояв і тоді, коли вони всі троє висіли з машини й підійшли до нього. Був він простоволосий, у куцій шкірянці та чоботях, а з його зап'ястка звисав легенький гарапник.

Почалося по-іспанському. Три роки тому він, Чарлз, ще в школі записався на факультативні лекції з іспанської мови, хоч і не міг тепер пригадати — та й взагалі так гаразд і не збагнув, як воно сталося, щоб таке зробив його дядько, внаслідок чого він, Чарлз, відчув себе зобов'язаним навчатися іспанської, дарма що ніколи не мав серйозного наміру за неї братись. Не було там жодного переконування, ані якого хабаря для заохоти, бо, як сказав дядько, чоловік цього не потребує, щоб робити щось бажане, щось внутрішньо необхідне, хоч би він ще й не усвідомлював, що воно потрібне і чи буде колись потрібне. Може, його, Чарлзова, помилка полягала в тому, що він зв'язався з юристом. Так чи інакше, але він і досі студював іспанську, і вже прочитав "Дон-Кіхота", і не справляло йому труднощів читати більшість мексиканських та південноамериканських газет, і вже він узявся був за "Сіда" *, тільки то було аж торік, себто 1940 року, і дядько питав: "Але в чім річ? "Сід", певно ж, легший, ніж "Дон-Кіхот", бо тут про героїв". Але він не міг нікому розтлумачити, а тим більше чоловікові у віці п'ятдесяти років, хоч би то

був і рідний дядько, що запорошена хроніка минувшини ніяк не може розрадити жадливого серця, коли в Англії, менш як за тисячу п'ятсот миль від Джефферсона, хлопці, ледве старші за нього, Чарлза, щодня вписують власним своїм життям вікопомні сторінки до історії часів, у яких він сам живе.

Отже, здебільшого він їх розумів; лише деколи та іспанська мова цокотіла, як на нього, зашвидко. Але нічого не вдієш, для капітана Гуалдреса англійська мова часом теж була зашвидкою, а щодо дядькової іспанщини, то якоїсь миті він, Чарлз, ладен був навіть повірити, що не тільки він, а й капітан за дядьком не встигає.

— Зібралися, бачу, проїхатись верхи,— сказав дядько Гевін.— При місяці.

— А так,— відказав капітан Гуалдрес ще чемно, ще тільки трохи здивовано: чорні брови його лиш трохи звелися вгору — з тієї великої гречності голос його не виказував анікрихти подиву і, далєбі, не прибрав навіть отої особливої інтонації, з якою звичайно іспанець запитує: "Ну то й що?"

— Я Стівенс,— мовив дядько Гевін так само покvapливо, що для капітана Гуалдреса, як він, Чарлз, розумів, мусило бути чимось куди гіршим, ніж просто покvapливістю, бо в очах іспанця, мабуть, нема страшнішого злочину, ніж поспіх і нагальність,— власне в тій похapливій іспанській мові, він це теж розумів, і було все лихo: давався взнаки брак часу, і через те дядькові не лишалося нічого іншого, як говорити саме так.— Це містер Маккелем. А це син моєї сестри, Чарлз Мелісон.

— Містера Маккелема я знаю добре,— сказав капітан Гуалдрес по-англійському, обертаючись; на мить вони побачили і його зуби.— Він має один великий кінь теж. Жаль.— Він раптово поручкався з містером Маккелемом, рвучко й міцно. Та навіть тиснувши руку, він ще видавався статуєю, попри свою м'яку, зношену, блискучу від місяця шкірянку і

намащене брильянтином волосся,— ніби вилито його з металу: волосся, чоботи, куртку й усе чисто, одною суцільною брилою.— Молодого добродія не так добре.— Він потис руку йому, Чарлзові, так само швидко, рвучко й міцно. Відтак одступився назад. І цим разом уже руки не тиснув.— Містера Стівенса не так добре. Теж, можливо, жаль.— Навіть досі не бриніло йому в голосі ані в інтонації: "Може, ви тепер мені поясните?" чи бодай: "Слухаю вас, панове". І тільки навдивовижу чемно, навдивовижу врівноважено, зовсім безбарвно, голос його провадив далі:— Завітали поїздити? Нема зараз готовий кінь, але багато коня на мале поле. Ідемо впіймати.

— Заждіть,— сказав дядько по-іспанському.— Містерові Маккелему щодня доводиться заглядати під хвіст стільком коням, що йому нема потреби гасати поночі верхи, а ми з небожем надто рідко їх бачимо, щоб цього забажати. Ми завітали зробити вам послугу.

— Ага,— відгукнувся капітан" Гуалдрес, теж по-іспанському.— І та послуга?

— Гаразд,— ще не стишуючи темпу, дядько похапки лопотів рідною мовою капітана Гуалдреса — дзвінко й не зовсім мелодійно, наче трохи розладнаний інструмент.— Ми дуже поспішали. Мабуть, я так швидко їхав, що мої добрі манери не встигали за мною.

— Коли чемність може відстати від чоловіка,— зауважив капітан, Гуалдрес,— чи ж була вона в нього взагалі?—Потім шанобливо:—Що за послуга?

І він, Чарлз, теж подумав: "Що за послуга?" Капітан Гуалдрес не ворушився. В голосі його не вчувалося жодного сумніву чи недовіри; тепер у ньому не звучало навіть подиву. І він, Чарлз, готовий був із ним погодитися: могло ж бути щось таке, що чимось капітанові загрожувало і від чого дядько Гевін чи хто. інший мав би його застерегти чи врятувати, і уявив собі, як не лише сам той кінь містера Маккелема, а й цілий табун

подібних до нього, ламаючи копита й зуби об. капітана Гуалдреса, може, валяють його в пилюзі, і, може, навіть товчуть у багно, і, може, навіть трощать йому кістки, і трохи аж заганяють у землю, але на тому й край.

— Закластися з вами,— сказав дядько. Капітан Гуалдрес не ворухнувся.

— Попросити щось у вас,— сказав дядько. Капітан Гуалдрес не ворухнувся.

— Попросити послуги для себе самого,— сказав дядько.

— А,— відказав капітан Гуалдрес. Він не ворухнувся й тоді, лише зронив саме це словечко, навіть і не по-іспанському, ані по-англійському, воно ж бо таке саме в усіх мовах, які тільки він, Чарлз, коли-небудь чув. *

— Ви збираєтесь уночі їздити верхи,— сказав дядько.

— Справді,— відказав капітан Гуалдрес.

— Дозвольте нам піти з вами до стайні, де ви тримаєте коня для нічної їзди,— попрохав дядько. '

Знову капітан Гуалдрес поворухнувся, власне самі тільки очі; він, Чарлз, і містер Маккеєм помітили, як заблискав він білками, позираючи спершу на одного, тоді на другого, тоді оглянувся на дядька, а потім завмер, зовсім завмер, наче й не дихаючи, і так надовго, що й він, Чарлз, міг би порахувати мало не до шістдесяти. Тоді капітан Гуалдрес ворухнувся таки по-справжньому, вже обертаючись іти.

— Справді,— сказав він і пішов, і їх троє рушило за ним, поза той завеликий будинок, через галявину, де росло багато всіляких чагарів, повз гаражі, де б умістилося більше машин, аніж їх будь-коли могли б тримати четверо людей, і повз оранжереї та теплиці, де квітів і винограду

було забагато для чотирьох і нюхати, і їсти, через усю цю місяцево-нерухому, місяцево-білу, місяцево-тиху баронську землю: капітан Гуалдрес ступав попереду, мов на поршнях, на твердих вигнутих ногах, узutih у полиск і сяяння чобіт, за ним дядько, далі він, Чарлз, а тоді й містер Маккелем зі своєю дубовою палюгою, всі низкою за капітаном Гуалдресом, мов пастухи-гаучо, наймити в його родині, якщо в капітана Гуалдреса була родина і якщо вони самі не були гаучо, а то ще, крий боже, чим гіршим, що по-іспанському кінчається на — ones.

Але вони йшли не до великих стаєнь з електричним освітленням, електричними годинниками й позолоченими коритами та жолобами — навіть не йшли алеєю, що до них провадила. Натомість вони перетнули ту алею, перелізли через білий паркан і подалися через залите місячним сяйвом пасовисько до гайки, обігнули його; і то було там, і йому аж учувалися знову Маккелемові слова: маленька лука, обнесена білою загорожею, і стайня на одного коня, не більша за гараж на дві машини, новенька, бо ж не давніше, напевно, збудована, як минулого вересня, чистенька, свіжо-пофарбована, з відчиненою горішньою половиною воріт єдиного стійла — чорний квадрат серед сліпучої білини; аж раптом за його спиною містер Маккелем видав якийсь звук.

Отоді-то, власне, розмова й понеслася надто скоро для нього, Чарлза. Навіть капітан Гуалдрес заторохтів тепер по-іспанському, обертаючися спиною до загорожі, пружний, дужий, аж навіть ніби вищий на зріст,— виповідав він тепер дядькові Гевіну те, чого досі не зраджував навіть своїм тоном, поквапно белькотів рідною своєю мовою наперемін із дядьком,— і звучало це так, ніби двоє теслів, пиляючи, плювали один одному цвяшками на пилку. Щоправда, спершу дядько вдався до англійської, немовби вважаючи, що містер Маккелем має право почути бодай той початок,— і капітан Гуалдрес напочатку теж його наслідував.

<— Ну, містере Стівенсе. Ви поясните?

— З вашого дозволу.

— Справді,— заохотив капітан Гуалдрес.

— Це тут ви тримаєте свого нічного коня, того сліпого?

— Так,— відказав капітан Гуалдрес.— Жоден тут кінь, лиш'кобилка. На ніч. Негріто залиша її в стайні щодня пополудні.

— І по вечері.,, обіді... опівночі, коли добре посутеніє, ви приходите сюди, до цієї стайні, приступаєте до цих дверей і відчиняєте їх поночі, як от зараз.

Спершу він, Чарлз, думав, що людей тут зібралося забагато, принаймні один був зайвий. Тепер же він збагнув, що, власне, одного серед них бракувало: того перукаря, бо капітан Гуалдрес сказав:.

— Насамперед я ставлю бар'єри.

— Бар'єри? — перепитав дядько.

— Кобилка підсліпувата. Скоро не бачитиме зовсім. Але вона ще може стрибати не на зір, а на дотик, голос. Я вчу її... як це по-вашому... віри.

— Я гадаю: "невразливість" — це те слово, що ви потребуєте,— зауважив дядько.

І далі перейшли на іспанську і почали перепалюватися між собою швидко, як два боксери, тільки що стояли на місці. Він би ще міг якось те втямити, читаючи Сервантеса, але коли кінські торги між кавалером Семпсоном і вождем Янгез'янів відбувалися просто в нього перед носом, таке завдання було йому понад силу, аж доки згодом, уже геть по всьому (на його, Чарлзову, думку), дядько пояснив йому, чи майже пояснив, так докладно, як тільки він, Чарлз, узагалі міг від дядька сподіватися.

— А потім? — запитав він у дядька.— Що ти сказав йому потім?,

— Не багато,— відповів дядько.— Я тільки сказав: "Та послуга". А Гуалдрес сказав: "За неї, певна річ, я дякую вам заздалегідь". І я сказав: "Але ви, певна річ, у неї не вірите. Проте хочете, певна річ, знати ціну". І ми сторгувалися, я зробив йому ту послугу, і на тому край.

— Але яка ціна? — запитав він.

— То був заклад,— відповів дядько.— Ми заклалися.

— Заклалися на що? — запитав він.

— На його долю,— пояснив дядько.— Це він так висловився. Бо такий чоловік вірить лише в своє вище призначення. Ні в яку долю він не вірить. Він її зовсім не визнає.

— Гаразд,— перебив він.— Отож заклад. На що ви з ним заклалися?

Але дядько на те навіть не відповів, тільки зиркнув на нього, глузливий, вигадливий, дивакуватий, усе ще близький і знайомий, хоч він, Чарлз, оце тільки-но відкрив, що зовсім свого дядька не знає. Потім дядько заговорив знову:

— Лицар-офіцер зненацька з'являється на шахівниці нізвідки... Із заходу, коли хочеш... лицар на коні... І одним ходом бере під удар королеву й туру-замок. Що тоді робити?

Тепер він принаймні знав, як відповісти.

— Рятувати королеву і махнути рукою на туру.— І на те інше відповів теж:— Із західної Аргентини.— І повів далі:— То була та дівчина, міс

Гарріс. Ви з ним заклалися на неї. Що він не схоче підійти до тієї стайні й відчинити двері. І він програв.

— Програв? — зауважив дядько.— Принцеса плюс пів-тури, чи пак півзамку, замість потрощених кісток, а то й черепа? Програв?

— Програв королеву,— сказав він.

— Королеву? — перепитав дядько.— Яку королеву? А, ти це про місіс Гарріс. Можливо, тої ж хвилі, коли він зрозумів, що йому доведеться піти на цей заклад, він зрозумів і те, що королевою вже походили. Може, він зрозумів, що втратив і королеву, й туру ще тоді, як обеззброїв принца тою мітлою. Якщо він узагалі коли прагнув королеви.

— А що ж він тоді робив тут?— запитав він.

— Чому він зволікав? — відповів запитанням на запитання дядько.

— Може, йому було приємно на цьому полі,— сказав він.— Приємно, бо він усвідомлював: схоче — й пересунеться одним ходом не тільки на два поля, але й у двох напрямках.

— Або просто не зважувався, бо змогу ж він мав,— докинув дядько.— Але нерішучість тут виявилася мало не згубна для нього. Принаймні краще було б йому не зволікати. І грізністю, і чаром своїм він завдячує хистові до руху. Тільки цим разом він забув, що й безпека його в цьому хисті.

Однак те було тільки другого дня. Тепер же він, Чарлз, не міг добрати глузду навіть у тому, що бачив. Разом з містером Маккелемом вони лише дивилися й слухали, а дядько й капітан Гуалдрес стояли один проти одного й торохтіли сухими, незрозумілими словами, аж на останку капітан Гуалдрес зробив жест; не те, щоб знизав плечима, та й не те, щоб відсалютував, і дядько Гевін обернувся до містера Маккелема:

— То що, Рейфе? Сходиш туди відчинити двері?

— Можна й сходити,— погодився містер Маккелем. — Хоч я, щоправда, не бачу...

— Ми заклалися з капітаном Гуалдресом,— пояснив дядько.— Якщо ти цього не зробиш, доведеться мені.

— Зачекайте, містере Маккелеме,— втрутився капітан Гуалдрес.— Гадаю, що це я...

— Самі зачекайте, містере капітане,— перебив* його містер Маккелем.

Він переклав свою тяжку палюгу г руки в руку і постояв майже з півхвилини, вдивляючись через білий паркан у порожню, залляту місячним сяйвом загороду, на білу стіну з тим чорним квадратом відчиненої горішньої половини воріт. Потім знову переклав палюгу з руки в руку, зліз на паркан, перекинув через нього ногу й озирнувся вниз на капітана Гуалдреса.

— Аж ось коли до мене дійшло,— сказав він.— За хвилину й до вас дійде.

• Далі вони спостерігали, як він повільно злазить із паркана всередину загону — тугий, спритний, обережний чоловік, оточений подібно до капітана якимось конярським ореолом,— спостерігали, як він рівною ходою йде в місячному світлі до сліпучо-білої стайні з тим єдиним чорним квадратом порожняви й повної, абсолютної тиші саме посеред стіни, і, нарешті, підходить до стайні, знімає важкий засув із зварного заліза, і відчиняє ту замкнену спідню половину дверей; лиш від цієї миті починає рухатись неймовірно швидко, шарпає на себе ту половину дверей, одхиляє на завісах до стіни назовні і сам одскакує разом з нею, ставши помежи стіною та дверима, почасти ними затулений, і ту грубу

палюгу затиснувши в другій руці; і не минуло й секунди, відколи двері розчахнуто, як той жеребець, мовби його було прив'язано до самих дверей посторонкою завдовжки з годинниковий ланцюжок, бурею шугнув на місячне овітло з чорного як сажа нутра стайні, сам такий же чор-нющий.

Вихопився він, пронизливо іржучи. Здавалося, ніби це якийсь летючий велет: клубок люті кольору глибокої ночі, кольору згуби з розвихреними в місячне небо гривую та хвостом, немов чорні язика полум'я; він скидався не просто на смерть, бо смерть то безрух, але на якогось демона; з надривним іржанням вискочила на місячне сяйво ця навіки, безповоротно занапащена тварина, коротким, диким галопом оббігла коло, мотаючи головою на всі боки, шукаючи зухвалої зайду, аж побачила нарешті містера Маккелема і помчала на нього, вже не ржучи, не пізнаючи, хто це, поки містер Маккелем не відступив від стіни і не загорлав на нього.

Тоді кінь став як укопаний, налягаючи всім тілом на передні, непорушно стулені ноги, а містер Маккелем тим часом знову неймовірно швидко підбіг до нього і щосили потяг палюгою навскоси по храпах, і кінь заіржав знову, і крутнувся, розвернувшись, уже знову галопуючи, а містер Маккелем рушив назад у бік огорожі. Він не біг; просто йшов, а кінь, хоч і обскакав круг нього ще двічі, поки він досягнув огорожі й переліз через неї, анітрохи вже йому не загрожував.

Ще хвилю капітан Гуалдрес стояв без руху, металево-застиглий, навіть не зблідлий, а потім обернувся до дядька Гевіна. Говорилося ще й досі по-іспанському, але тепер він, Чарлз, розумів.

— Я програв,— сказав капітан Гуалдрес.

— Ні, не програли,— відказав дядько.

— Справді,— сказав капітан Гуалдрес.— Не програв. — І додав: — Дякую.

Потім була субота, до школи не йти; отже, вільно цілий день бити байдики в конторі й бути присутнім під час короткого завершення, при з'ясуванні решти подробиць, дрібних насправді або лише в його, Чарлзовій, уяві (він, Чарлз, аж до вечора цього грудневого дня навіть не здогадувався, наскільки він ще здатний дивуватися і торопіти).

Він навіть не вірив, що Макс Гарріс повернеться з Мемфіса. І містер Маркі в Мемфісі, видимо, теж у це не вірив.

— Мемфіська поліція не може відправляти арештантів назад до Міссісіпі,— сказав містер Маркі.— Ти ж це знаєш. Вашому шерифові доведеться прислати когось, щоб...

— Він не арештант,— відповів дядько Гевін.— Скажи йому це. Скажи йому, що я хочу, щоб він повернувся сюди на розмову зі мною.

Тоді в телефоні замовкло майже на півхвилини — тільки стихенька гуділа ота далека сила, що вдихає в лінію життя і коштує комусь грошей, байдуже, чи переносить людські голоси, чи ні. Потім містер Маркі озвався:

— Коли я йому це перекажу і дозволю їхати, чи ти справді сподіваєшся його ще побачити?

— Перекажи йому,— відказав дядько.— Скажи: я хочу, щоб він повернувся на розмову зі мною. 4

І Макс Гарріс повернувся. Прибув якраз перед іншими, саме настільки випередив їх, що встиг пройти через передпокій до контори, тим часом як інших двоє ще підіймалися сходами. Він, Чарлз, зачинив двері передпокою, і Макс тепер стояв перед дверима, дивлячись на дядька,— молодий із себе, як і перше, делікатний та вишуканий, але трохи й

утомлений, надламаний, мовби недоспав минулої ночі, тільки очі були інакші. Вони ж бо виглядали не молодо, хоч і не змучено, і вдивлялися в дядька так само, як і позавчора ввечері; проте виглядали не гаразд, зовсім-таки не гаразд.

Та тільки чого-чого, а догідливості не було в них і сліду.

— Сідайте,— промовив дядько.

— Дякую,— відказав Макс відразу й твердо, але не зневажливо: він тільки рішуче й відразу відкинув запрошення. Одначе наступної ж миті він рушив. Підійшов до письмового столу і став глузливо розглядатися по конторі.— Дивлюся, де тут Гемп Кілегрю,— пояснив він.— Чи, може, навіть сам шериф. Де ви їх заховали? У водяному холодильнику? Якщо ви їх туди запроторили, то вони вже досі дуба врізали.

"Але дядько все мовчав, отож він, Чарлз, і собі глянув на дядька. Дядько на Макса й не дивився. Він навіть повернувся на своєму обертовому дзиґлику до вікна і так застиг,— тільки що тримаючи в руці захололу кукурудзяну люльку, майже непомітно погладжував її великим пальцем.

Тоді Макс теж замовк і лише стояв та дивився згори на дядьків профіль твердими, байдужими очима, і небагато в них було молодощів, чи спокою, чи ще чого, що мало б там бути.

— Ну що ж,— промовив Макс.— Ви не зможете довести навмисності, свідомого наміру. А того, що зможете, вам навіть нема потреби доводити. Я вже визнаю це. Я все підтверджую. Я купив коня і завів до приватної стайні в садибі своєї матері. Я, бачте, трохи теж знаюся на законах. Знання мої, мабуть, досить обмежені та плутані,— саме в міру, щоб стати першорядним містечковим адвокатом у Міссісіпі. Може, навіть щоб засідати в законодавчій палаті штату, хоч, мабуть, знань моїх трохи забагато, щоб стати губернатором.

Дядько й далі сидів непорушно, тільки все отим великим пальцем погладжував люльку.

— Я б на вашому місці сів,— зауважив дядько.

— Ви ще й не те зробили б зараз на моєму місці,— відказав Макс.— То що?

Тепер дядько ворухнувся. Упершись коліном об стіл, він обернувся з дзиґликом так, що сидів уже лице в лице з Максом Гаррісом. '

— Доводити — зайвий клопіт,— сказав дядько.— Бо ви н так заперечувати не збираєтесь.

— Ні,— підтвердив Макс. Сказав він це безпосередньо й погордливо. Навіть без усякої запальності.— Не заперечую. Ну й що? Де той ваш шериф?

Дядько дивився на Макса. По тому встромив цибух захо-лолої люльки у рот і потяг з неї, мовби там жеврів тютюн; озвався він голосом вельми лагідним, аж якимсь недоречним:

— Я гадаю, що коли містер Маккелем привіз коня і ви поставили його у приватній стайні капітана Гуалдреса, то сказали конюхам та іншим неграм, нібито купив його сам капітан Гуалдрес і хоче, щоб коня не чіпали. І їм не важко було в те повірити, бо капітан ; Гуалдрес уже купив одного коня, заборонивши всім до нього, торкатися.

Макс, одначе, відповів на те не більш, як і позавчора, коли дядько запитав, чому його прізвища нема в списках призовників. Він чекав, що далі скаже дядько, і навіть погорди не знати було на його обличчі.

— Гаразд,— промовив дядько. — Коли мають капітан Гуалдрес і ваша сестра побратися?

Отоді він, Чарлз, збагнув, щб там ще крилось у цих твердих і порожніх очах. Був то розпач і скорбота. Бо він побачив, як спалахує в них і розвогнюється лють, спустошує, випалює з них усе, поки там нічого не лишиться, крім люті та зненависті, і він подумав, що, може, дядько мав слушність і на світі є речі підліші за ненависть, і що коли вже когось і ненавидять по-справжньому, то це, мабуть, чоловіка, якого не пощастило вбити, хоч би той навіть про це й не знав.

— Я гробив останнім часом один гендель,— сказав дядько.— Невдовзі знатиму, чи добрий з нього буде зиск. У мене є думка зробити гендель і з вами. Вам не дев'ятнадцять років, а двадцять один, та ви не зареєстровані навіть як призовник. Вам треба завербуватись до армії.

— Завербуватись? — перепитав Гарріс.

— Так, завербуватись,— повторив дядько.

— Розумію,— сказав Гарріс.— Завербуватись, а то...

І почав сміятись. Він стояв перед столом, дивився вниз на дядька і сміявся. Але очей сміх той навіть у першу хвилину не торкнувся, отож і не мусив потім покидати; самим тільки його обличчям сміх і обмежився, пригасаючи поступово від очей, хоч у них і не побував, усе далі й далі, аж нарешті зосталася в його очах, як і в сестриних позавчора ввечері, тільки скорбота й розпач, але без остраху й побоювання, тим часом як дядько, втягуючи щоки, смоктав холодну люльку, наче в ній димилося.

— Ні,— сказав дядько.— Без усяких "а то". Просто завербуватися до війська. Ось дивись. Ось хай ти граєш у покер (припускаю, що ти вмієш у покер чи бодай, як більшість людей, так-сяк ляпаєш). Ти тягнеш карти. При цьому, є дві можливості: або маєш далі добирати, або ні, хоч ти ладен покласти й останнього цента, щоб це приховати. Потягнувши карти, ти не кидаєш їх потім на стіл, коли побачиш, що це не те, на що розраховував, що, мав надію дістати; не кидаєш з огляду не тільки на

свою душу й гаманець,' але й на своїх партнерів, вони ж бо так само, як і ти, взяли на себе це мовчазне зобов'язання.

Далі вони обоє лишалися непорушні; дядько навіть покинув свою бездимну подобу куріння. Потім Гарріс протягло зітхнув. Аж було чути, як він втягує й видихає повітря.

— Відразу?—спитав він.

— Так,— відповів дядько.— Зараз же. Повернешся до Мемфіса і завербуєшся до війська.

— Я...— почав Гарріс.— Є справи...

— Знаю,— сказав дядько.— Але я б зараз туди не їхав. По тому ти матимеш кілька вільних днів: вернутися додому і сказати... залагодити свої справи. А тепер виряджайся назад. Машина твоя внизу, так? Тож катай назад у Мемфіс і вербуйся до війська.

— Добре,— сказав Гарріс. Він ще раз протягло зітхнув.— Я маю спуститися цими сходами, сісти в машину й сам від'їхати. Звідки ви певні, що ви, чи армія, чи й будь-хто мене ще зловите?

— Таке мені й на гадку не спадало,— відказав дядько.— Чи було б тобі легше, якби ти дав мені слово честі?

І це було все. Гарріс постояв ще хвилюк біля столу, а потім відійшов до дверей і спинився, трохи похнюпившись. Потім підвів голову, і він, Чарлз, подумав, що й собі так би вчинив: пройшов би через передпокій, де були ті інші. Але дядько озвався вчасно.

— Вікном,— сказав дядько Гевін, і підвівся сам із свого дзиґлика, й відчинив вікно — воно виходило на зовнішню веранду, звідки вели сходи вниз на вулицю; Макс виліз тим вікном, дядько зачинив його, і то вже по

всьому: хвилину одлунювала хода на сходах, але цього разу не було повискування шин, ані щораз тихшого виття гудка, і якщо Гемптон Кілегрю чи хтось там інший і біг, лементуючи, за Гаррісом, то цього разу вони з дядьком і того зовсім не чули. А далі він, Чарлз, підійшов до дверей у передпокій і запросив до контори капітана Гуалдреса з Максовою сестрою.

Капітан Гуалдрес навіть у чорному двобортному костюмі, що його міг би надягнути перший-ліпший — більшість чоловіків такі й мали,— як і давніше, здавався вилитим з бронзи чи якогось іншого металу. В ньому навіть зараз було щось від коня. Потім він, Чарлз, зрозумів, що то було, власне, через брак К*оня під ним; і тоді вперше він завважив, що капітанова дружина трохи вища від чоловіка. Здавалося, без коня капітанові Гуалдресу чогось бракувало не тільки в рухах, а й на зріст, мовби ноги дано йому не на те, щоб їх оглядали та порівнювали з іншими ногами, коли він стоїть на них.

Вона теж була в темній одежі: гранатова сукня — у таких звичайно наречена залишає рідний дім, вирушаючи у пошлюбну подорож,— і прегарна пухнаста хутрянка з букетом (орхідеї, звісно. Він, Чарлз, не раз чув про орхідеї, тож тепер збагнув, що ніколи їх досі не бачив. Але впізнав їх відразу; на тому хутрі і на тій нареченій не могло бути нічого іншого), пришпиленим до коміра, а на щоці в неї ще виднів тонкою ниточкою слід від нігтя міс Кейлі.

Капітан Гуалдрес не схотів сідати, тим-то він, Чарлз, і дядько підвелися й собі.

— Я прийшов попрощатися,— сказав капітан Гуалдрес по-англійському.— І ще прийняти ваші... як це у вас кажуть...

— Поздоровлення,— підказав дядько Гевін.— Що ж, вітаю вас. Можна запитати, відколи?

— Вже...— капітан Гуалдрес позирнув на зап'ясток,— тому година. Тільки вийшли від падре. Наша мама тільки вернулася додому. Ми вирішили не чекати. Прийшли сказати до побачення. Я це й кажу.

— Не "до побачення",— сказав дядько.

— Так. Тепер. За якісь...— капітан Гуалдрес знову глянув на зап'ясток,— п'ять хвилин нас уже тут не буде.— Бо капітан Гуалдрес, як зауважив дядько, мав одну особливість: не тільки напевно знав, що робитиме найближчим часом, але досить часто те й робив.— Назад до мого краю. На село. Може, звідти й не слід було взагалі виїжджати. Цей край, він чудовий, але надто міцний для простого гаучо, пайсано. Але вже байдуже. Вже кінець. То я прийшов сказати ще раз "до побачення" і ще раз стократно граціас.— Далі капітан знову загомонів по-іспанському. Але він, Чарлз, устигав за ним.— Ви знаєте іспанську. Моя дружина навчалася тільки в найкращих європейських монастирях для багатих американських панночок, тим-то й не знає жодної мови. В моєму краї, на селі, є приказка: "Одружився — що втопився". Але є ще й інша приказка: "Хочеш знати, де ночуватиме їздець, спитай у його коня". Але що там казати,-^ справу вже скінчено. Так, я прийшов попрощатися з вами й подякувати, і від себе вас поздоровити, що не маєте пасербів, яких би треба влаштовувати в житті. Але, правду кажучи, нема в мене певності навіть у цьому, бо для чоловіка з вашими здібностями й знаннями, не кажучи вже про уяву, хіба ж є що неможливе? Отож ми повертаємося до мого... нашого краю, де вас не буде. Бо як на мене, ви дуже небезпечний чоловік і мені зовсім не до душі. Отож-бо, з богом.

— З богом,— відказав дядько також по-іспанському.— Я б вас не квапив.

— Не змогли б,— сказав капітан Гуалдрес.— Та й нема вам потреби. Навіть хотіти могли нема вам потреби.

Потім вони теж пішли, знову через передпокій; він, Чарлз, із дядьком почули стукіт надвірних дверей, а тоді ще дивились, як вони проходять попід вікном веранди до сходів, і дядько вийняв з камізельки свого важкого годинника з ланцюжком та підвішеним до нього золотим ключиком і поклав на столі догори циферблатом.

— П'ять хвилин,— сказав дядько.

І цього часу, цієї паузи йому, Чарлзові, вистачило, щоб поспитати в дядька, що то, власне, крилося за його вчорашнім закладом .із капітаном Гуалдресом, та тільки він тепер знав, що нема йому чого й питати; бо ж він зрозумів уже, що потреба розпитувати почала відпадати ще в четвер увечері, коли, зачинивши двері за Максом Гаррісом та його сестрою і повернувшись до вітальні, він побачив, що дядько й не думає лягати спати.

Тим-то він мовчав і просто собі дививсь, як дядько клав годинника на столі, а потім стояв над ним, спершись трохи розсунутими руками обабіч годинника,. навіть не сідаючи.

— Це задля пристойності. Задля поміркованості,— промовив дядько і потім, уже йдучи, навіть не перевівши духу, додав:—А може, я вже й так мав забагато і того й другого.— Він згріб годинника й поклав назад до камізельки, вийшов до передпокою і, захопивши плаща й капелюха,— далі з будинку, навіть не кинувши через плече "замкни двері", потім збіг сходами і, коли він, Чарлз, наздогнав його, вже стояв біля відчинених дверцят машини.

— Сідай за кермо,— сказав дядько.— І пам'ятай, це не вчорашній вечір.

Він і сів за кермо, і повів машину через залюднений по-суботньому Майдан і далі; додому поверталось чимало легкових і вантажних машин та підвід, і йому доводилось викручуватися поміж ними, навіть коли вже

вибралися на околицю. На самім шосе, проте, було де розвернутись і навіть добряче, якби він був Максом Гаррісом, що повертається додому, а не Чарлзом Мелісоном, що везе дядька в минуле.

— Ну що?—підганяв дядько.— Що там у тебе заїло? Чи, може, нога замліла?

— Ти ж тільки-но казав, що це не вчорашній вечір,— нагадав він, Чарлз.

— Авжеж, не вчорашній,— сказав дядько.— На капітана Гуалдреса зараз не чигає кінь, щоб розтоптати, якщо взагалі для цього конче треба коня. Капітан тепер має щось куди ефективніше й фатальніше, ніж просто собі скажений кінь.

— А що це? — не зрозумів він.

— Голубку,— пояснив дядько.— І чого ти повзеш, як хто-зна й що. Руху боїшся?

І тоді вони помчали, . може, лиш удвічі повільніше за Гарріса, дорогою, що барон її не встиг забетонувати, хоч зробив би це, певно, навіть занедбавши інші справи, якби його вчасно застережено,— і то навіть не для власної вигоди, бо він тією дорогою ніколи не їздив: до Нью-Орлеана й назад він літав власним літаком, так що джефферсонці тільки й бачили його, що поза містом. Просто для нього це було б оригінально — вгатити гроші у щось не тільки не його власне, але й таке, чим, на думку кожного, хто знав барона, йому ніколи не доведеться користуватись: точнісінько як ото втяв Гюї Лонг * у Луїзіані, що заснував один з найкращих, якщо вірити дядькові, літературних часописів, став його власником і прихильником і навіть не заглядав до нього ніколи, не більше, здається, дбаючи, що подумують про нього автори та редактори часопису, аніж барон про те, що подумують про нього фермери, коли їхня заблудла худоба, підскакуючи з вереском, гине під колесами швидких

машин його гостей. Вони мчали тепер чимдуж; було тільки-но по обіді грудневого зимового дня — шостого дня зими, за словами старих людей, які рахують зиму від першого грудня.

І вона (та дорога), давніша од жорстви, що її покривала, бігла углиб давніх часів, коли пролягала по звичайному червоному ґрунті, кривуляючи між узгір'їв, а далі стелячись рівно й чорно по родючій, пухкій рівнині з намивним ґрунтом,— не широка, бо жаль було на неї землі, надто плодючої, надто врожайної на кукурудзу та бавовну, а така, щоб лише розминутись; єдині знаки на цій дорозі були від тонких залізних коліс екіпажів та возів і місяцевидних підків коней та мулів, коли старий плантатор, баронів тесть, розлучаючись ненадовго з Горацієм і пуншем, двічі-тричі на рік їздив до міста проголосувати, чи продати бавовну, чи сплатити податки, чи побувати на чиїхось похоронах або весіллі, і відразу ж після того знову тюпав до свого пуншу й до латинського читва землею, де навіть тупоту копит не чути було, хіба коли коні галопували, а торохтіння коліс, чи там ще чогось, окрім скрипу упряжі, не чути було й поготів,— повертався на свої акри, тоді майже ніяк не обмежені, хіба в його пам'яті, та ще фактичним володінням і впевненістю, його власною та сусідів, навіть не скрізь обгороджені, і —вже запевне без вигадливих щитових парканів та бар'єрів з дуба та гікорового дерева, запроектованих у Вірджінії та Лонг Айленді, а пороблених на фабриках. у Гренд Репідс,— до галявини, що тоді була подвір'ям з купою жалюгідних дубів, не діткнутих ножицями, секаторами та сучкорізами, ані садовими машинами в легкій хмаринці бензинового диму, і до свого дому, що був тоді не чим іншим, як просто собі додатком до парадної веранди, де він просиджував довгі дні над срібним келихом і книжками в потертих оправах в телячої шкіри; і сад там був теж просто собі сад, занедбаний і жалюгідний теж, повний старих витривалих багатолітніх рослин; безіменних троянд і кущів бузку, і стокроток, і фуксій, і твердих живучих, закурених осінніх квітів,— все те саг ме по собі гармонійно поєднане 8 традиційним тим пуншем та Горацієвими одами: тихе й невмируще.

Був то спокій, казав дядько Гевін. Сказав це вперше і таки востаннє дванадцять років тому, коли йому, Чарлзові, не сповнилося ще й шести

років, тож він у тому віці ще заледве доріс, щоб слухати, і дядько йому навіть про те натякнув: "Не того тобі це кажу, що ти вже такий великий, аби те чути, просто я ще такий молодий, що можу, сказати. Через десять років уже такий не буду".

А він запитав:

— Гадаєш, дядечку, через десять років то вже буде неправда?

А дядько відповів:

— Гадаю, через десять років я того не скажу, бо доти постаршаю на десять років, а з віком людина навчається не остраху, і тим паче не більшої правдомовності, а лиш сорому.

Та весна 1919 року була наче у кінці чотирилітнього тунелю з крові, гидоти й страху, в яких усе молоде покоління цілого світу жило, мов очманілі мурахи, і кожен з них був самотній перед лицем хвилини, коли й він муситиме вступити в безликість забуття потойбіч крові й плюгавства, кожен був самотній (це принаймні підтверджувало один з пунктів дядькової теорії щодо правдомовності) і безнастанно розмірковував, чи його страх так само очевидний Для інших, як для нього самого. Бо й піхотинець, коли хвилини його ледь повзуть, і пілот у повітрі, коли ущільнюються його секунди, так само не мають друзів і товаришів, як кабан при кориті а чи вовк у голодній зграї. І пізніше, коли тунель нарешті кінчається і вони з нього виходять — якщо виходять,— то й надалі не мають вони друзів. Бо вони (але принаймні він, Чарлз, мав надію, що дядько слушно казав про сором),—

вони чогось позбулися, якоїсь частки самих себе, цінної й незамінної, що, розпорошена тепер і розсіяна, стала спільним надбанням усіх тих облич і тіл, які вижили: я вже не тільки Джон Доу з Джефферсона, штат Міссісіпі, а також Джо Джінота із Східного Орінджа, штат Нью-Джерсі, і Чар-лі Лонгфезер із Шошона, штат Айдахо, і Гаррі Вонг із Сан-Франціско;

а Гаррі, й Чарлі, й Джо—вони водночас і Джон Доу з Джефферсона, штат Міссісіпі. Але це узагальнене єство — це все ще кожен із нас, тож нікуди нам від нього не подітися. Це й породило Американський легіон *. І хоча б ми й могли примиритися з тим, що роблять Гаррі, й Джо, й Чарлі в особі Джона Доу з Джефферсона, і вибrehатися з того, ми не можемо примиритися й вибrehатися з учинків Джона Доу в особах— Чарлі, чи Джо, чи Гаррі. І саме тому, ще буди молоді й не зневірені в житті, віддавалися вони масовій пиятиці.

Бо тільки зауваження про сором було слухне, оскільки дядько висловив його аж дванадцять років тому і більше не повторював. У решті-бо пунктів теорія була хибна, оскільки ще дванадцять років тому, сам ще не маючи й сорока літ, дядько Гевін почав розминатися з істиною, коли перестав вірити, що на війну ідуть добровільно і що молоді завжди йдуть на війну задля слави, бо кращої дороги до слави нема на світі, а ризик, і страх перед смертю — це не тільки єдина ціна, яку варто заплатити за славу, а й найнижча, якої можна за неї зажадати від чоловіка; у разі ж смерті не в тому трагедія, що ти помираєш, а в тому, що тебе вже не буде і ти не побачиш слави; ти ж хотів не знищити своє жадливе серце, а вволити його волю.

Та говорилося це дванадцять років тому; тепер же дядько лише сказав:

— Зупини. Поведу я.

— Ні-ні,— заперечив він.— Ми й так швидко їдемо. Ще миля, і почнеться біла огорожа; і за дві милі —

ворота, і навіть буде видно дім.

— А яка була тиша,— озвався перегодом дядько.— Спочатку я не міг навіть спати ночами, так було тихо. Але мені те було байдуже, бо все одно не хотілося спати; навіть хвильки тієї тиші шкода було віддавати на

. сон; хотілося лиш лежати в ліжку поночі і пригадувати — завтра, і позавтра, і всю ту барвисту весну, квітень, і травень, і червень,— кожного ранку, й полудня, і вечора порожнеча, а тоді знову темрява й тиша, в якій лежиш із розплющеними очима, бо не потребуєш сну. Потім я побачив її. Вона їхала в старім заляпанім екіпажі, запряженім двома непаристими

l) 1). Фолішср

257

кіньми від плуга, за візника на передку сидів плугатар, навіть невзутий. І твоя мати помилялась. Вона зовсім не здавалася лялькою, виставленою на показ. Скорше малою дівчинкою, неначе бавилася собі в дорослу в тому екіпажі — уявному своєму домі, але бавилася страшенно поважно; вона здавалася раптом осиротілою дванадцятирічною дитиною, на плечі якої спав обов'язок піклуватися про цілу купу менших братів та сестер і, може, навіть про старого свого діда, обов'язок клопотатися їжею для них, міняти й прати немовлятам пелюшки та сорочечки; замолода ще, аби мати в тому якусь рятівну жіночу зацікавленість, а тим паче зрозуміти, відчувти подих отієї пристрасті й таїни, що спричинилися до появи тих дітей на світ, пристрасті, яка єдина могла осолодити цей клопіт з дітьми і навіть зробити зрозумілим в її очах. .

Певна річ, насправді так не було. Вона мала тільки батька, і коли вже тут хтось піклувався про кого, то власне батько про неї: він не лише порав землю і давав лад у домі, але й завжди добирав при тім способу відірвати з поля коней та погонича і відправити в шестимильну дорогу до міста й назад старий свій екіпаж, де на тлі великих подушок вона скидалася на якусь давню мініатюру — спокійна, врівноважена, стримана, відстала років на десять проти свого віку і років на п'ятдесят проти своєї доби. Але я сприймав це так: при кінці багряного смердючого коридора дитина бавиться в домівку серед саду, де нема ні вітру, ні часу; і ось одного дня я зненацька й невідворотно збагнув, що сама тиша це ще не спокій. Це вже коли побачив її втретє, чи вдесьте, чи втридцять, не пам'ятаю вкотре, але якось уранці я таки спинився обіч того саме

нерухомого екіпажа з босоногим негром на передку, а вона, мов тільки зійшла зі старих листівок, надсланих колись у день святого Валентина *, чи, може, з бонбоньєрки тисяча дев'ятсот четвертого року,— сиділа-бо так на тлі вицвілого, брудного, просторого заднього сидіння (коли екіпаж проїздив, збоку виглядала тільки її рука, а як ззаду дивитись, то й руки не побачив би, хоч і ясно було: того орача із запрягом не на те увільнено, щоб він сам про-їхався до міста); і ось одного ранку я спинився обік того нерухомого екіпажа, а навкруги тим часом гнали й повискували яскраві, галасливі, лискучо-нові автомашини, бо війну було виграно і кожен чоловік міг забагатіти й жити в мирі віки-вічні.

— Мене звати Гевін Стівенс,— сказав я.— І мені вже тридцятий.

— Я знаю,— відповіла вона.

Я, одначе, почувався вже зовсім на тридцять літ, хоч іще й не мав їх уповні. їй було шістнадцять. А чи годиться ж казати дитині (як ми тоді казали) і "Давайте з вами зустрінемося"? І як тут тобі (тридцятилітньому) повестися далі? До того ж не випадає домовлятися з самою дитиною; треба вдатися до батьків по дозвіл. Отже, смерком я зупинив, машину твоєї бабусі біля тих воріт і ввійшов. Тоді то був ще сад, а не квітникарський рай. Місця він займав куди більше, ніж п'ять чи шість килимів, один при одному розстелених, і видніли там кущі троянд та калікантусів, і нефарбовані струхлявілі альтанки, і плющове плетиво, і клумби столітників, що висівалися самі, без нічиєї допомоги чи бодай дозволу, і вона стояла там, у гущавині, і дивилася на мене, як я входжу ворітьми і простую стежкою, дивилася, поки я не щез їй з очей. І я знав, що вона б нізащо не зійшла з місця, а я подався східцями на веранду, де в кріслі з гікорового дерева сидів старий добродій зі щеням-сетером біля ніг і срібним келихом напохваті, і з книжкою, закладеною на сторінці, де урвано читання, і я сказав:

— Дозвольте мені заручитися з нею (завваж, як я висловився: "мені... з нею"). Я знаю,— сказав я,— знаю: ще не тепер. Не тепер. Тільки ж дозвольте нам заручитися, і ми про це більше не думатимемо.

А вона ані з місця не зрушила, навіть щоб почути розмову. Бо вона стояла задалеко, щоб чути, а зрештою —"навіщо б мала слухати? Просто стояла собі там, як і перше, у присмерку, в тій напівтемряві, непорушно, не відступаючи, просто взагалі ніяк; то вже я підвів їй голову з таким ото зусиллям, як підніс би гілку жимолості. То було так, наче покуштував шербету.

— Я не вмію,— сказала вона.— Доведеться вам навчити мене.

— То й не вчіться,— сказав я.— І так добре. То байдуже. Нічого вам і вчитися.

То було як шербет: далі — весняний відпочинок, і літо, і довгий літній відпочинок; темрява й тиша, в якій можна лежати, згадуючи смак шербету, вже не куштуючи його більше, бо вам не треба куштувати шербету вдруге, бо стане й крихти шербету, щоб того смаку вже не забути. А потім настав час повертатися до Німеччини, і я поїхав туди з обручкою. Сам і зав'язав загодя обручку на стьожку.

— Ви ще не хочете, щоб я її носила? — запитала дівчина.

— Ні,— відповів я.— Не хочу,— сказав я.— Гаразд. Повісьте її на тому кущеві, коли ваша воля. Це ж бо тільки

9*

259

маленьке скельце і трохи кольорової бляшки, воно, мабуть, не переживе й тисячоліття.

І я подався назад до Гейдельберга і щомісяця одержував листа про ніщо. Бо й про що ж мали б ті листи бути? їй тільки шістнадцять; що ж могло такого траплятися в шістнадцять років, щоб про те писати чи

бодай говорити? І я щомісяця їй відписував теж про ніщо, бо якби оте перекласти словами, чи ж таке молоде дівча змогло б той переклад зрозуміти? І саме цього я так і не збагнув, і це досі для мене загадка,— сказав дядько.

Вони вже були майже на місці; він, Чарлз, уже загальмував перед ворітьми.

— Я не про те, як вона спромоглась на переклад того листа з німецької,— сказав дядько.— Тут інше: як той, хто перекладав з німецької, переклав потім їй те і з англійської,

— З німецької? — запитав він.— Ти писав до неї по-німецькому?

— Було два листи,— відказав дядько.— Я написав їх обидва за одним заходом. І переплутав конверти, заліпив і так послав.— Раптом дядько закричав:—Пильнуй!—і навіть схопився за кермо, але він, Чарлз, вирівняв авто вчасно.

— Той інший лист був теж до жінки,— здогадався він, Чарлз.

— Так. І отже... Вона була росіянка,— почав дядько.— Втекла з Москви. За певну ціну, сплачену внесками протягом тривалого часу різним особам. Вона теж пережила війну. О моя міщаночко! Я познайомився з нею в Парижі вісімнадцятого року. Коли я виїжджав з Америки восени дев'ятнадцятого, повертаючись до Гейдельберга, то гадав, навіть був певен, що забув її. Тобто одного дня, посеред океану, я відкрив, що від весни зовсім про неї— не думав. Отак я дізнався, що її не забув.. Змінивши свій маршрут, я подався найперше до Парижа, і ми домовилися, що вона приїде до мене в Гейдельберг, скоро лиш хтось їй завізує документи, які там вони в неї були. Писав я до неї також кожного місяця, поки ми на те чекали. Чи, може, тільки я сам чекав. Не забувай, скільки я мав тоді років. Я був тоді європейцем. Я переживав той критичний період згасання в житті кожного чутливого американця, коли

він вірить, що єдина його надія задовольнити оті-якісь (коли взагалі вони будуть) претензії майбутніх поколінь Америки вже навіть не до людського духу, а лиш до звичайної цивілізації, лежить у Європі. Чи, може, я помилявся. Може, так сталося просто через шербет, не через те, що я був до нього надто чутливий чи там несприйнятливий, а просто нездалий був до шербету; я написав ті два листи водночас, бо, komponуючи одного з них, мені зовсім не треба було напружувати думку, лист писався сам, плинув звідкілясь із глибини єства просто в пучки, на кінчик пера, в чорнило, поминаючи мозок. І як наслідок, я навіть приблизно не міг собі пригадати змісту листа, що дійшов не туди, куди призначався, хоч особливо сумніватися тут теж не доводилось; ніколи мені й на думку не спадало бути обережним із тими листами, бо то були два осібні світи, хоч та сама рука писала їх на тому самому столі. і на аркушах паперу, взятих поряд, з того самого стосу, тим самим безперервним рухом пера, під тією самою кількістю електрики за два пфеніги, і та сама поділка на годинниковому циферблаті повзла тим часом під рухомою стрілкою.

Вони вже приїхали. Дядько не потребував казати "стій",— він, Чарлз, уже зупинив машину на порожній алеї, такій широкій, гладенькій, ретельно заметеній і всипаній рінню, що мало її вистачити на під'їзд навіть для цілого автобуса, й лімузина, і якоїсь робочої машини водночас. Дядько вискочив з машини, навіть не чекаючи, поки вона зупиниться, і вже йшов до будинку, коли він спромігся запитати:

— Мені з тобою не заходити, правда?

— Аж куди заїхав і раптом відмовляєшся? — здивувався дядько.

Тоді він теж вискочив і рушив слідом за дядьком по плитах хідника, надто широкого, надто щедро тими плитами вистеленого, до бічного портика, де легко б умістився президент із кабінетом міністрів чи найвищий суд, хоч для конгресу він був би трохи занадто затишний,— і до самого дому, схожого на щось середнє між велетенським весільним

тортом і свіжовибіленим цирковим шатром, а дядько все ще налягав на ноги і все не вмовкав:

— Ми на диво байдужі до деяких вельми здорових чужоземних звичаїв. Подумай тільки, яка б то була заграва, якби його труну поставили отам усередині на стосі просякнутих бензином шпал; будинкові настав би кінець одночасно з ритуальним спаленням його творця.

Потім вони ввійшли, негр-камердинер відчинив їм двері і зник, і вони обидва стояли тепер у світлиці, де капітан Гуалдрес (якщо він є чи був колись кавалеристом) міг би влаштувати парад свого загону, і то верхи, та тільки він, Чарлз, не дуже там розглядався, бо знову побачив орхідею: впізнав її відразу, негайно, без жодного подиву, навіть не шукаючи очима. А потім він забув і взагалі про все, навіть про те приємне враження, бентежність від самого того простору, бо ввійшла вона. Чути було її ходу в холі, потім у кімнаті, але він, Чарлз, ще раніше відчув той запах, мовби хтось незграбний, неделікатний чи неуважний раптом відчинив стару шухляду, і тої ж таки хвилі сорок лакеїв на безгучних гумових підшвах стрімголов кинулися туди через довгі коридори й світлі та яскраві кімнати, щоб ту шухляду чимскоріше зачинити; вона ввійшла, зупинилась і почала підносити руки перед собою долонями назовні, не маючи навіть часу завважити тут його, Чарлза, бо дядько, що, власне, так і не спинявся, вже йшов до неї.

— Мене звуть Гевін Стівенс, і тепер мені майже п'ятдесят,— сказав дядько і все йшов до неї, навіть, коли почала вона відсуватись, одступати назад, підносячи проти дядька руки, ще долонями назовні, вище й вище, а дядько все йшов просто в ті руки, все ще йшов, а вона все ще намагалася стримати його на віддалі від себе, бодай поки встигне передумати і не кинутися тікати; це було вже запізно, якщо вона взагалі мала такий намір чи бодай гадала, що мусить його мати; тільки тепер було вже запізно, і дядько міг теж спинитись і озирнутись на нього, Чарлза.

— Ну що? — запитав дядько.— Можеш ти озватися яким словом чи ні? Навіть "день добрий, місіс Гарріс" згодиться.

І він, Чарлз, почав:

— Перепрошую...

Але йому вже спало на думку щось краще.

— Благословляю вас, діти мої,— сказав він.

V

Діялося те в суботу. Завтра буде сьоме грудня. Але ще перед його від'їздом вітрини крамниць заяскравіли іграшками, сухозліткою та штучним снігом, як то щороку в грудні, і в ясному повітрі весело запахло різдвом, хоч десь там і, гуркотіла канонада, і свистіли кулі, влучаючи у людські тіла, щоб озватися луною аж тут, у Джефферсоні, за кілька тижнів чи місяців.

А коли він знову побачив Джефферсон, стояла вже весна. Вози й пікапи фермерів-горян та п'яти— чи десятитонні ваговози плантаторів і управителів з долини уже попід'їздили задом до вантажних платформ із насінням та складів з мінеральними добривами, і вже трактори і пари чи там трійки мулів — плуги й просапники, борони, легкі, важкі й дискові — посунули в темні вистриги оповитої зимовим сном землі; невдовзі мав розквітнути дерен і озватися дремлю-ги; але був то лише 1942 рік, отож мало збігти ще трохи часу, поки спільним телефонним каналом почнуть надходити телеграми військово-морського міністерства і по четвергах уранці сільський листоноша стане вкидати до самотніх скри"-ньок на стовпах свіжий номер щотижневої "Йокнапатоф-ської сурми" зі щораз новим; коротким некрологом, аж надто вже добре знаним, а проте все ще загадковим, як санскрит чи китайська грамота, і фотографією сільського хлопця в уніформі, ще в складках з інтендантської полиці,—

обличчя матиме він замолоде, аби скидатися на дорослого чоловіка, а назва чужинської місцевості не лише буде зовсім невідома для тих, хто того хлопця породив — немовби задля мученицької смерті у тій далечині, — але вони й вимовити її не зможуть.

Бо той інспектор-генерал таки не збрехав. Справді, Бен-боу Сарторіс, бувши в класі тільки дев'ятнадцятим учнем, уже одержав офіцерське звання і тепер у Європі з якоюсь таємною місією. І він, Чарлз, перший у реєстрі батальйону і до того ж курсант військового училища, міг би досягти не меншого, поки ще не пізно, якби тільки не поміняв, як завжди, шило на швайку: тепер у нього не було навіть офіцерської портупеї, та шаблі, і вигадливої кокарди — сама лиш голуба околичка на кашкеті, і хоч як відмінникові-курсанту, чи, може, як непересічному-таки відмінникові-курсанту, йому трохи скорочено наземну підготовку, він знав, що хіба тільки аж за рік емблема з крильцями пере-мандрує з шапки на ліву його кишеню (може ж таки, зі штурвалом пілота посередині, чи бодай із штурманським глобусом, чи вже в кожному разі з бомбардирською бомбою).

І додому він завернув навіть не по-справжньому, а тільки проїздом, по дорозі від підготовчих курсів до основної практики, до самих, нарешті, літаків: він збирався зійти у Джефферсоні лиш на стільки часу, поки мати сяде в поїзд і доїде з ним разом до вузлової станції на магістралі, звідки він мав рушати далі до Техасу, а мати повернутися додому першим же місцевим поїздом; він уже під'їздив, минав, починав минати рідні околиці, знайомі перехрестя доріг, поля й ліси, де блукав ще малям, далі скаутом і де, нарешті, як уже доріс до рушниці, полював — спершу кролів, а потім перепілок на льоту.

А ось уже й саме вбоге передмістя, позачасове й реальне, знайоме, як його власне жадібне, нетерпляче, ненаситне серце чи як його власне волосся й нігті; перші негритянські хатки, немазані, потемнілі від негод, хоч скоро усвідомлюєш: не тільки в тому річ, а й у тому, що вони ще й трохи, тільки трохи похилі, навіть не те щоб понахилялися, а просто перехнябилися, — тим, що запроектував їх якийсь інший, не таким, як

усі, архітектор в іншій перспективі, для іншої мети чи в кожному разі вони мали інше минуле; вони вцілили всупереч усім зливам та хугам, або, може, були для них невразливі, чи байдужі, несвідомі їх, стояли собі кожна на своєму клаптику диких, хоч і впорядкованих, крихітних заростей городини, і при кожній був кабанчик у хлівці, занадто тісному для кабанчика, дарма що він був там, та ще й прихитрявся якось гладшати, і звичайно стояла там корова на припоні, і бігало кілька курей; і кожна хатина зі своєю прибудівлею, повіткою для миття посуду та криницею становила якусь цілість, нетривку й минущу, а проте й живучу, мов печера Робінзона Крузо. Далі йшли будинки білих, не більші за негритянські, але вже будинки,— боронь боже назвати хатою, коли не хочете заробити по шії,— пофарбовані недавно чи бодай хоч колись, відмінні від негритянських хатин головне тим, що всередині трохи не такі вже чепурні.

І ось він удома: бруковане перехрестя вулиць неподалік од будинку, де він, Чарлз, народився, і тепер поверх дерев було видно водонапірну башту і золотий хрест на шпилі єпископальної церкви, а далі більш уже нічого; він притискав обличчя до брудної шибки, наче йому було вісім років, поїзд стишував біг, скрегочучи й брязкаючи зчепленнями між товарними вагонами, вагонами для худоби, "гондолами" й цистернами, і ось уже й вони — він дивиться на них очима восьмилітньої дитини, враженої, трохи збудженої — маленькі, а проте напрочуд живучі на тлі панорами широкої неосяжної землі: мати; дядько; нова тітка; мати, що протягом двадцяти років була за одним лиш чоловіком і виростила другого, і нова тітка, що за той самий, приблизно час віддалася за двох чоловіків і бачила у власному домі, як двоє інших воюють мітлами й кіньми,— отож він не здивувався і навіть не стямився, як усе це трапилося: мати була вже у вагоні, нова тітка відійшла назад до машини, якою вона приїхала, а вони з дядьком мали ще нагоду перекинутися словом-другим.

— Ну, "поміщику,— сказав він, Чарлз.— Ти не тільки пішов зайвий раз до криниці, ти ще й укинув туди глечик, а тоді й сам скочив слідом. Я привіз тобі звістку від твого сина.

— Мого кого? — запитав дядько.

— Ну хай від твого зятя,— сказав він.— Від чоловіка твоєї доньки. Котрому ти не до душі. Він завітав до нашого табору побачитися зі мною. Тепер він кіннотник. Тобто солдат, американець.— І заходився якнай докладніше розвозити, сам собі відновлюючи все в пам'яті:— Розумієш? Однієї ночі наш знайомий — американець — спробував забити його конем. А на завтра він одружився з американцевою сестрою. Ще за день якийсь японець кинув бомбу в іншого американця на крихтному острівцеві * за дві тисячі миль звідси. І наступного дня він з'явився до війська, не до вітчизняного, де він числиться офіцером запасу, а до чужого, де зрікся не тільки свого офіцерського рангу, але й, громадянства, і вже ж, певна річ, потребував перекладача, щоб пояснити як своїй молодій жінці, так і прибраному своєму урядові, чого він хоче...— Думкою (він, Чарлз) весь у минулому, все ще пригадуючи, анітрохи не чудуючись, а як і чудуючись, то мов те дитя, що невтомно, безнастанку дивиться на ті самі, без кінця повторювані виступи Панча та Джуді * в ярмарковому шатрі; якимось надвечір ні сіло, ні впало викликали його до чергового офіцера, і там чекав капітан Гуалдрес.—...в уніформі рядового ще більш схожий на коня, аніж коли раніше,— може, власне, через те, що вскочив у нечувану халепу: 1942 року пішов на фронт з кавалерійським полком війська Сполучених Штатів, де аж до самого кінця війни судилось йому не мати жодного діла з кіньми...— Він, Чарлз, теж уже повторювався, мов ті Панч та Джуді з ярмаркового шатра:— Гуалдрес аж ніяк не був схожий на бравого вояка, просто, лиш на вперту людину, що не збирається жертвувати життям, чи рукою, або ногою якомусь там урядові на знак подяки за щось чи протесту проти чогось, так наче в цю останню рішучу хвилину він уникав усяких претензійно-сентиментальних пояснень, чому самохіть пхає свою голову під марнотний і безглуздий стукіт куль, так само як "колись було з марнотними й крихкими кінськими копитами; чоловік цей, не відчуваючи ніякої зненависті до німців, чи японців, чи навіть Гаррісів, ішов на війну з німцями не тому, що ті плюндрують континент і хочуть обернути весь рід людський на штучні добрива й мастило, але тому, що вони з цивілізованої

кінноти вилучили коней, і ось він встав зі стільця, коли я увійшов, і сказав:

"Я завернув сюди, щоб показатися вам. Тепер ви мене побачили. Тепер ви повернетесь до свого дядька і скажете йому: "Може, тепер ви задоволені".

— Що?—не зрозумів дядько.

— Мені теж неясно,— сказав він.— Такі були його слова: мовляв, приїхав він сюди аж з Канзасу, щоб я його побачив у тій брунатній формі, а потім вернувся до тебе і сказав: "Тепер, може, ви задоволені".

А тоді настав час від'їжджати: вже від дверей багажного вагона відкотили електрокар і провідник уже вихилявся з дверей, оглядаючись назад, а містер Маквільямс, кондуктор, стояв на східцях вагона з годинником у руці, але принаймні на нього, Чарлза, ще не горлав, бо він, Чарлз, мав на собі уніформу, а в ті перші місяці 1942 року цивільні ще не позивали до війни. Тоді він сказав:

— І ще одне. Ті листи. Два листи. В переплутаних конвертах.

Дядько подивився на нього:

— Ти не любиш збігів обставині¹

— Люблю до нестями,— відказав він.— Це одна з найважливіших речей у житті. Як дівоча цнота. Лише, як і з дівочої цноти, з них користуєшся тільки один раз. Я свою ще думаю трохи поберегти.

Дядько подивився на нього лукаво, якимось химерно й разом поважно.

— Гаразд,— промовив дядько.— Спробуй таку версію. Вулиця. В Парижі. До Булонського лісу каменем докинути, як то кажуть наші йокнапатофці, і охрещено ту вулицю так недавно, що. її назва (не старша за останні бойовища 18-го року і за стіл, де підписано Версальський мирний договір) не пробула тоді у вжитку навіть і п'яти років; вулиця така вишукана, тиха, що знали її тільки сміттярі, бюро праці для старших служників та молодші секретарі з посольств. Але не в тому річ; тепер її вже немає, та коли б навіть і була, ти ніколи туди не доберешся.

— А може, доберуся,— сказав він.— Може, хоч побачу місце, де вона колись була.

— Це можеш і тут зробити,— сказав дядько.— В читальні. Розгорнеш на потрібній сторінці Конрада * — та й уже: така сама навоскована червоно-чорна підлога з кахлів, позолота й фаянс, інкрустовані меблі; навіть таке саме видовжене дзеркало, куди, як у срібну тацю, зливаються потоки світла, сяйво дня і де в глибині біліє,, мов лілея, розквітла на воді зі свого власного відображення, "те безневинне чоло, недіткнуте жодною думкою, пооране тільки тугою й вірністю...".

— Звідки ти дізнався, що вона там? — запитав він.

— Прочитав у газеті,— відказав дядько.-"— У паризькому "Геральді". Уряд Сполучених Штатів (мавши трохи часу) був добре поінформований про свій перший Американський експедиційний корпус у Франції. Але це були дурниці проти того, як паризький "Геральд" реєстрував усе, стосовне до другого' корпусу, коли той в 19-му році почав висаджуватися в Європі... Це чоло, одначе, взагалі ніщо не поорало; вона просто собі там сиділа, все ще достоту як мала дівчинка, якій тепер увесь1 світ допомагав бавитися в королеву; і цього разу не приходив ніякий гість, щоб віддати належне небіжчикові, бо той небіжчик, істота, від котрої той гість приніс звістку, був живий-живісінький, він прислав посланця аж із Гейдельберга не зі звісткою, а з вимогою; він хотів знати. Отже, я запитався від його імені: "Чому ж ви не зачекали на мене? Чому не прислали телеграми?"

— 'А вона відповіла на це? — поцікавився він, Чарлз.

— Хіба я не казав, що те чоло не було нічим пооране, і навіть нерішучість його не торкнулася? — відказав запитанням дядько.— Вона відповіла: "Ви ж не хотіли мене. Я була простачка, як на вас".

— І що тоді сказав ти?

— Я відповів теж добропристойно,— мовив дядько.— Я промовив: "Бувайте, місіс Гарріс". Чи така версія тебе влаштовує?

— Так,— відповів він.

І тепер уже час наспів. Машиніст навіть дав свисток спеціально для нього, Чарлза. Містер Маквільямс, однак, не загорлав: "Сідай, хлопче, коли їдеш з нами!", як зробив би ще п'ять років (а власне, й п'ять місяців) тому,— пролунало тільки два короткі низькі, нетерплячі гудки, бо ж усе-таки на ньому була, хай ще й невипробувана в ділі, уніформа; на що вже той чоловігма мав язик без кісток, і гарикнути йому на когось було, як дурному з гори покотитись, а й той не зронив ані звука; натомість, просто через те, що він, Чарлз, був в уніформі, досвідчений знавець стотонного паровоза вартістю в сто тисяч доларів зужив на три-чотири долари вугілля і кілька фунтів тяжкою працею добутої пари, щоб сповістити його, вісімнадцятилітнього хлопця: час уже йому з дядьком кінчати балачку; і він, Чарлз, подумав собі, що, може, й справді неможливо подолати той край, той народ, той спосіб життя, де війну не тільки приймають як належне, але й так легко пристосовуються до неї, йдучи з нею на компроміс; де ліва рука, сказати б, не перешкоджає правій, не сковує, не відволікає, не відвертає уваги правої руки, все ще заклопотаної основними" довічними справами цього способу життя.

— 'Так,— сказав він, Чарлз.— Це вже краще. Може б, я і купився на цю версію. Те сталося двадцять років

тому. І тоді її відповідь була правдою, бодай на той час, бодай у твоїх тодішніх очах. Але від того часу сплило двадцять років, і тепер це вже не правда чи бодай недосить правда, бодай у твоїх теперішніх очах. Як могли самі тільки роки спричинитися до цього?

— Вони зробили мене старшим,— відповів дядько.— І я змінився на краще.

1949